ПОШТАРИНА ПЛАЋЕНА У ГОТОВУ

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
ПМеП 1.
1950/Књ. Св.
1950/36Г. (3-4)

ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

МАРТ
АПРИЛ

1950

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

УРЕДНИШТВО

ЖИВОЈИН БОШКОВ

МЛАДЕН ЛЕСКОВАЦ

ЖИВАН МИЛИСАВАЦ

„Летопис Матице српске“ излази 12 пута годишње у месечним свескама од четири штампана табака; шест свезака чине једну књигу.

Годишња претплата за чланове Матице српске износи 200 динара, за нечланове 220 динара. Цена једноме броју у књижарској продаји 20 дин.

Претплата се може положити у свакој пошти на чековни рачун Комуналне банке у Новом Саду бр. 300-1-906036

Уредништво и администрација

НОВИ САД

Матице српске ул. бр. 1

Телефон: 30-24

Одговорни уредник:

ЖИВАН МИЛИСАВАЦ

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
У
НОВОМ САДУ

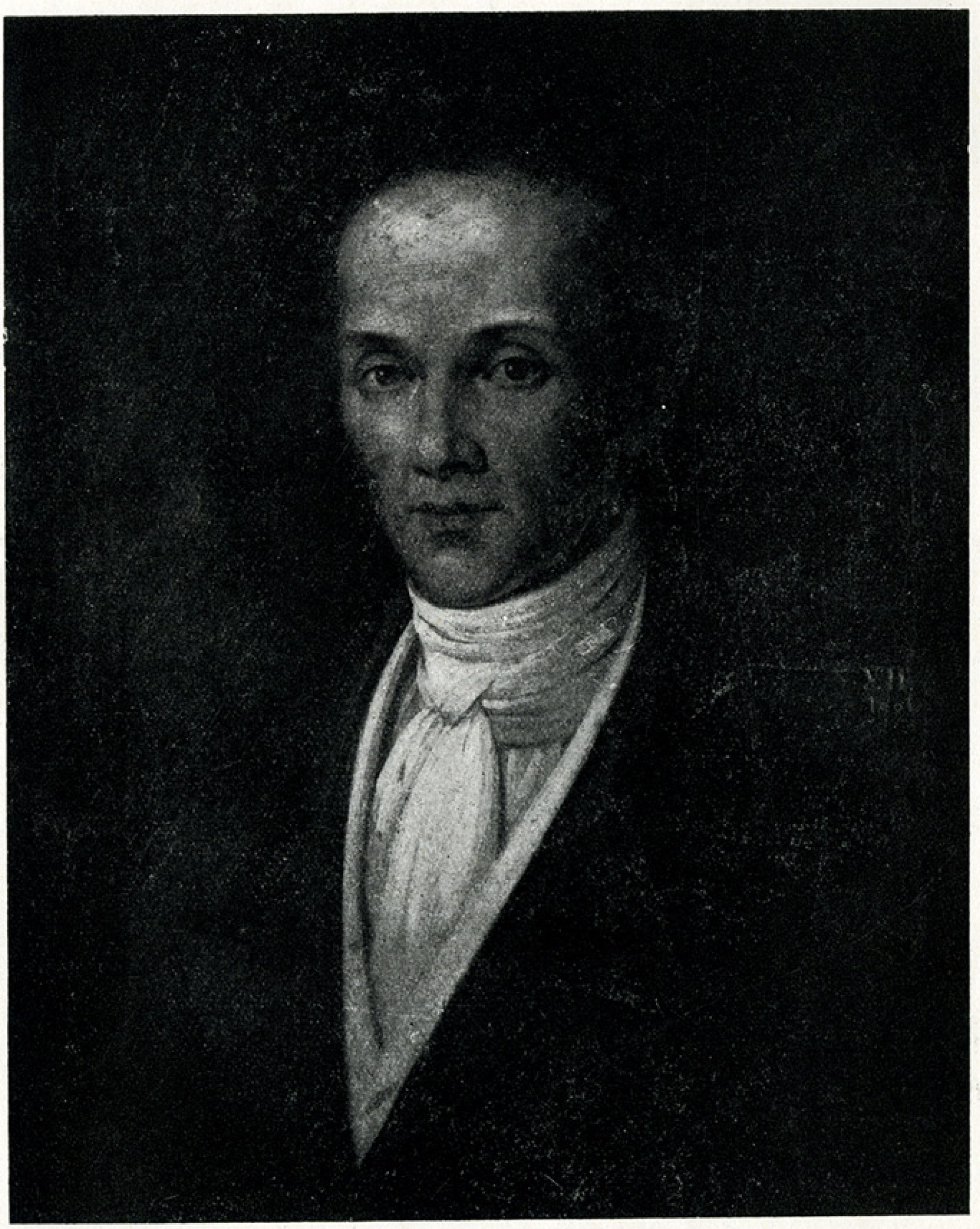

УРОШ ПРЕДИЋ, Георгије Магарашевић

(Из Галерије Матице српске.

ЛЕТОПИС МАТИЦЕ СРПСКЕ

Год. 126, св. 3-4 НОВИ САД 1950 *Књига 365*

20798

Летописових сто двадесет и пет година, то је значајна и потврдна чињеница у животу српскога народа. Баш тих сто двадесет и пет година провео је он — беспримерно у историји модерне Европе! — у непрестаној, тешкој и крвавој, борби за своју културу, за народни језик, чак и за голи живот свих својих синова, појединце. За то време није никада прошло ни пет година а да процес накнадног, журног а свесног, укалемљивања у привредну и културну заједницу цивилизованих народа не би био насилно потресен па и прекидан. На десетине буна и устанака дизао је он, — од Кривошија па преко личког Сјеничака, босанске Крајине и Посавине, Вукаловићеве Херцеговине до Народнога покрета 1848 и 49 године и до оних у Србији, редом, Ђакове, Катанске, Тимочке итд.; на десетине удара, прогона, стављања ван закона читавих српских крајева и народних делова, народних предводилаца, народне интелигенције, под песницом надмоћне туђинске власти и његове економске силе у служби дивљег шовинизма; — десетине катастрофалних криза, неуспеха, узмака, готових сломова и смакова, са губитком ненакнадивих, материјалних и културних, вредности, више свега толиких милиона живота, које усмрћених које туђим јатима отргнутих; — на десетине грчевитих трзаја, правих колективних наступа, династичких и фракционашких саблазни, силеџиских и демагошких изгреда, пандурскога беса и, "народнога (хајдучкога) одисаја"; — на десетине истинских ратовања, обично на обема странама фронтова, или у првим редовима, као "канонендфутер" туђинских, непријатељских армада; — на десетине наглих, коренитих измена, потпуних преокрета, тачније речено превrата, у погледу на политичке и економске прилике, на једва уходану ситуацију и какав-такав ред, итд.

Па, ипак, тај наш Летопис Матице српске, с почетка Сербска летопис, никада се не гаси; он не престаје ни у најтрагичнијим данима по српски народ, он само застаје, ућути се, урони само као понорница, да би се опет појавио на површини чим и та претња мине. Не симболише он, не алегорише, он директно претставља судбину наших културних тежња и планова као и нашу упорну, несаломљиву вољу да извојујемо себи право на сопствен, народан, културан живот.

Данас је Летопис међу, оним неколиким само, најстаријим часописима у свету. Огромна већина његових некадашњих савременика, крупних издања у великим срединама, одавно је већ престала излазити. Шта то њега држи и држаће, бесумње, још дуго и дуго у животу? Да ли некакав тврдоглав и формалистичан традиционализам или озлоглашена, тобоже нама својствена "балканска", олака прилагодљивост? (Зар би Балкан толико страдао да је заиста такав?)

Има нечега од обојега, али у сасвим другим, позитивним видовима. Летопис иде у ред оно неколико акција, творевина и тековина, у којим је, и ради којих је, овај народ "на ветрометини", успео да разумно усклади своје склоности ка крајностима. Традиционално је код њега да не отступа од свога народнога обележја и бића, али је и необично гибак када се, обезбеђен у своме народноме бићу, уздизати треба до општечовечанских висина. У погледу на Летописов научни и књижевни ниво, у погледу на његов општенародни или више покрајински, и сталешки, обухват, — његова линија, за овај век и четврт, — могла се и лелујати, колебати, дизати и спуштати, али, она његова међашка линија, између националних и општечовечанских идеала, остала је чврста од првога до последњега броја.

А баш за такав један орган сви су услови ту. Реч је сада само још о томе: да Матица српска, Летописов издавач и уређивач, правилно схвати и правилно спроведе ту мисао о његову позиву, па и о једном свом, још увек веома важном позиву. Она је имала па ће имати и отсада више позива, али пре свега зато и основана да подржи Летопис. Није реч о старом задужењу, о часној и сентименталној обавези. Реч је о томе да се он не само подржи већ да се уобличи у такав часопис какав је нашем народу данас потребан, у друштву других часописа из области српскохрватскога језика, а за какав је баш предодређено гнездо новосадске Матице српске, на домаку Београда.

Нови Сад, његова Матица српска, то је једна осетљива, отпорна тачка у нашем народном организму, која одговара на сваки његов трепет. Свакако да је много угодније живети подаље од главне струје којом дере жестоки живот једне изложене, напредне земље. "Комотније" је бити блажен "покрајинац", али историски развој и социјалистичка данашњица, са најразвијенијим покретом земљорадничких задруга и с најразвијенијом мрежом културних и све више специјално индустријализованих вароши, намећу, у извесној мери и у извесноме правцу, Војводини и Новоме Саду равномерну, водиљску улогу, крај Београда, Загреба, Сарајева и Цетиња.

Може данашњи нараштај, рецимо, и да не разуме питање Летописа и Матице српске уопште, живот ће наћи решења и форме томе Летопису и Матици као што је и раније бивало. (Зато су назадњачка раздобља и била изузетна и краткога века, напредни дух, дух вазда савремене демократије и хуманизма, увек је пробијао у Матици и у Летопису!) Али, у социјалистичком друштву, човек сматра за дужност: да убрзава радњу природних снага. Стога ће и данашњи Матичари учинити све што је потребно да, повезани са свим напредним и народним (то је исто!) чиниоцима у нашим републикама, поставе Летопис на основу са које ће служити и светлити свима Србима и њиховим братским народима, још, до друге столетнице.

Велько Петровић

ГЕОРГИЈЕ МАГАРАШЕВИЋ, ОСНИВАЧ ЛЕТОПИСА

Има епсхâ у духовном развоју свих народа у којима се наизглед не дешава ништа крупно, а ипак се у њима крије одгонетка значајних догађаја у будућности и зру сокови за њихово убрзање. Године Магарашевићева краткотрајног уредниковања припадале су баш таквом раздобљу. Епоха у којој се јавља Летопис са читаве две за књижевност прилично неплодне деценије, или бар једностраности њихових стварних резултата (пример: Стерија и његова усамљеност), претходи оном преломном тренутку у историји српске књижевности и српског духовног живота када ће се, доста позно, тек 1847 године, коначно уобличити њихови и за будућност трајно живи идеали. Зато је та епоха препуна супротних тенденција, узнемирујућих теза, нескладно изукрштаних питања и потпитања, колебљивих и мутних, незавршених књижевних физиогномија, — забуне дакле. У њој је све у свему и известан клонули застој, као што то код нас почешће бива када се, после одлучне једносмерности, једном већ преброди значајан део пута. Јер та епоха је већ имала за собом извесних чврстих традиција и духовних искустава: у њој је и мисаоних и стилских елемената дотадашње мршаве српске књижевности, пошто доситејевски подвиг није једини који у њој није могао бити заборављен или потцењиван. Читав низ тадашњих српских писаца, ослањајући се на тенденције онога грађанства из којега су никли, кренуо је био путем који је указао Доситеј, а тај пут водио је у Европу, на Запад, за онај тренутак најпре у немачко-аустријску цивилизацију. Међутим, постепено продиру у нашу књижевност, а потом и у наше друштвене ориентације, и сасвим нове, од доситејевских по својој инспирацији смелије јер самониклије идеје; јављају се и сасвим друкчији писци, коначно сврстани око свога најдаровитијега претставника, борбеног и нестрпљивога Вука. До тад, отприлике, књижевни живот Срба развијао се у питомом међусобном уважавању и безначелној попустљивости, у складноме обзиру и идилично трпељивом међусобном комплиментирању: сиротиња смо били, још снебивљиви у модерној цивилизацији, у непрекидном ишчуђавању према њеним све сложенијим захтевима. Сада и то почиње да се мења. Сада ће се заподенути кавга, дуготрајна, заплетена и понекад не баш око сасвим битних питања, јетка и неумерена, а која ће, током времена, ипак сазрети до решавања много крупнијих проблема него што су они око којих је дискусија заправо почела. У крајњој линији, та епоха је припремала решавање су-

штине наше културне ориентације: хоћемо ли наставити у европској школи епигонства и непрестаног духовног потчињавања, или ћемо, инспирисани романтиком на темељима херде-ровских фолклористичких одушевљавања, уздићи до уметничког израза и националног идеала свој особени народни дух. У тој епоси полако је сазревала мучна дилема између наше културности и наше оригиналности: већ од почетка, изгледа да нико код нас није веровао да имамо довољно снаге слити их у спасоносну, творачку синтезу. Није се, дакле, могла очекивати будућност без потреса. Вук је својом здравом осетљивошћу то најбоље видео када је, свакако подрхтавајући од задовољства, „гаман на учену свађу", ускликнуо: „Ето чуда и сијасета! Сад се почињу интриге литерарне".

Епоха, међутим, није била нимало погодна за расправљање овако пресудних идеолошких дилема. Због тога је, испочетка невешто, и начињала споредне, безмало формалне проблеме, и до исцрпљења се трошила око конвенционалних питања, свакако другоразредних. Не само стога што тадашњи српски писци и претставници српског духовног живота још не би били дорасли решавању иоле замашнијих питања — а, очигледно, још дуго им нису били дорасли —, него и стога што је све ове замршене спорове ваљало решавати на територији некадашње Карловачке митрополије, где је сваки слободнији духовни узлет кочила не само оштра стега метерниховског режима Аустрије из доба противлиберале и противнационалистичке Свете алијансе, него одозго још и насилна дисциплина коју је завела и пригушен Стратајац коју је одржавала тешка рука митрополита Стефана Стратимировића. Млада Србија кнеза Милоша, тек се прибирајући од напора двеју револуција, била је још недорасла да прати, а камоли води одговорне контроверзе око овако сложених питања.

У тој борби издижу се две моћне личности: Стратимировић и Вук. Један од њих, онај који ће, до краја неразуверен у своје заблуде, стајати усправан са спокојним достојанством (иако је био од расе бесних и страсних), имао је скоро владарску моћ: у једном тренутку, српски народ није имао „другога цара ни краља ни патријарха" сем њега, како се Вук једном тачно изразио; а други, онај на чијој страни је била будућност српске књижевности, тек се уздизао полако у сенци овога старца, у претежној величини своје снаге. Један је био повучен у свечану тишину свога двора, прелатски закопчан и тајанствен, често приморан да прећуткује своје најјаче аргументе, конзервативан и учен деспот, мудар и опак; а други, сјајан и дурашан полемичар, противник несаломљив и страшан, који све своје разумне и националном љубљу тако блиске мисли разлаже гласно, свету на видику, без икаквих литерарних предрасуда, против свих литераторских предрасуда, сав загледан у будућност којој верује више него прошлости, са неколико дивних и јасних идеја. У судару њихових двају назора било је немогуће не приклонити се једноме од њих, и у потпуности; измирити се они нису дали: били су, обојица, моћни претставници двају светава непомирљиво супротставље-

них. А да је диспут морао носити собом и многе наивне забуне и очигледне неразјашњености то данас видимо и по околности што су и његови главни претставници споро збацивали терете који су их спутавали: та није ли ча-Стева скупљао народне песме и писао десетерцем, није ли Вук штампао класичарске оде и потрзао у помоћ Плутарха када је писао биографије српских устаника! Споро су се, дакле, бистрили облаци над пољем битке.

Можда та околност правда младога оснивача и првога уредника Летописа, Георгија Магарашевића, што је веровао, и бар у почетку свога уредниковања, да ће му ипак поћи за руком не приклонити се ни једној од двеју противничких страна. Иако се он на једноме месту жали на свој темпераменат, такве питоме идеје су се сасвим добро слагале са његовом природом без много драматичних заоштрености; оне су у исти мах и знак до које озбиљне мере је његова добронамерна предузимљивост била спремна да се заложи за сједињавање свих, па и опречних српских снага, а у служби — како ју је он замишљао — заједничке националне културности. По своме образовању и интимним симпатијама он је више нагињао традицији, „ученој класи“, а на оно мало наших дотадашњих постигнућа гледао као на светињу; када буде дошао одлучни тренутак дефинитивног изјашњавања, та уверења ће превагнути у њему. Био је козмополит и доситејевац; брусила га је и оштра карловачка средина са којом се носио како је умео: у хладној сенци карловачкога двора и он је, као и толики његови савременици, био притајен антиклерикалац, онакав какав се могао формирати у тадашњим пустошно глухим српским неприликама. Али се на тој тако типичној физиогномији класичара васпитаног на помодној шедиусовској естетици назиру већ и друкчије, сасвим модерне, светлије и пркосније црте. По својим историчарским преокупацијама, он је умногом претеча наше романтике, и не толико својим књигама о Наполеону и европској историји, него далеко топлије својим списима о Србији и својом истрајном уредничком политиком према историјским расправама и документима: његове словенофилске романтичарске тенденције су ту сасвим очигледне. Његов тек пробуђени романтични национализам ипак се није могао у потпуности издовољити у радосној и узрујаној радозналости за милошевску Србију: респект према европском рационализму и школом култивисаном класицизму и одвице често скретао је његов покорни поглед на Беч и Лајпциг. Он се, стварно, повијао међу тим крајностима. Има једно његово писмо Вуку, још из године 1816, у коме се наивно помаљају крупне нескладности и озбиљне неостварљивости његсвих тежња. Из тога занимљивога писма се заправо слуте многа скептична узнемирења и жеље за било каквим компромисним решењем искрслога спора, присутне свакако код многих људи Магарашевићева кова у оној вртложној епоси. Шаљући, дакле, Вуку текст народне песме о војводи Секули, Магарашевић пише: „Она ми се због своји красота тако допала, да идући у време вакације кући и чујући неку слепицу да пева, нисам могао пропустити да ју не препишем и вами не пошаљем, да ју са оном коју

ви већ имате сравнити можете и нужнаја учините. Поред тога, да нам ова песна буде средство које би вас побудити могло да се једанпут и нас опоменете, и нама штогод из престолног града à la wienerisch пошљете". Ту, у томе химеричноме идеалу, скривено је много од Магарашевићевих маштања; ту је, ето, оно његово најосетљивије и најизложеније становиште. Њему се, дакле, чинила не само најразумнија, него и сасвим могућа некаква спасоносна синтеза између народне песме и стилизације à la wienerisch. Када буде дошао тренутак да све ово и јавно каже, Магарашевић се неће устезати да се заложи за своју мисао, да је покуша практично спровести и измирити два непомирљива становишта. Веровао је, дакле, у онај идеал. Магарашевић је живео у доба када су Срби његовога завичаја, и најмање већ у два узастопна колена, осетили горку сласт ерудиције, или бар цивилизације: Магарашевић није лако пристајао да чар оваквих доживљаја, заједно са прошлошћу наших културних напора, а коју је прошлост он рачунао од Доситеја, брише за будућност заувек. А с друге стране, он је био већ модеран Србин, са пробуђеном националном свешћу, и поносом, разуме се, један од првих међу његовим земљацима који су у младој, васкрслој Србији гледали своје најрођеније; морао је осећати да баш новој идеолошкој ориентацији Србија може давати више потстрека него доситејевској: ни њу дакле није хтео искључити из српског живота. Зато, уколико се распра буде жешће разгарала, њему је морало бити све теже: од његовог идеала мало је шта остало. Борба се морала развити до краја, све оштрија, темпом који је диктирао Вук и српска жустрост а не Магарашевићева тежња за усклађивањем. У тој борби, коначно, десиће се оно што Магарашевић свакако није желео, јер је очигледно био покушавао све да би то избегао: и он се обрео у табору антивуковаца . . .

У Нови Сад је Магарашевић дошао у лето 1816, случајно, гоњен невољом, јер га је Стратимировић приморао да поднесе оставку на положај професора у Карловачкој гимназији. Мушицки је, са калуђерском обавештеношћу и радозналошћу за љубавничке доживљаје, писао Вуку о Магарашевићевој незгоди . . . Био је млад — имао је 23 године —, а без средстава; дошао је у Нови Сад насумце. Прихватио га је новосадски владика Гедеон Петровић, поставивши га за професора на Новосадској гимназији. (Да ли је могуће претпоставити да је то хтео и смео учинити без Стратимировићеве, ма и прећутне, дозволе? И не треба ли у оваквим сложеним средствима културне политике стратимировићевског високог клира тражити порекло оних обзирних граница Магарашевићевих лаичких супротстављања цркви, које су га коначно ипак, а преко Гедеонова заштитништва, све више везивале за хаџић-светићевска конзервативна становишта, и спутавале јер стављале прво у материјалну, па потом и моралну зависност од њих?) На брзину је прикупљено 17 ђака и отворен нов, трећи, дотле непостојећи разред Новосадске гимназије. Од тада, како се зна, почињу Магарашевићеве везе са Гедеоном Петровићем; околности тога познанства објашњавају

доцније пријатељство између Магарашевића и Гедеонова нећака, Јована Хаџића.

Сива и убиствена чама мале паланке и примитивне средине дочекали су Магарашевића у Новом Саду: још ће ваљати извршити много напора да тај град постане позније средиште српскога културног живота. Тим напорима допринеће доста и Магарашевић, оним најбољим што је имао у себи. Али, то неће доћи одједном. У јесен 1819 пише Вуку о новосадском животу заједничких познаника: „Но шта раде, о том вам ништа друго казати не умем, него оно српско, обично у правом смислу: ништа. Сви штогод нас овде има, сви смо у дубоком сну; и ако штогод радимо, то само у сну бива“. Па даље: „Чим се ја забављам? Ничим! Једем, пијем и спавам! То ти је садашњег мог живота историја. Додајте к томе још једа и весеља у пропорцији 100:1.“ У једном доцнијем писму, из марта 1820, писаће му са тешким осећањем: „Ја сам вам овде као у пустињи.“ Када је овако говорио, доносио је своје једностране судове посматрајући искључиво свој најужи круг; очевидно, није тачно сагледао и оценио оне активне снаге тадашњега српскога грађанства које ће, материјално ојачано крајем XVIII и почетком XIX века, омогућити да Нови Сад убрзо постане важно средиште српских културних напора. Незадовољан собом, бивао је, ето, и напрасит, раздражљив. Млад човек који је волео весело друштво, ноћни живот, жене, Магарашевић се подаје таквим уживањима. Пише Вуку: „Пуна ми је глава лупе и музике од ноћашњег бала. Нити имам воље, да вам кажем, опширније писати“; а мало доцније: „Ја сам вам пре негди писао, но не знам управ каде, знам то једно само да сам ону ноћ на балу провео; зато управ не могу ни знати шта сам писао”. Магарашевић је млад и голубује, како би рекао Мушицки.

Неће дуго: он јасно види какво је то његово друштво. Бољи је од њега. У једноме писму Вуку из 1819 он веома живо описује тадашњу новосадску интелигенцију, и баш професоре: „Наш овај нови директор, Шафарик, страну вам, гди може, држи. Ономад смо управ сви професори и патрони гимназијални код г. Константиновића на ручку били, и за цело после подне до вечери ни о чем другом кром литературе наше, језика, списатеља и начина писанија говорили. Колико ту није се факција показало? Ако вам није дуго време, да вам кажем; оставите сад сва четири ваша посла који сте се латили, пак мало после труда насмејте се. Једна факција вели, славенски треба писати; друга, славеносербски; трећа, србски, — но или тако како народ говори? или да се тај народни језик поправља по правим граматическим правилима српске граматике? какве граматике? Вукове? бож’ сачувај! —; четверта: не треба ништа ни писати. Шта смо ми у Мађарској? Ако себи срећу желимо, то треба да на нас и наш језик (јер цркву наш цар, као и другим нацијама, допушта) сасвим заборавимо; ми смо једанпут Мађарској инкорпорирати, по њиховима законима се владамо, њихов дакле језик и обичај да примимо, и све чим се сад од њи одликујемо сасвим заборавимо; што

то брже буде, то ће за нас боље бити. — И тако човек се морао чудити, смејати и овако различитим мислима и расуђенијама собољезновати... Шта је Јовановић сенатор доказати желио и куд сам ја с нашим директором, који је до ентузијазма дошао био, тежио, и то вам је лако погодити. Бајчевић се љуљао час на једну, час на другу страну као трска, и својом политиком нит је хтео газду ни госте увредити; но напоследак дошло је дотле да политика ништа помоћи није могла, говорило се и дебатирало ту сасвим чисто, без карактера и етикета. И шта мислите да је најпосле било? Е то: дај да пијемо...“ Тако он суди о професорима, а ови, какви такви, још увек су били најбољи; може се мислити како ће гледати на осталу интелигенцију. Писао је Вуку децембра 1821: „Наопако да новосадско општество, као највеће у роду, тон литератури даје! Морала би на земљи српској сама поповина луда и лажљива адвокација растити. Ове су класе у вароши најглавније, за овима се и други воде.“ Новосађани, вели он, „читају сви радо, али опет после к у л е“, „воопште као и други Абдерити“. Његове јадиковке над заостало-шћу наших тадашњих прилика су и честе и искрене: „Ej, боже мој, какви нас има!“ — пише Вуку 1821. „Ми немамо већи непријатеља од н а с с а м и! Ми се морамо против наши соотечественика, јадна им мајка, борити“, стоји у његовом писму Мушицком од 11 јуна 1825. „Све што је год српско тако споро напредује“, писао је Гершићу октобра 1822. Ни више свештенство се не интересује за српска културна питања; један новосадски прота се спушта чак до писања анонимних писама. Када се Вук распитује да ли новосадски владика Гедеон Петровић прати правописну распру, Магарашевић га обавештава шта тај владика чита: „Ништа! он то и не чита, и за то ништа не мари. Да има о Сиригу штогод у Н о в и н а м а с р б с к и м, да виш како би и читао и претресао!“ Та „поповина луда и лажљива адвокација“ само „брбља којешта по сокаци и по клупа“; ни Магарашевића нису остављали на миру. „Да их ђаво носи,ове старе!“ узвикује огорчени Магарашевић у писму од 10 новембра 1821. У оваквој средини сазрева Магарашевић за своје најбоље дело.

У то доба, у писмима Вуку, добро обавештен о стању наше савремене књижевности, он изгледа скоро вуковац. Није то, међутим, у потпуности, и неће се претварати да јесте и онде где није. Писао је средином 1821 Вуку овако: „Ја вам ништа друго не желим нег да здрави будете и да за Србље што више можете учините! Са тим ће се и ваше намерење испунити, и моје пред многима речи оправдати!!“ А још раније, августа 1818, писао му је, он, који ће доцније такође спремати речник: „Мило ми је да се С л о в а р или Р е ч н и к на концу приводи. Треба једанпут да се гдиком уста већ запуше.“ Међутим када Р е ч н и к већ буде изашао, он ће му, годину дана доцније, добар професор, са педагошком опрезношћу давати овакав савет: „Ја сам и господину Копитару говорио, а вама то исто кажем, да ваш Р е ч н и к дате за ђецу препечатати; могао би онда весма полезна школска књига бити”. Није се, дакле, расплињавао у лажљивим похвалама.

О нашој савременој књижевности мислио је углавном веома неповољно. Налазио је, и са много разлога, да у њој влада највећи неред, да књижевници ни сами не знају шта им је заправо задатак, да се редовно не обављају главни и најхитнији послови, него је све препуштено случају, редовно несрећном. Писао је марта 1820 Јовану Хаџићу, тада још ђаку: „Мени се чини да наши списатељи... ништа не мисле. Ретко се који нађе који мисли еда ли ће моја књига или мој превод за нашу литературу овог времена полезна бити? Еда ли не би ја штогод нуждније и полезније учинити морао нег ово што сам писао? Онда, чини ми се, не би време било Телемаху! А би л' Агатону? Би л' Шреку? И то од Берића?... Има свачем време! Ми треба да избирамо кад избирати можемо. Оно што је најбоље, што је најнуждније — треба узети. Ситница ће свагда бити!"

Тако ће он мислити. Руковођен ваљда таквим мислима издаће своје прве две књиге: мислио је вероватно да је неопходно Србима објаснити појаву Наполеонову, целу најновију европску историју у којој су и Срби, хтели не хтели, на онај познати граничарски начин, морали учествовати. Међутим, сада наступа занимљив тренутак у Магарашевићеву животу: замало није напустио Нови Сад, неочекивано, онако исто нагло као што је случајно дошао овамо. Када му је у лето 1822 понуђено да се прими директорства школа у Шајкашком батаљону, био је спреман да за љубав Митровице остави Нови Сад. Наговарао је тада Јакова Гершића да се овај, њему за љубав, одрекне кандидатуре за исто место и да прими његов положај у Новом Саду. Писао му је овако: „Ја мислим да би за тебе, који си више на спокојан живот научио него на ова политична јавна одношенија, лакше и згодније било да у Нови Сад на моје место за професора дођеш, а да мени то уступиш... а чини ми се да би се ја лакше с официрима подударио него ти; а ти би се опет боље согласио с овима који у гимназији заповедају: ...ти си духа мирна и умилна, ти би овде заиста у најбољем кредиту стајао. Директор би с тобом био; а за друге не би имао нужде штогод марити. Ти би свима удовлетворио; сви би твоји били!... Ти знаш мене и мој темперамент, ти знаш у каквом сам ја одношенију к митрополиту, као првом патрону наше гимназије. Ко ће мене из ови обстојитељства избавити, кад ли би ми се лепша и згоднија прилика подала него ова која ми се јавља."

Из данас непознатих разлога, међутим, Магарашевић није отишао у Митровицу, остао је у Новом Саду. Ту ће још имати прилике да осети достижну руку Стратимировићеву, али и сатисфакцију да крене Летопис.

Када га је покретао, на кога је могао рачунати, у онаквој средини? Очевидно, у првом реду на Шафарика и Мушицког; затим, на Вука. Будућност је тек ваљало да га поучи у колико; мери ће се моћи ослонити на њих.

Са Мушицким се Магарашевић добро познавао. Године 1813, за последњих Карађорђевих бојева, Магарашевић је био у Шишатовцу, и са фрушкогорских висова, заједно са Лукијаном,

„дим сраженија гледао, рику топова слушао, а потом с брегова савски грозно разореаје (!) сматрао, које је победом опојени и гнев ном распаљени чалмоносац по овој истој земљи безчеловечно чи нио; и као што сам онда пострадавшем роду сузе соболезнованија приносио, тако се опет сада радо обајателној сили воображенија предајем и његовом напретку надам.“ Лукијанов синовац Ђорђе („ког милујем као моју душу“, каже Мушицки) био је у јесен 1825, као ђак, „на косту“ код Магарашевића. Међутим, мишљење Мушицкога о Магарашевићу било је такво да га 1828, например, није хтео узети за свога секретара иако му га је препоручивао сам Шафарик. Занимљиво је једино: да ли је Шафарикова по нуда учињена са знањем Магарашевићевим; ако јесте, то би био већ његов други покушај да напусти Нови Сад, а овога пута да у њему остави и Летопис. Све ове недоумице пресекао је Мушицки када је из Врпоља маја 1828 изјавио Вуку: „Не мо жемо да из Србаља секретара добијемо, Магарашевић се жени; а и без овог из многи узрока не би га могао узети, нит би му свуд удовлетворити могао“. Владици Мушицком тешко је било уговети са секретарством: те није му био добар Шафарик, те није Јан Колар; зашто би Магарашевић? Тај Мушицки није по могао Магарашевићу код Летописа онолико колико се млади уредник надао. Са Мушицким се у то доба дешавала сасвим оз биљна ствар: он је, дефинитивно, излазио из књижевности, епи скоп и велики господин. Погледајте његову оду Георгију Мага рашевићу из 1817; Вук је мислио да је она једна од „најлепших“ песама Мушицкога. Када се чита сама за се, потпуно је нера зумљива; када јој се дода потребан коментар, изађе пред вас не какав ћакнут Лукијан, од кога и не треба очекивати никакву помоћ.

Оваквога Мушицког дакле треба имати пред очима у вре мену покретања Летописа, а не онога којем је, доцније, Змај певао:

Ти опева први Доситеја славу, —
Та се слава враћа сад на твоју главу.

Ти с' калуђер први од кога сам чуо
У детињству мом:
„Противу тиранства“ да је скован гром,
Како мора дрхтат свака авет клета
Кад калуђер пева о „слободи света“!

О тој слободи Мушицки ће певати све мање: од некадашњег знаменитог песника остали су још само позајмљена грчка хламида, римска кацига, котурне и похабан, изнурен стил подражавања; Магарашевић ће у њему додуше добити сарадника, али не и оног саветника и помагача каквом се можда надао. Одиста, само можда. Јер у књигама и списима људи Магарашевићева доба не треба тражити њихове политичке декларације: у доба Метерниха о томе се опрезно ћутало. Па ипак, не може бити никакве сумње како је Магарашевић гледао на своје доба: цензура је и њега притиски вала. Када је Вук јуна 1823 био у Лајпцигу, Магарашевић му је

писао: „Шта је тесни и својом полицијом спрчени Беч спрам слободног Лајпцига, у ком се умне силе по својој натури развијати и велики умова беседом, животом и сообраштенијем изображавати и увеличавати могу? Заиста благо вама!“ Ово је прилично јасно речено.

Много поузданији сарадник и кориснији помагач показаће се Магарашевићу Шафарик. Колики је његов удео у уређивању Летописа за време Магарашевића, данас је тешко утврдити; сасвим је извесно да је тај био велик, одлучан. Он је Магарашевића помагао не само лепом књижевном сарадњом, него, без икакве сумње, исто тако драгоценим саветима у оним непрекидним плодним додирима којима се пријемчив дух и подухватљив организатор највише користи. Магарашевић је таман такав био. Шафарик — сасвим друкчији. По Н. Радојчићу, он је „био повучен, није срљао ни у пријатељства ни у непријатељства, као Срби, осећао се међу њима као у каквој духовној пустињи“. Он ће о Магарашевићу тек једанпут процедити кроз зубе, Вуку, да овај „arbeitet fleissig“. Васа Стајић је са поноситим узбуђењем испричао како су лепо Новосађани дочекали Шафарика, како га културно испратили; Шафарик, међутим, није био очаран нама. Пошто је већ отишао из Новог Сада, написао је о Србима овај свој поразни суд: „Свуда, и у самој литератури, што се највише достојно осуждавати мора, показује се трговачки, за добитком стрепећи национални дух“ (тј. код Срба). Тај за добитком стрепећи национални дух ипак је, међутим, Шафарику помогао да одавде побрсти све наше србуље: ено их сада у Прагу. Магарашевићу је, поред свега, дивно помогао: словенски програм Летописа не може се ни замислити без Шафарикових потстицаја, без широке и поуздане подлоге његове научне обавештености. Његово присуство у Магарашевићеву Летопису више се слути него види; чак и онда када чланак потпише.

Остале сараднике Магарашевић је ваљало сâм да нађе. Он се није плашио тога страшнога посла. Један одличан познавалац наших прилика почетком XIX века написао је за Магарашевића да је овај био „мало лакомислен“ када се усудио да 1825, у Новом Саду, покрене српски часопис. Не треба бежати од ове оштре речи. Треба то овако схватити: Магарашевић је одиста превиђао тешкоће везане са издавањем часописа; да их је, и све, одједном јасно замислио, тешко да не би дигао руке од своје замисли. Међутим, он је био млад, брз на послу (Вук му је то замерао), нагао, плаховит, енергичан, амбициозан. Журило му се.

Непосредни повод покретању Летописа био је престанак Давидовићевих Новина сербских, 14 фебруара 1822. Књижевници српски, а и сва образованија публика, морали су то осећати као велик губитак; то питање се и претресало међу њима. Димитрије П. Тирол јадао се Вуку септембра 1823: „Престале су Новине сербскеи наши су се књижевници почели опет утркивати који од кога боље да макаронизира . . . Ђурковић вели . . . како ми немамо основане граматике, и како да нико не може чисто писати итд., па зато да неће никоме одговорити ако се

трефи да га кој у језику рецензира“. Слично објашњење покретању Летописа дао је и сам Магарашевић у своме недатираноме писму Мушицком из године 1825: „Немамо новина“, вели он, „које би mediate и спорије на народно изображеније дејствовале: дај да задержимо Летопис као народну књижицу, коју читајући син и кћи сербска нек налази и увеселенија и науке; то нека immediate на њи дејствује. Шта не почини у младежи сербској један, само један ваш Глас харфе шишатовачке! Подигоше се успавани нежни и млади духови и поитише ревностију и љубовију рода распаљени на радњу и образованије њиве народне. Немају помоћи од ког би требало да је имају; траже је у себи: нема ништа одозго, дакле дај одоздо; и дај живо.“

Са таквим тенденцијама, са уверењем да његов лист долази одоздо, а могао је, у оно доба, у најповољнијем случају бити само орган најбољег дела наше интелигенције и грађанства, написао је Магарашевић првога маја 1824 своје Предсловије, где је изложио програм свога листа. Књижица се појавила те године у јесен: „Око краја септембра месеца биће готов (број)“, извештава Јован Мостарски Вука из Пеште, а Василије Василијевић јавља 2 новембра 1824 из Земуна да је часопис већ примио; дан раније интересује се за њега већ и митрополит Стратимировић, из сасвим друкчијих побуда.

У Предсловију, Магарашевић је написао ове, по живот не само његовога Летописа значајне речи:

> Какво је намјерениje Сербске љетописи, то ће сваки из предмета који се у њој налазе и начина којим су ови описани лако дознати; а и ја сам скоро при сваком одјеленију ове књижице мњеније моје открио; но за боље целог овог предпријатија изјасненије нека то и овде стоји: Све што се год славенског народа од Адријатског до Леденог, и од Балтијског до Црног Мора вообште, а особито што се нас Сербаља тиче, и то у књижевном призренију, све је то предмет Сербске љетописи; а њен карактер нека овај буде: никог не увредити, но свима што више ползе принети. Да је опширност њена велика и полученије цијели млогопутно и тежко, то признајем; но зато исто помоћи тражим, соучастија ништем; јер шта неће јединосложна ревност и међусобна љубов учинити?
>
> Из искуства даље весма добро знајући колико се штете књижеству нашем нанело со тим што су неки наши описатељи безсумњено из великe ревности к поспјешном напретку литературе наше каткад или даље заилазили нег што је за данашње време и ова обстојатељства од потребе било; или преким путем без предострожности итили ко совершеном исполненију ватрене жеље своје, не обзирући се ни на једну ни на другу страну, — осим тога, знајући колику су распру замели између читатеља свој због новости које у језику самом, које пак у ортографији завеђени: — гледаћу сваким начином да Сербска љетопис с већим числом народа нашег у миру и согласију буде, уверен будући да ће само оно временом својим бити што бити мора!

Овај последњи одељак односио се, јасно је, на Вука: о томе питању Магарашевић је, види се, писао на уздржаном растојању од одушевљених вуковаца. Прошло је оно време када је Магарашевић, 1818, писао Вуку, изједначујући га са Платоном: Plato est mihi instar omnium. Сада није хтео борбу. Вукове присталице

су то, наравно, одмах добро разумеле. Василије Василијевић иронично је писао Вуку „Он (тј. Магарашевић) гледи да данашњем вкусу угове“; извињава га овако: „кад би он своје књиге под туђим именом издавао, и на другом месту штампао, не верујем да би овако говорио“. Али, Магарашевић је Летопис могао издавати само у Новом Саду, само под својим именом, наслањајући се искључиво на ону публику на коју се наслањао. Вероватно, није могао друкчије него како је радио. Да се одмах, и сав, заложио за Вука, доследно и у свима питањима, од његова листа вероватно не би било ништа. Доцнији догађаји то само потврђују.

Тешкоћа је имао и иначе. Прва о коју се спотакао била му је приређена од Стратимировића: да је могао, митрополит би Летопис одмах угушио. Магарашевић је 5 децембра 1824 писао Вуку: „Ви знате да сам ја календар нуз Летопис дао печатати, да се таковим начином по народу лакше распространи и упозна, особито сада с почетка. Но тај је календар печатан сербски, онако исто као што је у Забавници Давидовићеви“. Стратимировић се побунио против оваквога самовољног посрбљивања светитељских имена, па је преко владике Гедеона Петровића тражио од новосадског магистрата да се Летопис секвестрира и њему преда, зато што се Магарашевић усудио да „имена свјатителеј сербизирати и просто без всакија ортографији печатати даде“. (Цело питање о календару у првом броју Летописа подробно је изложено, на основу занимљивих архивских података, у књизи Ђока М. Слијепчевића, Стеван Стратимировић, Београд 1936, стр. 158—161). Иако је владика Гедеон упозоравао Стратимировића да је незгодно против Летописа дизати тужбу када је већ прошао цензуру и скоро распродат (17 новембра било је само још 113 примерака код издавача), Стратимировић није хтео одустати од тужбе. Тако је магистрат забранио издавачу Каулицију растурање листа, а образована је једна комисија са задатком да прегледа календар. Комисија је нашла доста погрешака у календару, „често малих и смешних, а било је и већих“, па се Магарашевић морао бранити „да он никакоже календарја в књизје Летописи прикљученог списатељ јест”, а Каулициј, у одбрану Магарашевићеву, изјавио је да је он, Каулициј, „собственим хотјенијем календар за ту исту годину сочинио, у Љетопис напред ставити и печатати дао, желећи со тим благонаклоност публике себи више прибавити и у ову полезну књижицу, коју сам из љубови к роду великим мојим иждивенијем на свијет издао, лакше распродати и уложену суму новаца берже и сигурније получити“. Ствар се по Магарашевића ипак свршила повољно: зато што му је лист уредно прошао цензуру, забрана о растурању је опозвана; Стратимировић је остао поражен. Магарашевић је са осећањем сатисфакције морао писати Мушицкоме ове речи, 11 јуна 1825: „Ономад дође решеније од конзилијума високославног мађарског за Сербску љетопис. Магистрату се налаже да секвестер, који је беспутно на књиге код Каулиција метуо, таки дигне, и да се унапредак не усуди таково штогод ни на чије

закте вање без вједомости конзилијума чинити; даље, да штету коју је Verleger због тога секвестра имао на књигама плати. Ето, шта је ко тражио, то је и нашао! Да је ово рјешење за оне који су секвестер изискивали и метули сасвим неповољно и противно, то не треба доказивати. Ко им је крив? Нит сам ја, нити Каулиција један корак учинио или једно писмо за то написао. — Но поред свега тога знам да ће много њи бити који ће то богзна како убитачно за цијелиј народ толковати што није тај поступак свјаштене власти одобрен. Већ један прота — налази у том повод к унији". Спасавши се једном ове опасности, Магарашевић убудуће није никада доносио календар уза свој Летопис: када није могао приложити календар какав је он желео, није ни онакав какав је захтевао Стратимировић. Вук је био друкчији: и он је имао муке са Стратимировићевом тужбом због посрбљених имена светитеља у календару уз Даницу за 1826. Вук није одустајао од календара. А како Стратимировић није допуштао у календару „ни јединија јотици инако положити или что лучше или хуждше измјенити", Вук је у својим доцнијим Даницама (в. год. 1827, 1829, 1834), доста нескладно, доносио календаре против којих ни Стратимировић није имао ништа.

Те исте године, у јесен 1825, запретила је Летопису поново једна друга опасност, бар су је савременици тако оценили: тадашњи издавач листа, Константин Каулициј, изгледа, није имао намеру да лист и даље издаје. На крају треће свеске, дакле на закључку прве године излажења Летописа, Каулициј је, под датумом од 1 септембра 1825, штампао Објављеније, где каже да Летопис за наредну годину „не може из многи узрока пре месеца маја изаћи, и то све три части уједанпут". Таква вест је личила на ликвидацију. Данас се не може тачно знати шта је Каулициј намеравао оном објавом и да ли је одиста клонуо пред тешкоћама издавања једнога српског часописа. Може бити да он одиста није био свестан посла кога се латио: не изгледа да је био много озбиљан човек. Магарашевић се још у лето 1823 жалио Вуку на њега: „С Каулицијем не може се ништа учинити. Ко ће се враг с њиме гонити?" — писао је. Још раније, има о Каулицију оваква информација: „...него је њему тешко растати се с новцем, који му је за картање одвећ нуждан". Како било да било са Каулицијем, она његова изјава је дала повод оснивању Матице српске, која ће прихватити Магарашевићев Летопис као свој орган; то ће он остати све до данашњега дана. Изгледа да је све ишло брзо. Први је интервенисао Миловук, њему су пришли и други; њихова првобитна намера је била да само помогну издавање Летописа. Убрзо је све дохватио у своје руке Јован Хаџић-Милош Светић, па је тако, фебруара 1826, основана у Пешти Матица српска. Већ четврти број Летописа, први за годину 1826, изашао је трошком Матице српске, под старим уредништвом, Магарашевићевим; само ће се, из броја у број, такорећи у све јачој мери, осећати онде присуство амбициозног надрилитерата Хаџића-Светића. Тако ће Магарашевић уредити укупно двадесет свезака; у последњој коју је он уредио,

а коју није доживео да сагледа, налази се кратак некролог првоме уреднику и оснивачу Летописа: писао га је млади Хаџић. Оснивањем Матице, Магарашевићев положај уредника био је несумњиво бољи, нарочито у материјалном погледу: није више требало да стрепи од ћуди једнога карташа, бригу о листу водило је једно културно друштво. А Матица је објављивала да њено „намјерениje јест распространениje књижества и просвјештенија народа српског, тј. да се књиге српске рукописне на свет издају и распространавају, и то сад и од сад без престанка за свагда". Међутим, Магарашевић није био поштеђен нелепе полемике око питања заслуга за оснивање Матице српске. У тој полемици са Миловуком (под чијим су именом изашле и две књижице о томе питању, а чије ауторство су му савременици спорили) Магарашевић је неочекивано показао жив и свеж полемичан дар, стил стегнуто аргументативан и убедљив. И данас је пријатно читати тај његов састав: много је бољи од Хаџићева којем претходи.

Остале су му сада уредничке невоље, велике, одговорне. Свима њима он није био дорастао; биће да све задатке није ни решавао увек онако како би сам највише волео. Ипак, маја 1828 Вук је сматрао да „сад без њега (тј. Магарашевића) нико ништа не може у Летопис метнути."

Као што то увек бива, Магарашевићеве тешкоће су биле од две врсте: једнима је био крив он сам, другима — опште прилике тадашње српске књижевности. Какав је био Магарашевић?

Имао је неколико крупних недостатака: његова научна ерудиција била је врло слаба, његово литерарно образовање врло плитко, непоуздано. Онај први недостатак у многом му је надокнадио Шафарик, а Магарашевић је био интелигентан и пријемчив публицистички таленат, који се умео послужити добрим саветима, на корист своју и свога листа. Са оном другом невољом ишло је потеже: ту лека није било. Слика испада још црња и стога што је тадашња наша поезија и иначе слаба, потпуно незанимљива, без темперамената и талената. А Магарашевић јој није био кадар наметнути ваљанији узор од Геснера.

О, тај Саломон Геснер! Дирљиво је, и забавно, и жалосно, све то у исти мах, посматрати наше људе почетком XIX столећа како му се диве, трудољубиво га загледају и толкују, преводе и популаришу. И колико њих, а међу њима је и добрих глава: Л. Лазаревић, па Димитрије Давидовић, па Хаџић-Светић, па неки Петар Матић, па карловачки професор Теодоровић, па Магарашевић, и вероватно још који. Почне тако један, дохвати тога Геснера, а други дочекује и наставља традицију: никад краја дивљењу. Као да у немачкој литератури није било никога другог сем тога Геснера. Штампао је Магарашевић и Шилера, додуше; по свему се, међутим, види да је Геснера волео више.

Геснер није сасвим безначајна личност немачке књижевности, додуше. Тај Цирижанин има нешто чедно и питомо у својим пасторалним идилама, које се ослањају на Теокритове еклоге, али имају већ и нешто од русоовске чежњивости ка незагађеним

природним лепотама; као и у његовим рококо мајоликама и бакрорезима (Геснер је био и сликар и гравер), и у његовој поетическој прози је препуно јагањчића и пастирчића и пастирчица, нимфи и сатира (али некако надчулних, премудрих и богоугодних), слатких пејзажа и сладуњавог цвећа, спокојних свирача у фрулу и флауту, а ту је и неизбежна Хлоја, и Дафнис, и Миртила, и Дамон, и Филис, и Палемон, и Меналк, па благују чедни фауни у тој блаженој аркадијској зачараности, и бескрајно су досадни и лажни. Гете као да га није много волео, и онда када види његове заслуге; али Геснеров земљак, Готфрид Келер, говориће о њему доцније са великим поштовањем. Геснер је имао, изгледа, извесних трајнијих заслуга неговањем чистоте језичког израза: нешто од тих његових особина Магарашевић је осетио, видећемо. Више него у Немачкој, Швајцарској и међу Немцима, Геснер је изгледа освајао међу странцима. Дидро га је волео; Андре Шение га је чак опевао, звао га „sage Gessner“: у исто доба када за Гетеова В е р т е р а (то је било 1776 и нешто доцније), читава француска књижевност одушевљавала се Геснеровим идилама и преводила их. И у мађарској књижевности Геснер је, наравно, био веома популаран: преводио га је сâм Казинци; превођен је много и на руски, на италијански, као што ћемо видети. По свему, дакле, Магарашевић и није био баш у тако рђаву друштву са својим симпатијама према Геснеру. Не би му ни требало замерати што је волео Геснера: њиме је он вољда покушавао да нађе неку ведрију противтежу монотоној хорацијевштини наше савремене поезије; да аристократски дух хорацијевског Odi profanum volgus et arceo замени модерним грађанским сентиментализмом. Штета је само што од Геснера даље није умео мањи.

А како је тешко дошао до њега! Већ почетком 1817 пише Вуку: „Молим вас покорно, не би сте ли ми превод Геснера на росијски тамо наити могли? Ја бих га, пошто му драго, купио!“ Књигу је добио тек негде у јесен 1819. О својим литерарним симпатијама Магарашевић је ћутао (да ли их је, правих, и имао?), али је Геснер и ту био изузетак. Када му је Вук тражио преводе Геснерових идила (јер је њих и Вук, поведен општом модом, штампао у Д а н и ц и, пошто их је раније, млад књижевник, и сâм преводио, 1817), Магарашевић му, јула 1817, пише: „. . . Ја не знам како други тко идиле његове взире, али што се мене тиче, тако су ме обајале, да мислим да штогод слађе, боље и божественије бити не може“. Он се не усуђује да своје преводе иком покаже: „Како би се дакле ја“ — пише он — „у таково штогод и упустити могао? развје ако би тео да ми се из превода Геснер ни најмање не познаје; као што се ономад из целог превода Бојанина скоро ни једна чертица красоте Геснерове видити не могаше“. А онда узвикује овако: „Опрости ми, Геснеру, мој кумире, да те с овима речма обесвјатити морам!“ — а све то само стога, што се на наваљивање Вуково ипак решио да му пошаље неколико својих превода из Геснера. „Ја сам“ — вели Магарашевић Вуку — „и при самом имену Геснеровом већ електризиран“. А

када му је Вук најзад набавио Полноје собраније Геснерових сочинениј на руском, Магарашевић пише ово: „Мени није ни до чег другог, кром да видим и да Геснера у руском преводу тражим. Почео сам бавити се с талијанским језиком, и то само зато да превод Геснеров у талијанском читати могу. Јер мислим, кад је у немецком онако сладак и нежан, шта мора бити у талијанском.“

Дирљиво је посматрати Магарашевићеве преводилачке муке око Геснера. Он се извињава Вуку: „У преводу убо ови двију идила које вам шиљем не тражите сладчајшег певца невине простоте и чисте добродетељи, но паче гледајте у њима вољу моју вашем прошенију једанпут удовлетворити . . .“ и објашњава му како не уме да нађе адекватан израз за Геснерово Redlichkeit: „Ја сам о овој речи сâм много мислио, и с другима се о том совјештавао. Ал никако управ накрај изићи нисам могао. Један ми говорио: поштен, други честан, трећи добродетелан, уверавајући да ако би гди и на другом месту штогод друго и значити могло, овде управ то значи, како се из целе идиле види. Било и је који су говорили: искрен, добар. А ја би мислио да се у тој речи све добродетељи које у серцу бити могу изражавају, а такова реч која је?“ Магарашевићев пример за наша данашња схватања није баш добро изабран; али какав је да је, он је доказ о извесном већ пробуђеном тањем језичком осећању и књижевној одговорности. Таквих тренутака имаће Магарашевић и доцније; зато су они карактеристични по њега. Језичка питања, која је Вук наметнуо читавој својој епоси, занимала су можда и њега, но он је, изгледа по свему, чешће остајао замишљен над питањима стила, његове боје и тона: он је имао чула за те ствари. Понекада је у оваквим питањима расуђивао врло трезвено, боље и него Вук. Пишући, например, о преводима српских народних песама на стране језике, Магарашевић је у своме Л е т о п и с у написао следеће речи — ја их са задовољством цитирам —: „Скупљајмо дакле и хранимо скупљене песме наше, драгоцено ово благо, које и с наличја (да шта су друго преводи?) друге народе у восхиштеније доводе, које би тим веће бити морало, чим би јасније и совершеније познали силу израженија, духу и језику серпском у овима песмама својствени. Јер приметити морамо да поред читавог труда који су Немци, песме наше превести хотећи, до сад полагали, још далеко њиови преводи од оригинала стоје. И само састављење многи речи, језику немачком својствени, не може својство и силу ј е д н е серпске речи потпуно изразити. А отуд бива да у преводу њиовом једва наше песме познајемо: бива нам тако, да рођено наше дете не познајемо, одевено будући у туђе одело, које му не доликује. Ко се о истини ове речи уверити жели, нека сравни немачке до сад напечатане преводе с нашима оригиналним песмама“. Вуку није било право што је Магарашевић овако писао; ми данас добро знамо колико су Магарашевићеве скрупуле умесне. Као писац, он није имао довољно талента да се потврди трајно, али не сме се сметнути с ума следећа околност: када је, а добрим и после Доситеја, школом и

са оно мало црквенскога званичења потхрањивана мразовићевско-стратимировићевска синтакса кочила здрави и бржи развој нашега књижевнога стила, Магарашевић је један од оних међу својим савременицима-невуковцима који у овоме питању неће остати сасвим постидан: био је, ипак, Сремац, сеоско дете, тврда граничарска глава.

Такве су биле слабости овога човека када је покренуо Летопис; његове врлине имаће тек да се покажу: њих није био свестан још ни он сâм. Оне нису биле незнатне.

Био је вредан, уредан, савестан, педантан скоро, — краснописац, што рекао Мушицки. Припадао је оном сој уредника (код Срба изгледа бесмртном) који, држећи на уму целину листа и имајући пред очима његову хармонију, ускачу у све теме и рубрике: писао је о свему, скроман и ненаметљив, читак, обавештен, окретан. Учинио је врло много нарочито својом политиком окупљања свих тадашњих српских писаца; његов лични допринос у томе тешкоме послу морао је бити знатан, јер се скуп његових сарадника почео распадати одмах после његове смрти. Током свога петогодишњег уредниковања, у оне гладне године српске књижевности, имао је око 55 сарадника. Већ у првоме броју донео је прилоге оних који су му били најближи и којима се свакако најпре обратио: Лукијана Мушицког, Ђ. Ђорђевића, Хаџића-Светића, П. Ј. Шафарика, а штампао писма Доситејева, Соларићева и Трлајићева. Доцније, на Магарашевићевом Летопису сарађиваће, између осталих, Евстахија Арсић, Платон Атанацковић, Павле Берић, Паво Бибић, Михаило Витковић, Д. Владиславјев, Димитрије Давидовић, Адам Драгосављевић, Живановић, Герасим Зелић, Јефтимије Јовановић, Константин Калајдовић, Емануило Коларовић, Вук Маринковић, Пестантин Матић, Сима Милутиновић-Сарајлија, Теодор Павловић, Јован Пачић, Константин Пеичић, Филип Пејић, Јефта Поповић, Јован Стерија-Поповић, Стеван Прерадовић, Јован Рукослав, Тодор Симоновић, Павле Стаматовић, Стефан Станковић, д-р Јован Стејић, Стефан Стефановић, Атанасије Теодоровић, П. Токајлић, Владимир Чикош. Од оних који би у ово доба могли писати у Летопису а ипак их онде нема јесу можда само Антоније Арнот, Севастијан Илић, Атанасије Николић, Димитрије Тирол. — можда још који писац њиховога значаја. Шта је ова појава могла значити за организованији живот и читкији преглед тадашњих српских књижевних напора, да се закључити лако ако се Магарашевићев Летопис упореди са савременим нашим алманасима; у њима ради редовно затворен, мали круг једних те истих, а у Летопису су они сви заједно. Магарашевић је одиста творац првог, у модерном смислу схваћеног српског часописа.

Само је један радник отсуствовао из Летописа, најважнији: Вук. Чак и онда када су његови пријатељи и једномишљеници писали у листу, чак и онда када им је он сâм саветовао да онде раде, па се они одазивали таквоме његовоме савету. У почетку, односи између Вука и Магарашевића нису били рђави; знамо да је Вук чак био и обећао сарадњу. Тако му је Магара-

шевић писао 11 августа 1825: „Камо што сте ми за Летопис послати обећали?“ Чак две године доцније он га потсећа, добар уредник: „Међутим, надам се и опширније што од Вас добити о гуслама!“ Тада, 12 октобра 1827, писао му је овако скромно и ласкаво: „...па де те нам кад што које известије и за Летопис пошљите, која милу своју Даницу свагда особеног удостојава вниманија и праведно заслужени венац сестри својој приноси. Жао ми је што се Летопис не роди мушког пола, пак би ји лепо бракосочетали. Но ништа зато; нека се и овако слажу као две сестрице; Даница нека светли, да Летопис не тумара — по мраку!“

Међутим, Вук није марио људе магарашевићевског кова, баш као ни Магарашевићева околина Вука. Иако је Вуку било мило када је Летопис доносио вести по Вука повољне и ласкаве (а доносио их је), био је преосетљив и сматрао злонамерним боцкањем све што није непосредно подупирало његову тезу. Магарашевић је штампао Вукове једномишљенике, али је доносио и вести неповољне по Вука. Нарочито је Вуку могла шкодити рецензија Сина отечества у Руском ученом журналу за 1824, из које је кратак извод Магарашевић штампао у своме листу 1825. Руски рецензент се ишчуђавао зашто Вук хоће да избаци древну словенску азбуку, заведе нова слова и ортографију, туђу Словенима; уместо да зближује Србе са Русима и олакшава међусобну измену књижевних производа, он цепа овај ћирилицом остварен савез, а одбацује правопис Рајићев и осталих учених Срба. Тај одломак руске критике Магарашевић је донео у целини; да није, Вук свакако не би у Даници за 1826 доносио свој чланак „Одговор рускоме рецензенту“: морао се бранити, а Магарашевић је учинио да она непријатна критика — непријатна баш стога што је долазила из Русије, а била у потпуноме складу са Стратимировићевим погледима — добије широк публицитет. И пре и после тога Магарашевић је у своме листу писао доста, и често врло повољно о Вуку, али се њих двојица, Вук и Магарашевић, никада нису могли сложити баш у главним линијама: Вук је мислио да је основно питање наше тадашње књижевности питање правописа и језика, а Магарашевић очигледно није. Вук је у лето 1826 ликовао када је писао Копитару: „...у последњој књижици Српског љетописа има једна ода управо по мојој ортографији напечатана“ (То је, иначе рђава, ода Стефана Стефановића, посвећена Вуку), а Магарашевић се бојао да ће баш због те оде имати неприлика. Вук није волео Магарашевића још пре него што је овај и покренуо Летопис; 1 октобра 1823 писао је Копитару: „Бојим се да Магарашевић и Шафарик не издаду објављеније о Њемачко-српском рјечнику, те би нам покварили посао.“ Сматрао је да се Магарашевић, против својих уверења, продао људима који држе Летопис: „Оно су несрећни људи који су ум свој дали под аренду, па сад морају да мисле и да чине како други хоће“, писао је он, неправедно и нетачно, поводом Магарашевића. Истини за љубав ваља међутим рећи да у јавну полемику са Магарашевићем није улазио. Крајем 1829 наговарао је

Копитара: „Требало би Ви да рецензирате Љетопис, а од мене и од Шафарика нема ништа: ја немам кад, Шафарик може бити да и не смије“. Своје коначно становиште против Матице и њеног Летописа заузеће Вук јавно тек после Магарашевићеве смрти, када је осетио да су онде дошли до израза друкчији људи, не више онако добронамерни као Магарашевић. Писао је Копитару априла 1832: „Матица и Љетопис и Светић, то су оруђија митрополитова против мене и вас“. Десет година доцније, у последњој фази борбе, тај суд биће још оштрији: „Нико не може рећи“ — писао је Платону Атанацковићу јануара 1842 — „да Матица, узевши је за онакову као што се у почетку сама објавила, није од пстребе и од користи народу нашему; али свему томе свакоме се паметном човјеку може доказати да је Матица до данас нашој литератури учинила више штете и срамоте, него користи и части“. Ове речи су писане у јеку борбе, када се сукови не мере; у Магарашевићево доба Вук никада није рекао, и не би рекао, ишта слично. Јер тек после Магарашевићеве смрти Вук и његови пријатељи могли су осетити шта је значило његово присуство у Матици. Један одушевљени вуковац, Јустин Михајловић, писао је 1834: „...та Љетопис би морао бити Мишарско поље свију мишљења, пак би време одсудило шта је полезније и паметније, ал он (тј. нови уредник, Теодор Павловић) се слабо, чин' ми се, узда у праведну ствар, већ са они добри људи новцем некој партији као удо орудије служи...“ Јустин Михајловић би сада, ето, био вољан примити Магарашевићеву тезу; било је доцкан, Матица српска је одлучно била пошла водама које ће је одвести изругивању у Бранкову Путу, у потпуноме слому стратимировићевских филолошких замисли.

Не ангажујући се дакле прекомерно у осетљивим питањима која су Вука првенствено интересовала, Магарашевић је настојао да оствари оне делове свога програма који су му се у ономе тренутку чинили пречи. Хтео је да рашири што више знања о источној прошлости Срба, а и да им, у сврху што живљег словенског осећања, пружи што више таквих знања о свима Словенима. Затим, он одиста није ни у једноме броју сметнуо с ума обавезу коју је дао када је писао да ће Летопис доносити „све што се год славенског народа од Адријатског до Леденог, и од Балтијског до Црног мора вообште, а особито што се нас Сербаља тиче“: Магарашевићев Летопис је од почетка „замишљен као словенски лист за проучавање и међусобно упознавање и зближавање свих словенских племена“. Без Шафарика, овај део свога плана Магарашевић, искључиво својим снагама и снагама тадашње српске науке и књижевности, а без Вука, не би могао ни замислити, а камоли остварити и држати на онаквој висини. Наравно, на тим питањима није радио само Шафарик; поред осталих, радио је и сам уредник, и радио врло добро. Епоха је и иначе врила од славистичких студија и синтеза. Захваљујући Летопису, наша читалачка публика је била врло добро обавештена о стању савремених славистичких студија, имала преглед читавога стања код свих Словена, у „књи-

жевном призренију“ нарочито. Па и више од тога: постојање Летописа је и странцима пружало доказ о културним напорима Срба, о њиховој тежњи за укључивањем у савремену културу, науку и књижевност модерне Европе; од свега, међутим, видно су се истицали баш напори редакције да нагласе своју присност са свеукупним словенством. Та црта Магарашевићева Летописа до данас је остала са разлогом најбоље запамћена. Већ јуна 1825 Магарашевић је са пуно оправданог поноса могао писати Мушицком: „Чита се Летопис и по дањнима словенскима пределима; вредно је да се књижество сербско целом славенству што боље може препоручи, и тако мало помало у число изображени славенски дијалекта ступи“. Оваква настојања Магарашевићева била су тако добро примљена и од савременика а и од много познијих нараштаја, да је Летопис стално, кроз читав свој дуги живот, кад јаче а кад слабије, према могућностима политичким и према снагама научно-књижевним којима је располагао, неговао ове магарашевићевске традиције. И неговао их, што ваља подвући, на жив и модеран публицистички начин. Магарашевић није имао у великој мери развијен новинарски инстинкт једнога Теодора Павловића, например, и зато је његов Летопис на махове, по неким темама, гломазан, са каталошком суморношћу савремене немачке ерудиције. Али како је Шафарик умео да буде занимљив, актуелан, на како достојанствен начин да уздиже национални понос свих Словена, а како је уредник добро реаговао на Шафарикове тенденције! Магарашевићева рубрика „Смесице“ мора да се гутала у оно време: и данас је занимљива, врло инструктивна, актуелност њихова годи и радује. То више није онај Магарашевић који две године чека да добије из Русије свога Геснера: ту се реферишу све словенске ствари, књиге и часописи и руски, и немачки, и француски, и енглески, све штогод се игде каже о словенским темама. Слуте се и ту Шафарикови прсти; али и културна савесност Магарашевићева.

Па ипак, много је неповољних судова о овоме листу. Уз Вука, осуђују га сви његови пријатељи; ето, Вук је чак мислио да би и Шафарик могао писати неповољну рецензију о Летопису, он, главни сарадник! Павле Берић је 25 децембра 1825 писао Вуку: „Госпоја Матица... се са својим Летописом изредно влада; онака роба заиста низашта друго није него за паковање“. Доцније, 1832, Адам Драгосављевић, сарадник Магарашевићев, писао је: „Садашњи Летописи нису бољи од пређашњи! Од толики у њему прилога не може човек једног наћи да је право српским језиком написан!“ Јасно је шта је тек мислио Копитар.

Њихова критика је међутим била једностранa: она је почињала и свршавала се на питањима језика. Вук је био диван списатељски темпераменат, одличан писац, али правих књижевних идеја није имао ни он: ни он није умео указати пут којим ваља да пође наша савремена уметничка књижевност у смислу стила и уметничких идеја, — он је видео само језик којим она

ваља да пише, а не и уметничке инспирације којима би се могла кретати напред. Тешки наш положај он је изврсно видео. Писао је овако, 1834: „У данашњем стању наше литературе не могу ни најученији наши списатељи уједанпут одредити како ће писати, једно зато што смо ми (садашњи српски списатељи) сви д и л е т а н т и (да не речем ф у ш е р и), јер се ни један није преправио за писање књига у свом језику, него је сваки учио нешто друго, па уједанпут српски почео писати без икаке у том науке и преправе; а друго, што је стање наше литературе, које као у сваком почетку, које особито код нас због црквенога језика и други којекаки сметњи и недоскутица, тешко и претешко . . .“ Са таквим писцима имао је да се бори и Магарашевић.

Организовати такве списатеље мора да је био мучан посао. Очекивана помоћ из Карловаца није долазила: „Из Карловаца“ — писао је уредник Хаџићу с пролећа 1825 — „нигди ништа да добијем за Л е т о п и с. Лени су или завидни“. Из Магарашевићеве преписке, уколико је очувана (а лоше је очувана), назиру се његове тешкоће. Највећем тадашњем српском песнику, Мушицком, писао је јуна 1825: „С великим нестрпљенијем ожидавам ваша на Л е т о п и с основана примјечанија, но не с мањим очекујем ваше за будушче частице драгоцене и на украшеније сербске литературе служашче прилоге. Понизно вас молим и за једно и за друго; обоје ми је одвећ нужно; оно зато, да се знам владати и недостатке што приљежније могу избегавати; и ово друго зато да Л е т о п и с, као народно полезно заведеније, код наши родољубаца боље соучастије, код иностранаца веће уваженије добије“. Не може се молити са више поштовања. Магарашевић је свакако веровао да сме тражити савета од човека за кога се знало да је и сам намеравао покренути часопис. Већ сам рекао како се преварио. У једном свом писму (недатираном, јер дефектном; в. Вукова преписка III, 671) он му је писао: „Него за трећу частицу не добих ништа од вас, а желио би (и мислим праведно) да ни једна частица не изиђе без прилога вашег, као свог најглавнијег украшенија. Мени би окром други поетически материја најмилије било кад би штогод за историју литературе сербске учинили“. Ето и старе а неостварљиве жеље многих, да се лакомислени Мушицки задобије за славистичке студије. Ништа од свега тога неће бити. Магарашевић је августа 1826 писао Хаџићу: „. . . и онако нам је већ Мушицки сасвим заћутио. Штета и за њега и за нас што на меканом своје м н и м е славе јастуку почива; бојати се да га не нападне силниј какав сан, и да га сасвим не успава. Ја сам му и говорио и писао много и дерзновено, опоминјајући га и на славу његову и ползу рода, но всује. Bonus dormitat Homerus; али овде нема quandoque! што је најгоре. Никада не знам шта с њиме да радимо“. Мушицки је одиста све дубље тонуо у свој сан. Узалуд му је Магарашевић писао одмах после изласка прве частице Л е т о п и с а: „Често се с г-дином Шафариком разговарам и обојица једнако жалимо што сте нам се тако удаљили; јер нам је со тим начин и прилика одузета ползовати

се Вашим многостручним изображенијем и ретким за литературу сербску собранијем. Сада нити имамо кога зашто запитати, нити од кога што заискати“.

Слабо су се одазивали и други на које је рачунао. Ето, први Гершић. Када је на њега мислио, Магарашевић је, очевидно, сасвим правилно расуђивао да ће се у српску књижевност морати уводити нова, непозната имена, млади, или учени старији људи, као Гершић. Ево шта је Магарашевић писао Хаџићу о њему: „Зактевао сам, и опет вам препоручујем, да Герчића с ума не смећете. Истина да је од неког времена сасвим другојачији и спрама мене и Летописа и приложника; но нуждно је да га, кад лепим начином неће да ради, мало, ал да почувствује, куцнемо: не би ли нам тако штогод принео чим би се пчелице могле ползовати. Зна пасја нога сила божија, и зна основано и точно!“ Сва ова настојања била су узалудна: учени и плашљиви Гершић никада није постао ни сарадник Летописа ни српски књижевник.

У таквој тешкој ситуацији Магарашевићу није било лако уређивати часопис: по свему се види да је несташица у рукописима била скоро стална, да су у лист морали бити пуштани и слабији радови. „Избор чиним, колико се за сад може, критически“, објашњавао је он свој положај средином 1826 године. „Од дана на дан све боље приближавамо се и нашем опредјељенију и потреби времена и зактевању праведне, али не убиточне, критике. Знао би избирати кад би кошница пуна сасвим била; зар би чим другим мог најмилијег госта послужио, већ самим најчистијим равком!“ Тај положај се ни доцније неће ништа поправити, јер ће се Магарашевић и крајем 1826 морати тужити: „... (Розмировић) ми је сада послао прилоге приспјевше на Матицу сербску, да ји ја сам како знам ранчирам. Но исповедити морам да би по мом мњенију једва један или други место у Летопису по правди заслужити могао.“ Забринут је, баш у то доба, био и за судбину листа, а због слабог одзива читалаца; бојао се да се и на примеру Летописа не „потврди оно жалосно искуство да Сербљи и најполезнија заведенија своја не знају ценити“. Бојазан се, срећом, показала неоснованом.

Поред свих ових слабости и недостатака, Магарашевићев Летопис не изгледа тако рђаво упореди ли се са савременим периодичним издањима и алманасима српским. Сва та наша периодична штампа — и Вукова Даница, и Тиролов Алманах, и Давидовићев Забавник — друкчија је него Магарашевићев Летопис. Вукова Даница веома је занимљива; са изузетком Вукових сасвим специјалних граматичарских трактата, она се и данас може читати са задовољством: чак и у његовим полемикама, као што је општепознато, има сјајних, духовитих, речитих, сочних места. Али, то је лист искључив, такорећи лични орган једнога човека, који није ни доспевао ни хтео да пушта у њ све и свакога; по читава годишта у њој Вук је испуњавао сâм, и понекад прилозима већ много раније написаним, без много тежње за актуелним, или информативним у смислу периодичне штампе и модерних часописа. То су биле сјајне књиге, по којима се дивно

могао пратити рад и мисао Караџићева, стање наших језичких, историјских и фолклорних студија, али оне нису допуштале преглед савременог стања и ступња нашега књижевног развоја: то је био књижевни орган и оружје једнога великог борца, загледаног у будућност, свесног да у савременој српској књижевности не може наћи достојног помагача и саборца, заинтересованог и прошлошћу тек у оноликој мери у коликој му је она кадра била поткрепити аргументе за које се залагао. Тирол и Давидовић, наравно, били су сасвим друкчији, и гори, јер њих није носио силни темперамент нити страсна увереност вуковска, ни његово знање нити његов таленат, него су они акуратним прештампавањем неговали суморно целомудрену немачку романтику, досадно моралистичку и бездушно измишљену, а без икаквог и најневинијег додира са стварним српским животом, својом литературом заправо га заклањајући.

А Магарашевић је хтео да оствари нешто сасвим друго: модеран српски часопис. Оно што 1768 није пошло за руком Захарији Орфелину, основао је и одржавао он. Имао је храбрости да ради и са сасвим младим људима, често са ђацима, као и многи други уредници српских листова после њега. Видели смо: знао је слабости многих својих сарадника. О многима од њих мало шта знамо: доста их је који су доцније били изгубљени за књижевност; и, не најгори, поумирали су сасвим млади, а не знамо шта би било од њих да су остали. Младост често вара, час нагоре, час наниже. По оној песми Јована Ст. Поповића коју је Магарашевић објавио 1826, ко би могао закључити да тако јадно изгледају књижевни почеци познијега писца Т в р д и ц е и Р о д о љ у б а ц а? Магарашевићев Л е т о п и с, такав какав је, слика је наших савремених културних, књижевних и научних прилика; Магарашевићева је заслуга што нам их је, преко свога листа, приказао тако јасно и свестрано како се оне иначе никада не би могле видети.

Из свих тих разлога, а вероватно и стога што он сам није био снажно изграђена личност нити је имао шире књижевно образовање, нити уопште неких немирнијих артистичких склоности; ваљда и отуд што је, као уредник, одиста хтео да што доследније спроведе своје начело: остати са што већим числом народа нашег у миру и согласију —, у књижевној политици Магарашевићева Л е т о п и с а нема доследности ни јединствености. Но треба одмах праведно додати: у то доба нико још није умео ни сагледати могућност такве пречишћене јединствености. А утолико више има укрштања немирних противстављања, и не само у муњевитим смењивањима алкајске строфе са тада још свежим десетерцем. Но све се то у ово доба брзо смирује, главно питање се не потрже, све иде спокојно по старом. Осећа се лепо: ври испод свих ових тема и поема некакав снажан и комплексан живот, и чека да се разјасни, али ови песници овде још нису кадри да га уздигну до поетског доживљаја. Они проблеме склањају, заташкавају. Српска књижевност нема талента, нема песника, — ето, то се осећа у Магарашевићеву Л е т о п и с у.

Требаће на много широј компаративној основи проучити питање Магарашевићева Летописа (као и оних после њега), а нарочито ће га ваљати упоредити са Вуковим савременим списима, као и са другим нашим забавницима и алманасима; њихова међусобна зависност, као и њихова могућа условљеност од сличних страних, најпре немачких и руских, сличних едиција, још није јасна. Вероватно ће се тек тада моћи видети у којој мери су тежње Магарашевићеве биле у складу са Вуковима, и у којој мери је наше искључиво окретање правописној распри успоравало наш пунији и, нарочито, оригиналнији, смелији књижевни рад. Магарашевић је имао лепу скромност право културнога човека, умео да се поучи добрим примером, да интелигентно остварује добре потстицаје и без суревњивости ради паралелне послове; да је наша књижевност била на вишем ступњу а наше нарави склађивије, вероватно би и његова сарадња са Вуком могла дати више трајнијих резултата. Вук се љутио на Магарашевића што овај у Летопису описује манастир Бођан а не казује да то чини по угледу на Вукове описе српских манастира: није хтео да се назив последователља припише случајно њему, Вуку. Магарашевић му је паметно одговорио: „То ће се и онако само по себи знати.“ Он се није плашио што његов рад на махове има сличности са Вуковим, јер кадикад је имао: његов словенски романтизам сусретао се с времена на време са Вуковим романтичним национализмом. Вук је например у Даници за 1829 објавио овакву причицу у намери да српском књижевнику (који се још нигде није био појавио) пружи „грађу за леп српски роман“. Вук прича:

> У наији београдскоj под Космајем у селу Неменикућама има црква. Од цркве к југоистоку пошав уз Космај има у по брда ударен у земљу један камен, а горе навр брда два напоредо. Људи онуда приповедају да су се некад два момка била загледала у једну девојку, па онде код цркве на сабору тели да се побију око ње, но она ји развади, говорећи: „Ви сте обојица тако лепи и поштени и моме срцу мили, да не знам кога би од вас изабрала; а није право да се ви око мене бијете, него ћу ја сести горе навр Космаја, а ви одавде потрчите па који пре дотрчи до мене, онога ћу ја бити, а који заостане, онај да се не срди“. Они обојица пристану на то. Трчећи узбрдо један у по брда заостане, па потом падне и умре; а други, не знајући шта је било од овога за њим, једнако отрчи до на брдо, но онде, паднувши девојци главом на крило, издане и он. Кад девојка то види, она извади нож иза појаса, па потегне сама себе у срце, те и она умре поред њега. Где је које умрло, онде ји и закопају: тако је онај камен у по брда на гробу онога момка што је најпре умро, а она два на брду на гробу другога момка и девојке.
>
> Камо српски Лафонтен (или, ако смемо рећи, Валтер Скот), да нам ову историју, или приповетку, пространо опише?

Тако је мислио Вук о савременом српском роману, у Даници која је прошла будимску цензуру 22 септембра 1828; а у 14-ој частици Летописа за 1828, која је одобрена на будимској цензури 28 јула 1828, па је, ако се само на основу тих чињеница сме закључивати, можда могла већ и изаћи из штампе онда када је Вук тек предавао у рад своју Даницу, штампао је Ма-

гарашевић, у својим Писмима Филосерба, датираном 27 августа 1827, а описујући разваљену цркву Петку, ево овакву причу-легенду:

> О цркви овој приповеда се у народу да су била три брата: Петко, Марко и Стеван, и да су имали сестру Доку; да су два млађа брата, полазећи на војску, Петку препоручили да четири једнаке задужбине-цркве сазида. То овај учини, но своју цркву боље украси нег остале, и зато кад се браћа с војске здрави врате и то примете, буде између њи распра; но правосудије божије неправду ову Петкову со тим накаже, да његова црква, Петка, никад не пропоје (тј. да се у њој никада богослужење не совершава); да је Маркова само до немачке крајине (војне) појала . . .; Стјепани (црква Стеванова) никад нису пропојали; а црква Докмиру, која је на име сестре Доке сазидана, најмања и најубожније снабдевена била, никад није ни престајала појати. Кратка ова приповетка . . . би материја бити могла лепе за поету баладе.

Једно је овде битно: да су и Вук и Магарашевић у домаћем фолклору гледали најприроднији извор и потстицај за освежење српске књижевности, а питање је њихове оријентације у европској књижевности да ли су жудели за валтерскотовским романом или шилеровском баладом. Добро је пак и на маленом детаљу уверити се да овакве идеје Магарашевић разлаже самостално, не као прост последователь, иако, ми то данас слутимо, не знам баш какав би се други сем видаковићевски роман дао сачинити и од оне Вукове анегдоте. Но није ту битно шта ови мотиви стварно пружају, него шта су Вук и Магарашевић очекивали од њих. Нису они криви што наша тадашња књижевност није још била сазрела до замашнијих дела, што су обојица и од оваквих мотива ишчекивали спас; осврtали су се за решењем било каквим, само да је здраво, да присније извире из нашег живота и њега уметнички уоквирује и објашњава. Ето, и Хаџић-Светић је покушавао подражавати народној поезији, па је ту његову немоћ Магарашевић штампао у Летопису. А ево како изгледа та Хаџићева Милица девојка, несрећна жртва:

> Струка бјеше витка, поносита,
> Црни коса и дугачки пусти,
> — — — — — — — —
> — — — — — — — —
> — — — — — — — —
> А шта да ти за обрве кажем
> За обрве и за трепавице,
> Трепавице, за округле дојке,
> Које нису дојке какве но су,
> Већ канда су напирене пусте
> Слатким устма баш љубови миле . . .

Када се проучи књижевни материјал Магарашевићевих Летописа, све очигледније се Магарашевићев уреднички проблем на терену поезије и уметничке прозе поставља на следећи начин. У овој осетљивој области најпре се обелоданило колико је Магарашевићева тежња о измирљивости двеју супротних тенденција — оне лукијановске и оне која је још дремала у окриљу језика народне песме — била немогућа, неостварљива у тренутку када на-

шом поезијом доминира један Хаџић. Поете су дакле поетисале из броја у број, али поезије није било. Вероватно је да у читавом Магарашевићевом Летопису није штампана ни једна једина песма која би преживела до идућега броја. За то стање није био крив Магарашевић. Проблем наше лирике сазревао је споро. Тек ће га Бранко, 1847, коначно решити. Он је у рукама имао најјаче оружје, таленат. Магарашевићева ера, и не само његова, морала се у овој области задовољити полуписцима, четврт-писцима, и каквим све не писцима.

Па ипак, Магарашевићево уредниковање не може се окарактерисати као доба неговања дилетантизма. Било је то озбиљно, некако забринуто време, свесно свога значаја. Поезија негује највише оду, њен превасходно озбиљни, свечани манир. Али и та ода је тек као некакав узгредни лирски додатак расправи. Расправа је важна: историја, словенство; важно је довикнути камо нас води помађаривање, здробити у парампарчад немачке тезе о вечном словенском робљу. Уметнички проблеми нити су били у Магарашевићевој најбуднијој свести, нити су сачињавали средишни проблем нашега тадашњег друштва. Магарашевићева основна мисао је била: организовати писце какве такве, разбудити српску свест и учврстити словенску солидарност, најпре културну, па онда, посредно и постепено и политичку, а из српске културне традиције спасти коликогод се више може, на доситејевске тенденције надовезивати коликогод је у новим приликама могуће и здраво.

Пет година после покретања Летописа, 10 октобра 1829, шаљући у свет 19-ту частицу свога листа, а као предосећајући да већ неће угледати и 20-ту, коју ће једино стићи да спреми за штампу, Магарашевић је, прегледавши резултате свога уредниковања, писао у своме Објављенију, у неке врсте јавноме обрачуну:

> Ево већ пет година од како Сербска летопис непресечно излази: деветнајст њени до сад печатани частица содержавају труде и подвиге ревностни на пространом пољу нашег књижевства дјелатеља, од куд се види и благодатно опредјеленије овог литерарног предпријатија и многострућна полза која се роду со тим приноси. И зато после петолетног наше Летописи битија, — које је она као време свога искушенија провела, задобивши одобреније најзнатнији и најученији у роду мужева, — ја као учредник дерзновеније свима је родољупцима препоручујем и молим ји да ово обштеполезно дјело примити и по народу распространити гледали с оним усердијем, какво народна корист у персима сваког Сербљина треба да и производи и сохрањава; моје ће пак бити с усугубљеним трудом настојавати да Летопис високој цјели коју је себи положила све ближе ступа и благоволенија и помоћи рода и општества достојна буде. — Њено внутрење уређденије остаје очо исто које је и било: предмети којима се занима јесу за нас одвећ важни; сви су будући такови, да се у књижевном призренију или цјелог славенског народа вообште, или нас Серба воособ тичу . . .

Ни после петогодишњих уредничких искустава он није налазио за потребно да ишта мења у оним начелима и плановима које је био поставио себи 1824: да је Летопис уређивао још пет година, његов лист у основним линијама вероватно се не би

мењао. Али, његов однос према Вуку померио би се свакако још знатније у корист Светићеву, а на чисту штету Магарашевићеву, дабогме. Магарашевић је био поштеђен те неприлике: чиста рука смрти спасла га је срамоте.

Ових дана, читајући све што је он написао и што су њему и о њему писали други, прелиставао сам поново и његове рукописе. Да, био је то краснописац. Веровао је у књиге, у идеје, у културу, — волео човека, помало геснеровски идеализованог. Од свих његових списа, међутим, данас већ није остало ништа: никад га нико више читати неће. Па ипак, стоји му име, неизбрисиво, садржајно, пуно смисла. Задатак коме је он први пришао нико доцније није смео напустити ни његову баштину запустити, — из стида, из поноса.

Младен Лесковац

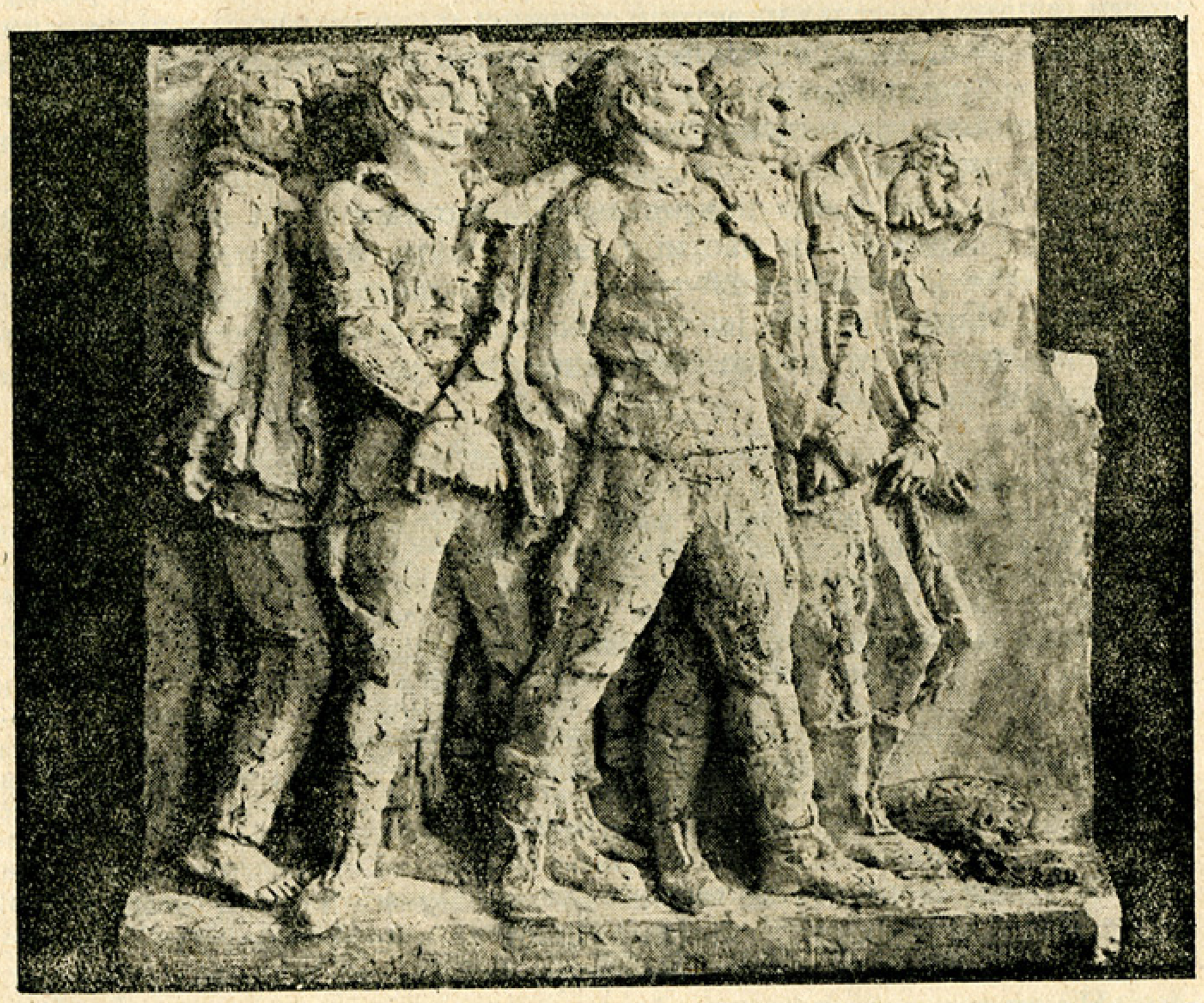

Ксенија Кантоци, Пред стријељање

СПИ У СРЦУ КРАЈ БРИЈЕЖНИ

Спи у срцу крај ми бр'јежни,
ријечи оне још роморе —
кад смо били тихи, њежни,
и сањали своје снове
усред боја,
туго моја!

Сјај свог ока другом крили
да не спази ватру благу
-- кад се крви, кад се мрви;
жудњом дугом обавили
узвитлану нојцу драгу:
ноћи, дођи — црња буди,
зоро, бјежи — не заруди!

Сад је све већ предалеко,
тек осташе пусте очи.
Ал година дах кад сњежни
огрне ме хладом ноћи —
сјећања заруде меко
и јаве се младе зоре:
спи у срцу крај ми бр'јежни
и ријечи зароморе...

Душан Костић

БИТИ С ТОБОМ

Не зови ме јесен јер ја зоре жудим,
вихоре бехарне распуклог априла.
Ако горе груди, ако лице жути —
и мени је очи љубав сва испила.

Па те волим. И још. И кад ријечи није,
и кад ријечи оштре собом мрачном сјеку.
Не зови ме зима јер је све топлије,
јер је све милије бит с тобом човјеку! . . .

Душан Костић

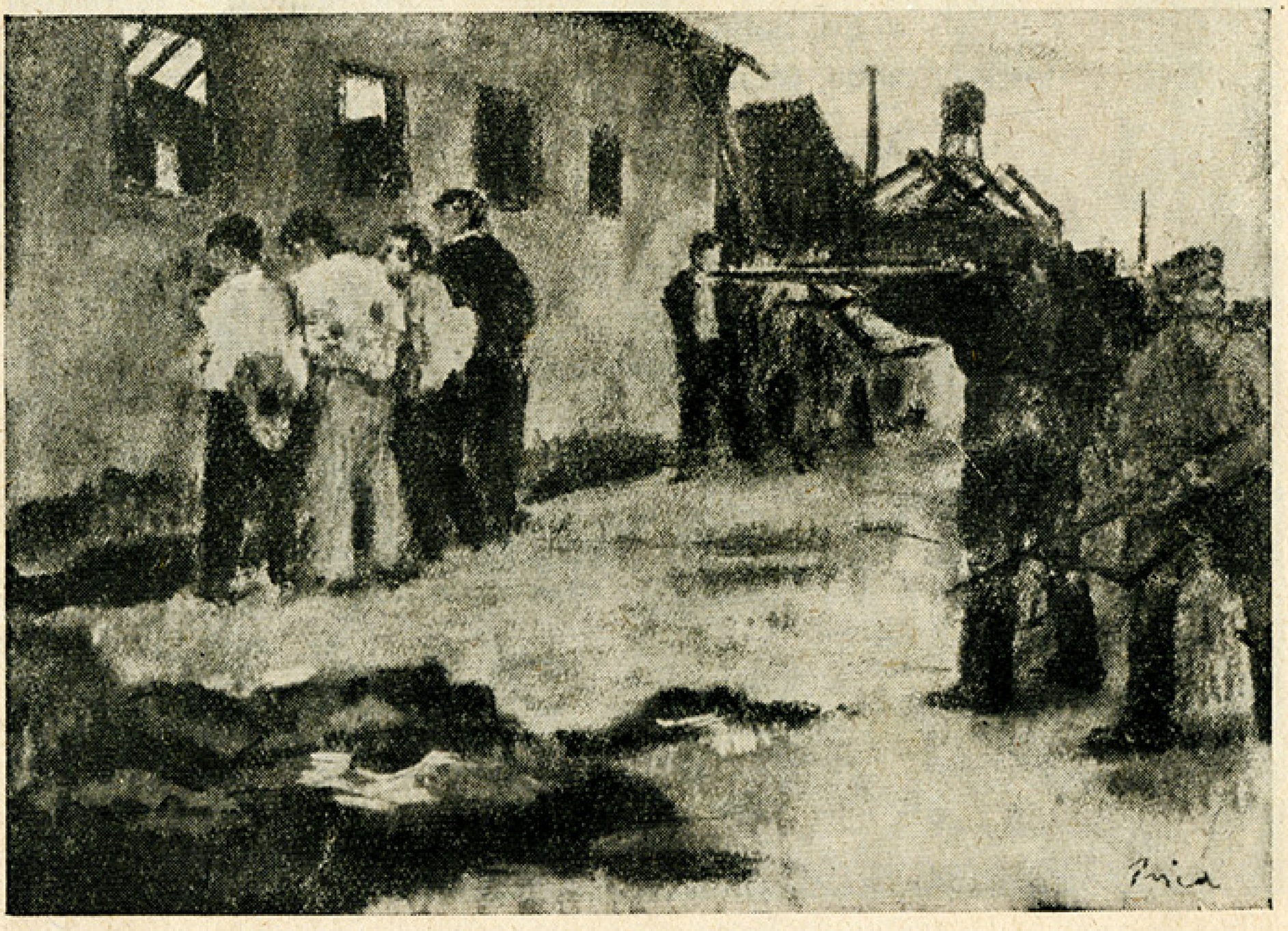

Златко Прица, Стријељање

ПЕСНИКОВО СРЦЕ

Још увек волим ја. И жудим ноћ тиху
кад расипа се срце у млаз варница.
Па зашто не би и данас у мом стиху
одзвањала љубав ко песма са жица?

Рвем се с болом и од бола сам јачи.
Ал машина нисам. Човек сам — пре свега.
Срцу ко ће рећи: никад не заплачи!
Чија да га спута и укроти стега?

Нећу ја путањом падајуће звезде.
Ал нећу ни узду ни јарам на теми.
У срцу нек се вихори крилати гнезде,
путевима разним нек се циљу стреми!

Никола Дреновац

КИШОВИТ ДАН

Капи једнако ударају о стакла.
Кроз облаке не пробија сунца зрак.
Светлост се о мутни прозор спотакла.
У канцеларији је скоро мрак.

И тада запалисмо лампу стону,
да забележимо резултате за тај дан.
Има ли што теже, него на графикону
уцртати неуспех, подбачен план.

Има ли што теже, него немоћан бити
и немати на „зашто?“ ниједно „зато!“
и не моћи ту кишу зауставити,
да се радост не утопи у блато.

Знам, сунце ће доћи...
Али данас га нема,
данас се неће испунити план.
Под сивом мрежом градилиште дрема
и нико не може скратити тај сан.

Знам, сутра ће боље...
Звук ће да се ори
и нико ни за трен неће стати.
Двоструку песму певаће мотори.
Овај дан ипак нико не поврати.

И глава ми на песницу клону.
Скоро суза кану за изгубљени дан.
Ех, ништа теже, него на графикону
уцртавати неуспех, подбачен план.

Иван Иванџи

СЛОБОДА

Мили Лекићу нестала су у рацији два брата. Обојица су била старија од њега, први чак и знатно, али — како је то одувек у тој породици — сви су били онолико различити по изгледу колико слични по нарави, и патрола их није распознала. Истина, с жандарима је ишао и један мештанин Мађар, али ни он их није тачно знао: големо шајкашко село није се могло знати с главе у главу. И тако је настала забуна.

Зачула се лупа на авлиским вратима, по наредби прописно закључаним, и два неједнака мало осорљива гласа на мађарском:

— Хајде, отварајте то.

Док су жандари ступали један за другим, с пушкама уз ногу, сагињући испод времените греде од довратка своје перјем окићене, неприкладне сјајне црне полуцилиндре, иза њих зјапну сокак, празан, још сивљи, тужнији и тегобнији од сивог зимског неба над главама и оне као без граница разливене туге његове. Које је то било доба? Било је свима некако као да су се извезли на пусту пучину којој се не види краја ни конца, ни јесени, од које су се отиснули, ни пролећа, којем треба да су се упутили, а ни зиме нема; него су одједном застали у пловидби, једра времена, која су се, ма да их рат није гонио утешно, с надом и вером надимала, отпустила се, наишла опасна маина и стало се у месту. И све што се деси за овога застанка биће кобно: јалово, и ничему и никоме не користећи, утонуће у заборав. Писало им се, мислили су, да ту сви без наде и сврхе изгину.

Браћа су живела, и поред свих ситних и крупних размирица, заједно у кући: најстарији — нежења, средњи и Мила са женама и децом; старији им сви беху помрли. Били су у стражњој соби, поред кухиње, у којој су иначе на креветима и кревецима спавали Милини, али где су се, по рђаву времену обично а зими увек, задржавали сви. Ту се онда ручало и разговарало, Милош, најстарији од Лекићке деце, гимназист и сада отсутан, испуњавао је собу свирком хармонике, Милина Сека песмом, фотографијама целе породице и свога друштва у малим групама са слава, из берби и сватова, ту је, као каква питома животиња, грејала велика, безоблична и добра пећ. Откако је почела рација у селу и било забрањено излазити, седели су свиколики у соби, већ други дан. Нису знали шта све то напољу заправо значи, мучили су се бригама, страхом, полугласно су говорили и били пресити загрејаног собног ваздуха, на који нису били навикли.

Жандари упадоше међу њих, од прве им двоструко или троструко туђи. Лецну их већ сама породична средина, та њихова соба и слике, онај распоред свега у њој, све до цвећа, замагљеног окна и топлоте, подешених према њиховој вољи. А затим, из тих људи, жена, мушке и женске деце око њих и у њихову крилу била је она нарочита, до у ситне коренчиће видљива узајамна повезаност, сва у нарочитом, мрском им, сељачком опхођењу, па још једног страног, простог а никад покорног народа. Наредникова колајна, с неком царском главом, куцкала је као шупља повампирена прошлост којој овде нема века. Све им је то, дакле, било непријатељско. Своје испеглане и затегнуте униформе, увек улаштене саре чизама, полуцилиндре с перјем и беле рукавице повлачили су већ неколико дана по сламама — где су ноћивали, као да су слуге ових простака, неизувени, с осећањем угрожености, повређени и љути. И сад, у овој непатосаној сељачкој соби, све се то једнако настављало, и поред тога што су се осећали очигледно надмоћнији, финији и значајнији. И најзад, били су они свима овде и по соју далеки: све неки црвенперци, плавобради, жутобрки, пегави и кулашасти. Лекићи су били црни, средња раста, али све сама неисцрпна вредноћа и жилава воља, па још и више: испод спољашње мирноће скоро приметно потитравање живота, као разиграног мишића. Једино је Мила, најмлађи, био скоро већ сасвим оседео; уметнуо се на једног ујака, и заједно с њим на прадеду по матери, за којег су говорили да је поседео младићем у наполеонским ратовима, али зато тако бео дочекао неких сто година чио и оран.

— И ви ћете к'о деда-Датуна — шалили су се с њиховом седином — сигурних сто година и још коју приде!

— Од бога здравља и од цара мира, — одвраћали су они, и сами окрећући на шалу, деда-Датунином у селу чувеном изреком — па ће бити и тако. Лако је нама кад смо ми већ сада најстарији.

Жандари међу њима били су као вуци у тору које од оног најгорег уздржава још неки последњи закон. Нису дивљали, иако их је све ту боло, а у живим погледима мушкараца, жена, и највише деце, као да су — и за њих саме видљиво — унатраг ударали и распадали се сва њихова вредност и господство.

— Знате ли мађарски? — упита један жандар.

— Знамо — одговорише сва тројица, али им је било као да лажу. Био је то један други мађарски, неки сељачки, прост, мађарски језик њихова села, а не онај којим су их жандари питали, па им онда наредили да остану у соби и никуд се не мичу. Онај је заударао на непријатељску туђину, и њим се сад трудио да говори и њихов мештанин, пратилац патроле, али је било јасно да га не зна и да га жандари зато презиру, заједно са улијезичким облетањем и неспретном насмешеном услужношћу његовом.

Све што их је од првог маха двоструко-троструко раздвојило брзо је расло, скоковито, као вода у манометру од све јачег

притиска. И кад су се жандари растурили по собама, шупи, дворишту, и почели претраживати, — било је то претраживање само форме ради, јер се знало да нигде ничег нема — свака ствар, понављајући им на свој начин лице и обележје овог света и све боље их упознавајући с њим, све их је дубље од њега делила, навлачећи на њ већ и њихову мржњу. Ипак, све остаде мирно.

Нашли су се поново у соби пред окупљеном породицом.

— Вас двојица ћете с нама — рече најстарији по чину жандар некако хладно, али испод тога као варница сену и мину, варљиво, злослутна претња. — А ти, стари — погледа сад мирније у Милу — остани. За милу мајку немој да тураш нос на сокак! — Додао је то већ у окрету, наређујући истовремено лаким трзајем главе, погледа и обрва другој тројици жандара да прихвате браћу међу се и крену, исто онако пословно опасно.

Њих двојица се осврнуше, у тишини и немицању, као: да им се дода што од путне спреме, и жене се одмах помакоше. Али мештанин ускочи.

— Ништа, ништа. Не треба ништа, нећемо далеко. Може и тако — рече он српски.

Они послушаше, заогрнуше само капуте и изађоше као да ће се за који час вратити, газећи кроз своје широко двориште, — оно их је мотрило као живо, али немушто и немоћно — не дотакав се скакавице на вратима. Иза свију, уситнивши корак и гледајући некуд устрану, мештанин; он затвори врата.

Отада су прошле већ три године.

Узевши у целини, те три године значе за Милу: брига и рад за целу удвостручену породицу, за децу која расту с неусиљеном слободом природе, живот уз изгубљену, само споља лажно смирену, снају у сталној црнини и скоро телесним успоменама на нестале, и најзад, мучна и узнемирујућа осећања при помисли на њихову судбину, са осећањем нејасне властите кривице. Поврх свега, али још не сасвим јасно, саосећање са поступцима партизана, о којима је слушао, али које, све до поткрај, није упознао. Но мисао на браћу и себе често се јављала и све оплитала.

После првог страха од несхватљивог догађаја и прича о њему, пренапрегнута нарав људска је најзад олабавила. Сви детаљи о судбини одведених, брижљиво и скоро са самомучењем изналажени и слагани, о убијању у великом житном магацину митраљезом и докусуривању тешким гвозденим моткама, које су ломиле руке, ноге и разбијале лобање, о усамљеном јецају или ропцу у тишини, о одвожењу и бацању у Тису, о томе како је неко — и ту се прелази у шапат — побегао с кола, кроз раскаљани шљивик па ритом, и сад живи негде око Дунава — сви ти детаљи као да су одједном изгубили своју немилосрдну тежину и предметност чињеница. Пролеће засузило у шипражју и гранчицама, пробило влажну земљу милионима сићаних клица, умилно се и мелемно нагнуло над човека, пукло плаво небо, размилели се људи и стока по атару, а навалиле нове и друге,

живе бриге, рат кренуо поново; и нехотице, а уствари по неком древном закону, склизнуле су мисли са смрти на живот. Па још и више. Из области из којих се обнавља живот у човеку, вазда активних, неуништивих делова његових, и који су — слично деловима и раздобљима године у којима се обнавља природа — такође пуни неке лековите, животодавне топлоте, одатле је ваљда потекла прича коју су прво заподенуле бабе, па је прихватиле жене и као речна струја сплав донеле је међу људе: да сви они њихови рођени и мили непрежаљени, за којима је толико очију усахло и толико се туге натуговало, нису мртви већ живи. Живи, живи! Одједном су васкрснули, одједном су оплакане страшне трупине људске које је појела Тиса и хладна проклетиња смрт биле само варка, а те сузе и та туга — ах! — узалудне (ал' нека); варка, као што је и не мање ружна трупина дрвета зимског само варка, тренут и трептај ока. Јер, ено, гледајте како се осула лишћем, осмехнула се у сунцу и зашуштала свака грана. Тако и они, ето, сад као да се опет буде, и живе, само што их нема ту, него су негде у Мађарској, негде за Карпатима, или чак у Немачкој, свеједно. Има људи који су их, враћајући се оданде, видели и с њима разговарали и донели поздрав од њих, и ти кажу: „Здрави су и живи, само што не могу да пишу, да се јаве. Не даду им."

Да ли се баш тврдо веровало у то? Ко ће то знати: између живота знаног и смрти невиђене има безброј варљивих и невероватних могућности.

И Мили је било тако. Да ли због расположења у породици, међу женама, које као да су доживеле изненада неку прејаку и нездраву срећу, због снаје, из самртничке црнине пробуђене у скоро љубавно усплахирени живот, или због тог што би одиста могло бити и тако, и њему се каткад учини бистро и стварно да су му браћа жива. То је магновење само; и човеку је добро само колико оно траје, после почиње да се хлади, сумња и пита се: „Која је то баба чула, ђаво је одн'о вештичији?" И тако ти тренуци, уместо да блаже јад и скраћују га, уствари су га обнављали; мисао „мртви су" с новом би се раном запарала у човека и трајала. Цена обмане. Код Миле се ту сад уметало и осећање кривице, мучно осећање, још више зато што није био свикао да се носи и разбира са ситницама и у преливима, да је ту поступио како не треба, како се не сме. Зар нису жандари од њега мислили да је најстарији, зар им није, дакле, било стало до млађих — а он је био тај млађи, најмлађи! Требало је он да оде. Требало је да каже: „Чекајте, нисам ја то, Брацика је најстарији, он је „ерег", он треба да остане!" И онда би остао Брацика, а он и Стева би отишли: то би било поштено, а не у онај мах, у онај тренут од тренути док се нису преломили да пођу, чинити се да верујеш како они то одлазе само мало, да се одмах врате. Само толико а — живот! Мисли му се ту муте и спотичу. Покаткад, у маху, као ватрена рука да га стегне за гушу, али се из те ватре онда одједанпут као ђуле откида и право у срце јурне спа-

соносна мисао, као нагло растворен видик. Шта је њима стало до млађих и старијих, они су тражили све оно што је кадро да живи: да се он јавио, ђавола би пустили Брацику, одвели би и њега и Брацику и Стеву! И он види како, уместо да остане, и он заједно с браћом заогрће капут и без збогом излази из собе, у пратњи жандара. А он има децу, док Брацика нема никог. А Стеви је и онако било суђено. Али, и ту мислима као да је нестало одједном даха, оне не иду даље, и он их алали.

О томе ником не говори, ни жени, којој би једино и могао. Само више, ма да растресено тоне у посао, што она, која познаје сваки трептај његов, разумева у основи тачно: да га на његов начин, њој познат, мори све то што се досад десило, непрекидно. Она зна да Мила, који све ради као на танкој узици, израчунато. на време и без оклевања, зна и да се заноси у мисли и да о њима ћути; то је тако код њега, па нек му буде. Други у селу одају своје мисли, спремају се говорљиво да се свете, па се истутњавају, напослетку, у ракији и у биртији. Ипак, нешто је остајало, градило се од тога: све чистије се помаљали облици како да се умири и засити људска правда. Али је било тешко носити и преболевати. У разговору као да су се с тешким речима откидали болесни комади душе.

Тако то иде и друге, и треће године после рације. Код Миле једино нешто ређе, али не мари, нестати никад неће. Чак и оног дана, оног од овог живог тренутка далеког дана кад буде на умору, вратиће му се из даљине заједно са још неким незаборавним, ником неказаним стварима. То је једна нова греда у згради, греда која подупире, или чак носи кров.

Друга и трећа година после рације, четрдесет трећа, четрдесет четврта, године успешних битака. Победа је била као нешто знано, прекрасно, што не само да негде постоји, него се налази и на путу до нас. Каткада би Мила просто стао, загледао се у хоризонт и маштао с које ли ће стране доћи и какав ли ће бити. Од тога је све дубоко предисало, у њему и око њега, земља под усевима, простор до небеса изнад ње. Мила је осећао како се — сад то није била само његова жеља и уображење — крха власт окупатора на све стране. Све се још кретало, додуше, по старом, по инерцији, али је било већ потпуно рушевно и безизгледно. О томе није било вредно ни говорити. Али оно друго га је већ радовало: онај широки ослонац окупатора међу домаћим мађарским живљем попуштао је такође. Они који су починили најгоре и били најпознатији већ су се били изгубили, остали су почињали губити веру, онако као што то бива код људи који су у нешто веровали као у чињеницу: та вера је нестајала као кад би се, врло доследно и мирно, опека по опека рушила каква кућа. Данас је видиш без димњака, сутра најједном без пола крова, па голозиду, па онда, за који час, и нема је више на земљи, само су још преостали у земљу сакривени темељи.

И тако све пуца, љуља се и полако руши, сваког дана све више. У лето је већ било на издисају.

Још се слушало како се војска ту и тамо појављује око кукурузних табли, тобоже претражује и гони партизане, али то је била смицалица. Напротив, гореле су кудељаре, умлаћиване жандарске патроле, а војске није било: она је одлазила, боље рећи бежала. То је било јасно.

Поља су лежала мирно, засићена од трудног зрења, спокојна као од добро обављене дужности. Жњело се и возило. Кад би се огледао с воза, Мила је у свем познатом све јасније сагледао блиски крај окупације. Све се то већ раздрешило и попуцало — мислио је — а, готово је! Више се не треба бојати. И као што бива у тренуцима пропасти, све се окретало против онога који пропада. Из свега га је тукао непријатељ, из овог ражареног поднебља, ове сите зрелине, ове плодне снаге, тог шуштавог злата на коме Мила високо лежи и благо се љуља, као на броду, а кола и точкови у кретању пуцкарају.

Он је натраг, а напред седи и кочијаши, држећи узде скоро окомито над коњским сапима, Пал. надничар што га је узео за жетву. Мила би тако радо лежао и ћутао, посматрајући за време дуге вожње, чак с другог краја атара, како се мења предео, али Пал је нешто расположен, све нешто говори и започиње. Шта хоће тај Палика? Који му ђаво не да мира: ваљда што се њилаши и Швабе хвале да су одбили Русе од Карпата? Он то и каже:

— Ej, газда-Мило!

— Шта је?

— Јеси чуо како смо Русе?

И док Мила у себи запсива и нешто узвраћа, Палика наставља:

— Ej, ал' ћемо им показати! Сад ћеш да видиш. Сад тек почиње.

„Ала си луд!“ мисли Мила, али ипак опрезно одговара:

— Пха, видећемо . . .

И љутито прекида, заћути. Бити овако пун јевтине хвалисавости и њоме застирати своју црну коб, то је било испод људске озбиљности и није се могло слушати без негодовања.

Али Палика опет стаде да говори о снази мађарске војске и Немаца, па о некој вароши с кућама каквих нема ни у самој Пешти, та нигде на свету, и тамо о неким својим рођацима, од којих је један подофицир, ермештер, и како је и он требало да остане у војсци, бар би сад видео те смрдљиве Русе. Тај Паликин монолог Мила час чује, а час му се ипак, надвладавши пуцкарање кола, фрктај коња и шум снопова у вожњи, пробије у уши и смета му. Али он неће да одговара; коме?

Кола нагло завише, нагнуше се низ обронак, али су брзо, и без Паликиног псикања и заустављања, пошла по старом: само су се мало спустила на пут по насипу више рита. Преко њега се, с високог воза, видела Тиса како тихо, у даљини,блесне па посукне.

Пођутав, Палика опет заподеде. Мила је разумео да говори нешто о рацији, па само рече:

— Е да, да.

Затим га опет чу где говори нешто о толиким људима.

— Ех, шта ћемо, — уздахну — ко ће знати шта је с њима.

У њему се споро и нерадо, као нека нетражена ствар која се стално качи руку, поче извлачити она ни његова ни туђа стара обмана како су они ипак живи; а згодно ју је рећи и из опрезности.

— А ето, приповедају неки да су их видели. Шта знамо. Свашта буде на свету.

— Их, газда-Мило! Шта ти то причаш, нисам ваљда баба, знаш ваљда...

— Откуд ћу ја... — промумла Мила невољко и прекиде разговор. Било му је непријатно што га Палика, као неки разложан и трезвен човек, поучава, па му као и дозвољава да с њим отворено говори, а он се гради мали.

Пођуташе.

Опет тишина и спокојство предела пред очима, извесност богате жетве, сигурне пловидбе у зиму и следећу годину. Но, једном пробуђене, Мили се мисли почеше извијати из главе као дим из рпе сухе траве потпаљене невидљивом жеравицом, дим у дугачком и жилавом прамењу; исто се тако саме отржући, својим се неким путем упућујући. И тако, заљуљана, његова сећања и осећања променише му расположење. И даље се љуљао на високом возу, али се враћао унатраг, све до рације.

А Палика, као настављајући, каже:

— Богами, никад више, ја ти кажем,

Зашто овај све навраћа разговор на то? Мили се због нечег учини: „Тај сигурно нешто зна!“ Тада га то ухвати, као да је наједном спазио дуго жељену ствар, а само је треба руком узети. Он навали на Палику, уверен да ће нешто чути. Овај се није дао дуго молити, поче да говори, и Мила тада примети, да ли по призвуку или по лицу, да њега нешто и вуче за језик. „Тај се мора сад, као свето, изланути и рећи све што зна!“

— Па знаш... онда... Како да кажем: о вашем Божићу онда...

— О рацији!

— Да, о рацији. Кад су купили људе тамо у магацин, онда. знаш, па онда други дан, трећи дан ујутру, кад је већ било готово...

Кад је било готово. Још увек је дотле било: жетва, воз; а тада се уснула лица браће пробудише и просто га као нож посекоше. У станци, Мили се тврдо јасно приказаше подробности положаја у коме се налазио: и како сам лежи на сноповима, и скоро до краја видљиве вертикале ивица четвртастог златастог товара како падају на сиви пут, и чу крцкање кола и точкова, шум

вожње, осети да је лето, топло, ведро и спокојно али и све то као да иступа из њега и он прелази у нешто невидљиво друго. Једно из њега излази, а друго просто улази; а ово је сад као граница с које добија преглед оног што напушта: и он се опрашта од пријатног и варљивог мира и одлази у неку велику и трајну тегобу.

Палика је настављао, али већ другим гласом, гласом који се, као време, мењао, мутио се, слабио, оклевао, па ипак текао.

— Ујутро рано — ја још лежим, неко ми куца на пенџер — ко је? — један полицај из општине. „Устај, Пали, каже, треба да будеш кочијаш!“ Ја одмах устао, тражим одело да се обучем па кажем: „Како кочијаш кад ја немам ни кола ни коња?“ „Само ти не питај већ хајде, биће кола!“ — Хајде. Куда ћемо? — у магацин. Дошли ми тамо, а на авлији стоје кола — не знам ни ја колико: пет-шест, или десет и више — и неки људи; уђемо ми, видим, све познати, комшије, дошли као и ја. Шта ћемо ми ту? А све још мрак, не види се добро, и магла. „Хајде — каже полицај мени — седај онамо, ено ти кола!“ Прегледам ја штрањге, а из магацина почели нешто да износе. Одмах сам мислио, то неће бити нешто добро. Кад су ми донели до кола, погледам: човек — мртав. — Ту њега баце на кола, па оду опет, донесу другог, па трећег, редом. И познајем неке — а неке знам онако само, видео сам их. — Кад су натоварили сва кола, полицај виче: „Хајд сад, крећи за нама!“ и седне у прва. Седнем и ја, не седим већ гледам како ћу што више напред, у предње шараге, скоро чучим на јармацу; згурио се па ћутим и не осврћем се, све ме језа подилази. „Шта је, је л’ те стра’?“ пита други полицај на капији, кад сам пролазио, и смеје се. — Терали смо чак на Тису. Целим путем нисам смео да се окренем ни једанпут. Кад смо дошли, тамо нас дочекали други, истоварују па носе и бацају у воду. Онда смо се вратили и опет почели товарити. Окренули смо тога дана једно пет пута — много — док све није било готово.

Мила и не чује неке од тих реченица, као да му нису потребне, или зато што похлепно хвата само смисао. Шта ће још чути до краја? Кад Палика застаде, он је још нешто чекао, ћутећи и помало као занет. Затим се придиже и седа, али и то као не примећујући. Он, најзад, ништа више нема у глави од целе приче до мисли о мртвим људима и слике како их охладнеле товаре у кола; а у том некако нејасно сумњиво учествује Палика.

Овај се, међутим, изговорио, па још само додаје:

— Нема ту више ништа, из Тисе се неће нико вратити.

Мила промрмља само:

— Мм, — више као неки уздах.

Коначна извесност да су их поубијали и у Тису побацали поразила га је као да се то тек сад збило и као да је то тек сад сазнао. Он се нађе у њој као да она још траје, сав у рају црних мисли, као да није жетва и као да нема жита на коме се вози и

већ прилази селу. Кад су му се мисли почеле стишавати и таложити, примицали су се његовој кући. Капија је чекала широм отворена, пуцао је чистац кроз двориште до гумна. У том тренутку Мили — као присев од кога све друго помрача и утопи се — сену у мислима, и осећања му накнадно обузе, претстава зашто је Палика то приповедао: да га поучи шта он зна, покаже му да нема право, из хвалисавости: „Ето какав сам ја!“ А, зна тај и више. Сад ћу ја од њега све чути, баш све.

У магновењу је смислио. Скочише с кола.

— Хајде Палика са мном часом да ти нешто покажем. — Мила поведе кочијаша у кућу. — Одмах ћемо се вратити па ћемо истоварити, нека мало причека.

Посади га, у оној њиховој соби, на столицу за сто, као госта, па се окрете зиду и скиде једну фотографију у раму са паљеним шарама.

— Гледај! — показа је скоро заповедно кочијашу, који није разумевао шта то значи. — Познајеш ли ти ове?

На слици су била оба старија брата, празнично обучена, са закопчаним белим огрлицама од кошуља, без машне, у лакованим ципелама, у новим шеширима, с руком у руци, а иза њих је, у војничкој униформи коњаничкој, стајао Мила и спуштао једном и другом шаку на рамена.

Кочијаш је погледао групу, униформу, одела, па је почео посматрати црте лица. За часак — неухватљиво за уво — прекиде дисање: па то су његова браћа! Видео сам их. Било је већ сасвим свануло.

Мила га је мотрио нетремице, гладно.

— Познајеш ли?

Палику сад невидљиво трже глас. Какав му је то глас? Он га наједном потсети шта то све значи, шта је све био рекао, рекао не било коме, него брату који га сад ставља пред себе као кривца. Мила је стајао с друге стране стола, сличан судији који испитује. И између њих се тада створи тај однос, јасно и једном и другом, као што смех или брига прелазе с човека на човека. Они се згледаше.

— Познајеш ли?

Палика оћута. Поче бледети. Мила је већ био сасвим блед.

Он од тога разумеде да је имао право: кочијаш их је видео, можда их је и возио заједно са осталим лешевима. Његова два брата! И наједном га њихови хладни лешеви, које као да је додирнуо, поразише први пут оном неумитношћу којом се смрт сукобљава с животом. Укоченост, трулеж и земља у њиховим телима уместо гласа, мисли, неизмерне лепоте живога, што све око себе на свој начин грли. Па још грли тебе и уплиће се у твој живот, све од првих свесних дана, од првих туча и суза, одбрана и жртви, дружења и помагања, заједничког посла, суревњивости, заљевице и љубави, све до своје породице, заједничке радости у

деци, заједно оплаканих родитеља. Мила осети како је све то у њему заридало жаловито и страшно, и он би да рикне заједно с тим, да га није стид. А пред њим седи човек који је учествовао у оном крвавом послу где су убијени.

У њему се фино испреде мисао: „Да га убијем!“ Она је била скоро свилено примамљива, било је олакшање мислити је и одмеравати. Чинило му се да ће то бити лако: много је јачи од кочијаша, срушиће га на кревет, задавити да нико не чује и закопати у самој соби. Нико ништа неће знати. Шта ја знам где је? Ослобођење је и онако већ близу, сва земља већ гласно мами у слободу, власт се спрема да бежи. Та мисао је већ била готова, као и онај позив у собу. Стајао је само још тренутак, чекао у тишини Паликин одговор, и та тишина и она самоћа у соби изазивала је у Мили лаку дрхтавицу од жеље да учини што је наумио, слично осећању од погледа у бездан. Само, ипак је хтео да чује, да сасвим задовољи глад за извесношћу, која је требало да буде густа као предмет.

Он истисну још једном, горко, пламено, сиктаво:

— Познајеш ли?

Палика рече плашљивим шапатом:

— Познајем.

— Јеси ли их видео?

— Јесам.

— Охх . . .

Како се то све нагло збило. Он погледа у Палику опет: Палика је видно дрхтао. Мила га виде сад и како се оно хвали, скоро с претњом, и прича оне глупости, и сад дрхти. Он није знао шта би с тим човеком. Презирао га је.

Палика испусти фотографију на сто, отпусти се на наслон столице, руку немоћно уза се, препуштен свему. Била је тишина, хладовина, све су ствари мировале предане јачему.

Ухо неко наиђе на врата — њима би као да рупи — приликом, па гласом. Била је Милина жена.

— Ја мислила да попијете мало ракије. Већ кад сте сели.

Међутим, прекиде је тишина. Мила рече:

— Не треба ракије. Носи натраг.

Она се повуче. Али тада Палика, сабирући сву снагу, устаде. Хтео је да пожури али ишао је полако, бескрајно. Промаче као посрћући, за њом, зачуђеном, кроз врата и нестаде.

Мила поседе, диже се и пође на гумно. Почео је сам да истовара, затим сам намести и помоћнице, окрене кола и врати се на њиву.

Све се заиста свршавало као што му се чинило. Окупација се топила. Али он је сад често мислио на браћу и на живог сведока, па и учесника, њихова убиства. Претакао је те мисли тамо-амо, и оне су га почињале огорчавати — увек је напослетку наилазило негодовање. Јесте, и жалост, и слатко-болна присе-

ћања, и плаховита бесна побуна осветољубивости, али на крају, ипак, негодовање које се речима није могло изрећи. Тај Палика само! Тај, ето, о свем оном може да прича као што је причао о свом лепом граду и шураку, њему је то, на крају крајева, нешто што му даје некакву предност пред другима. Питао се шта би с таквим људима требало учинити. Кад би се — што се два-три-пут десило — срели на улици, Палика је већ издалека прелазио на другу страну и пролазио сагнуте главе, ћутећи, а Мили је било јасно да је и он крив исто као и други, и кајао се што није извео онај плаховити наум.

Убрзо једног дана, у тишини, зачула се далека гудњава топова, од Баната. Кренуло је само оно последње. Извесност слободе крете се у свим грудима, ширећи их, као санта која је дуго стајала, па онда наједанпут пуче и заплови да доплови. Потраја дан-два тако, па прође, па стаде, па се опет приближи, сад већ врло јасно.

Једне вечери — грувало је као потрес — упаде у собу Милина Сека. Они и сад приметише да је она негде била, све су чекали нешто па да је питају шта је то, куд она то иде, но и сад ућуташе, а она сва задихана рече:

— Бабо, ено од Радакових из башче види се како сева као муња, црвено. Као из топа. Хајде да видиш.

Пођоше. И жена заогрну Милин капут и пође.

Кад су се враћали, она рече:

— Долазе наши.

Ове две обично речене речи у станци између топова биле су необичне: као да су отвориле врата у нешто за шта се свих ових неколико тегобних година једино и живело.

Мила осети: тако извесно као што се спрема дан да сване и сине на бели свет, на људе и судбине — биће слобода, наша, бићемо сами господари свог живота. Било је то осећање као велика, бела и блистава река која се шири, и самог њега плави, треперећи и потитравајући, све срећујући и све смирујући. Он осети како и сам снова оживљава; сети се и браће — ти немирни мртви легали су у неминовну земљу. Сети се свег оног око њих, и Палике, и других, али само их прелете мишљу. Сад, наједном, они нису били важни, њихов живот није му био потребан. Оно што је тутњало тамо напред и оно што се рађа, то ће већ само за све такве бити довољно суда. Све оно зло у њима — за добро им није марио — већ је почело да сажиже, а и њих ће, ако му не одоле. То и јесте њихов прави судија. А он има друга посла.

И тако уђоше у кућу.

Бошко Петровић

ШЕТЊЕ ПО СОРЕНТУ

— Из „Талијанских записа“ —

I

Сорето. Поглед на терасе: поред кућа води пут, обрубљен сиво-зеленим маслинама. У падини долине вртови воћака, а за њима, опет, густи гајеви маслина, боје сомота. Дрвета се уздижу до врха брежуљка и падају до мора, које светлуца у даљини, плаво и млечно.

Из гласноговорника тутње фашистичке пароле, а нико их не слуша. Оре се песме, а нико их не прати. Око подне, када је једна ветура пролазила, повикала је са терасе Мишелина, крчмарева кћи: „Добро јело и укусне рибе! Нећете свратити?“ И срдачно се осмехивала. И ми смо свратили и остали.

*

Седели смо у соби. Бура је улетала са свих страна. Прозорска окна дрхтала су. Киша је потоцима лила преко широких венаца прозора и разливала се по поду. У каменолому, праштале су мине. Потсећало је на рат. За суседним столом седела су два млада човека. Један строгих црта на лицу и високо засвођеног чела. Носио је чизме у облику звона и широке, мрке нацистичке панталоне за јахање. Други, млађи, имао је пријатно, нешто ограничено лице. При сваком праску, грчило се младо примитивно лице Немца, који је почео причати. Био је годину и по пилот у Шпанији. На страни фашиста. Живци су му попустили и сада је на опоравку.

Преко малог стола трпезарије прича о борбама у ваздуху и бомбардовањима.

Напољу лије киша низ окна и ветар урла. Електрично светло се гаси, као утуљена свећа, и опет пали.

„Живели смо сасвим изоловано“, каже пилот монотоно. „Нисмо никога виђали. Када је наредба долазила, стартовали смо. Да ли ћемо се здрави вратити? Црвени су били брзи, опасни противници.“

Питали смо: „Шта сте осећали, шта мислили, када сте шпанске градове бомбардовали?“

„Пријатно је осећање“, каже пилот непомично, „осећање олакшања, када се нагази педала и бомбе се откаче. Једина мисао је: обавити посао и атерирати.

Сасвим младалачки изгледа његово лице. Чудновато, мислимо, говори ужасне ствари, а његово лице носи маску невиности.

Пилот каже: „Нажалост, Шпанију познајем само одозго. Чувена уметничка дела нисам видео. Али, прошле недеље, био сам у Помпеји.“

— * —

Бура је однела облаке. Чиста светлост лежи над зеленилом. Тихо клопарају зоколи на улици. Одјекују поткови коња. Журно улази Ветура у месташце.

„Деветоро деце“, каже стари крчмар. „Али, једног дана влада је одвела синове у рат. А каква онда корист од добре куће и много рада? Јер дођу и порезом ми однесу све што сам стекао са толико муке. Остају ми једино бриге.“

И дописује неколико мањих ставки нашем рачуну.

Залив се шири а далеко, преко воде, светлуцају Напуљ и Портици, Кастеламаре и Помпеја.

„Четири сата сам лутао и разгледао развалине, заиста интересантно“, каже пилот.

Помпеја и Херкуланум, Пестум и Калабриа — стари градови, херојске развалине, места уметности. Пилот их је разгледао. Многе часове лутао је са немачком темељитошћу. И кад је где нашао који остатак уметничког предмета, комадић глеђосаног крчага од печене земље, крадом га је трпао под капут. Из страхопоштовања према уметности код куће ће га ставити у најлепшу собу као успомену. Он је бомбардовао Мадрид, Малагу. Валенсију, Барселону и многа мала места, између њих. И Сагунт. Разарао је римска, арапска, кастиљанска и каталонска уметничка дела. И ништа није мислио.

Од Рима су постали оборени стубови, размрскани храмови. Помпеју и Херкуланум спасилачки слој лаве и пепела сачувао је од разарања људске руке.

II

Невероватна изгледа шетња кроз воћњаке. Никада им не прилазиш. Високи зидови ограничавају поглед и стазу. Само, горе, видиш тамно зеленило и, можда, јасне звезде. Камени зидови су двоструко виши од тебе. И ти мислиш: ту можеш заблудити и не наћи излаза. Али твој пратилац каже: „Код Тасовог споменика опет ћемо изаћи.“

Дубоко доле зјапи клисура. Али тамо су вртови, а овде, пред нама, у својој финој патини, стоји бронзани лик песника.

Стојимо пред кућом у којој је рођен последњи песник великог доба Италије. Одавде су потекле његове мрачне, трагичне и славне судбине. Овде се повратио, када је побегао са двора у Ферари, да нађе уточишта и утехе код своје сестре Корнелије, која је као удовица живела у Соренту.

Могуће да његово дело данашњем читаоцу изгледа тешко разумљиво и туђе. Па ипак, тешко је наћи и једну песничку судбину савременију, драматичнију у плими и осеци славе, прогањању, беди, затвору и сјајном одликовању. Као и сви песници доба ренесансе, и он је, по завршетку хуманистичких и јуристичких студија, морао примити место на двору. Године 1565 позвао га је кардинал Лодовико од Есте у Ферару и именовао га за дворског кавалира. Песника, пуног духа и лепог, нарочито су пријатељски примиле Лукреција и Леонора, сестре херцога Алфонса. Попут даха, неодређено, између фаме и стварности, постоји легенда љубави према Леонори. И та љубав, наводно, била је узрок херцеговог гнева.

Тешко је рећи зашто је Таса обузела јединствена, мрачна меланхолија. Је ли то била болест љубави, помрачење духа, религиозно лудило прогањања. У таквом расположењу духа, једне вечери 1577, у одајама херцегиње, потегао је мачем на једног њеног слугу. Био је ухапшен и побегао је остављајући своје рукописе. Две године касније, гоњен својом чудном тежњом, вратио се у Ферару. Али на двор није био пуштен. Сва горчина накупљена у његовом срцу избила је. Ругао се кнезу који је задржавао његове рукописе, исмевао га и прогањао. Усред излива тога протеста био је поново ухапшен и затворен у болницу Свете Ане, ферарску лудницу. Седам година је песник био тамо затворен. Повремена помрачења ума,о којима биографи говоре, могу бити потпуно последица бедног поступања затвора међу лудацима. У том периоду написао је неколико својих најбољих Дијалога.

Када је пуштен на слободу, немирно је лутао кроз Италију и тражио своје право: повраћај мираза своје мајке и имање свога оца, који су му били одузети приликом хапшења.

Тако је лутао од двора до двора, док није 1594 дошао у Рим код Иполита Алдобрандини, свога старог мецене, који је, под именом Клеменса VIII, ступио на папски престо. Као највећи католички песник крунисан је на Капитолу и умро је у манастиру Сан Онофрио у Риму, у часу када је дошло до тог признања.

Као Виргил и Данте, и Торквато Тасо је епичар. Ослобођеним Јерусалимом Тасо тежи да у уметности препозведања превазиђе Омира и Виргила, у љупкости и уметности говора Мантеа, у оживљавању у природи и духу Ариоста. И он пише једну Илијаду. Као што су се у прошлости борили јунаци и варвари, тако се сада боре хришћани и незнабошци. Борба није измишљена већ блиска времену, јер се у XVI столећу одиграла битка код Лепанта, у којој је Сервантес изгубио руку. Јунак Годофредо је Готфрид Буљонски, који је, као Енеј одређен божијим благословом да протресе своје доба из саможивости, нагона за уживање и самозадовољености, и поврати га правом хришћанству.

Осамнаестогодишњи јунак Риналдо из Есте његов је Ахил. Танкредо од Кампаније: Патрокле. Пут око света преко Средоземног мора и на острву блажених, упола фантастично упола стварно, пружа аналогију са Одисејевим путовањима. Пред капијама светога Јерусалима разапети су шатори хришћанске војске. И међу неверницима има јунака, али пре свега сила демона је она која уноси пометњу у табор хришћана. Најсуптилније оруђе негативног је Армида, нећакиња краља из Дамаска, која се појављује у хришћанском табору тражећи помоћ и лепотом и чаролијама побеђује Риналда. Далеко од попришта рата, на једном острву у океану, она га држи љубављу сапетог, заљубљена и сама. Он је заборавио ствар хришћана а она незнабожаца: јер љубав је велика моћ. Али, у великом педагошком спеву хришћанства врлина и дужност морају победити. Сапутници Риналдови продиру у очарани замак љубави и враћају Риналда разуму. Занос је минуо. Риналдо се враћа својој војсци да учествује у јуришу на Јерусалим, јер застава победе мора бити пободена на бедемима светог града.

Значај овог спева не лежи у јединству радње, која, у крајњој линији, мора бити ненапрегнута, јер је бог унапред одредио пад Јерусалима и никакво драмско преплитање не може спречити ток судбине. Ново у животу пулсира у споредним радњама: у новелама о Риналду и Армиди. Нова је душевна борба између природних осећања љубави и хришћанских осећања самосавлађивања.

Тасова пасторала А х и н т а (1573) и његова трагедија К р а љ Т о р и с м о н д о (1576) приказују га као драматичара. Али он је писао и П о е т и к у као Данте, и извесне филозофске диалоге.

Таso пева природи и љубави. Глас му је благ и болан. Али ојачава и постаје херојски у служби дужности и пожртвовања.

*

Сребрнасто светлуцају ловорова стабла у Соренту. Лепша од бронзаног ловора на глави споменика. А са тужне шетње успомена враћамо се природи и данашњици.

Гледамо вртове поморанци и лимуна са којих су скинути сламни покривачи који су чували од ветра и сунца плодове у трењу. Лимуни су још зелени. На покојој грани толико је плодова, да се грана морала подупрети, подвезати. Поморанце су још лепше. Већ су жуте и у радосним бојама висе у тами зеленила.

Кад се дође из уског ходника, који проводи између вртова лимуна, доле тамни зидови а горе дрвета, почиње се осећати мирис мора. Онда се указује залив. Светлости Напуља, Портичија, Кастеламара; светлости кула светиља које блесну и невидљиво ишчезавају.

И тада захвата жестоки ветар са пучине и на уснама се осећа слана вода, када пена разиграних таласа долети до нас.

Купалиште Краљице Јоане, римска вила, а доле ври као између Сциле и Харибде. Та снага ударања таласа у обалу убила би сместа човека; дуга висока трава, млечика, свеће — али то више осећамо но што видимо ове мрачне ноћи.

Укус соли и снажан ветар, тама и бурно ударање таласа о обалу, дочаравају ли слику северног мора, Ла Манша код Екијана?

Сутра ће бити лепше но икада раније. Овде пут води кроз равницу. Тамо се мора пети уз степенице. Сада смо на стенама и заустављамо се. Небо се ведри и звезде ослобађају. Небеске траке шире се и у времену од неколико минута збрисани су сви облаци. Али море истом снагом таласима надире у залив и одбија се од обале.

О. Бихаљи-Мерин

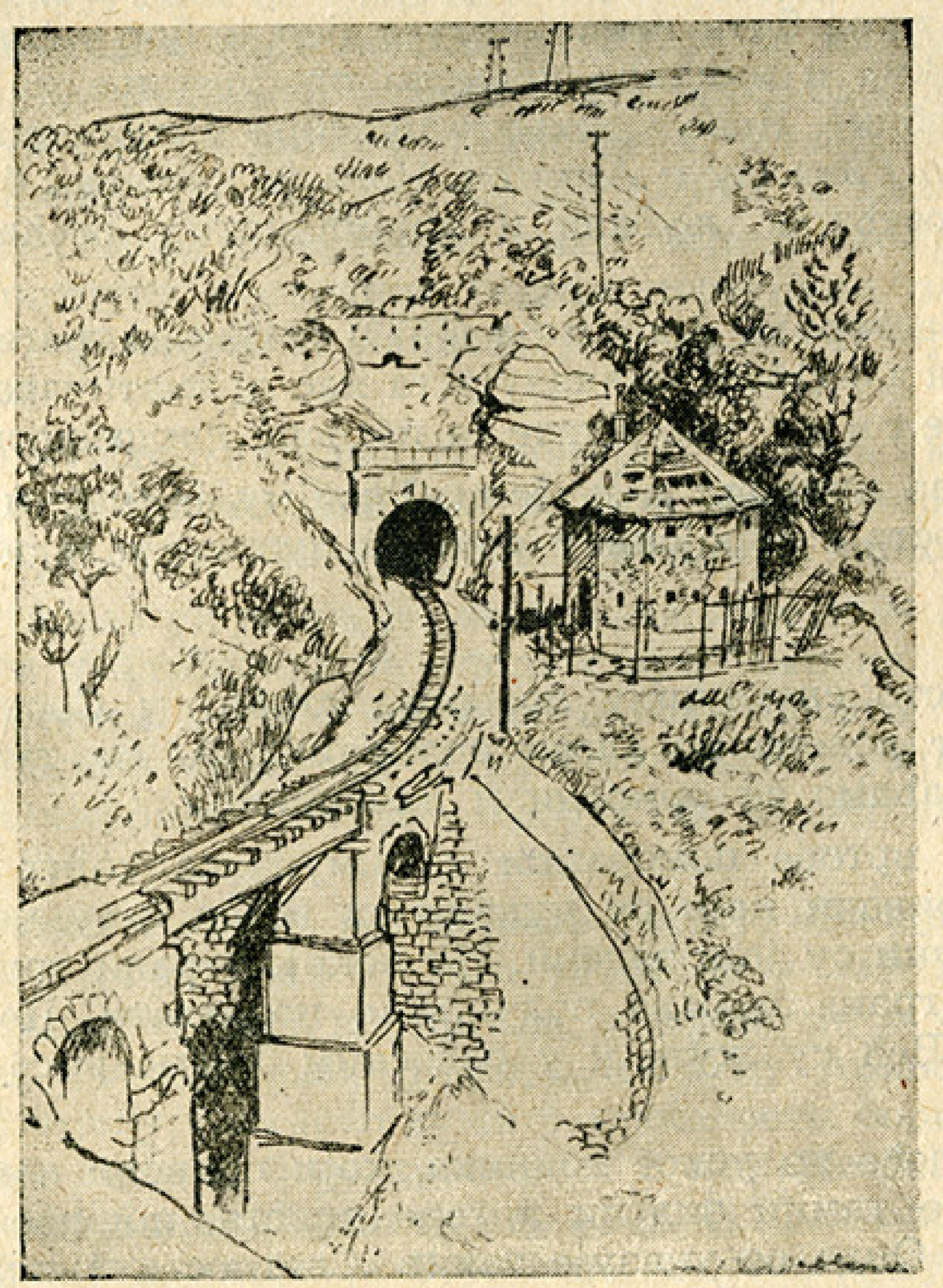

Жељко Хегедушић, Тунел код Јабланице

„ШУМИ, ТЕЧЕ СУТЈЕСКА . . .“

(Одломак из II књиге романа „Кроз ничију земљу”)

1

Око трећег и четвртог ешалона Народноослободилачке војске већ неколико дана и ноћи бубња непријатељска артилерија, надлијећу авиони и по неколико пута узастопце преоравају сваку стопу земље по којој се крећу јединице Ослободилачке војске.

Кад се из обруча пробила главнина ударне групације са члановима Врховног штаба и АВНОЈ-а, око Савине дивизије — заштитнице рањеника, стезао се фашистички обруч.

У првим окршајима V непријатељске офанзиве Бошко Шимшић, командант батаљона, тешко је рањен у лијево плућно крило. Борци његовог батаљона изнијели су га из жестоке борбене ватре и на пушкама пренијели до првог превијалишта. Тако се и он већ готово мјесец дана налази у централној болници.

Мјесец дана непрестано се креће болница по дивљини, врлетима и клисурама. И борци и рањеници изложени су глади, кишама, ноћним хладноћама и непрестаној непријатељској ватри. Рањене, болесне и изнемогле преноси народ — жене, заробљени Талијани . . .

Већ их неколико пута преносе тамо-амо, од Пиве ка Тари, од Таре ка Пиви . . . Тражи се излаз из непријатељског обруча, који се све више стеже око групе рањеника и Савине[1]) дивизије . . . Излаз још није нађен . . .

Множе се мртви и рањени. Од глади и рана падају и коњи и мазге . . . Њихове лешине леже свуда разасуте. Неке су огло-дане до костију. Прегладњели борци пролазећи поред њих ножићима откидају парче по парче погинулих животиња . . . Најчешће још пријесним месом умирују тешку глад . . .

Све мање се има времена за одмор и храну. Преморени борци заспе на смјену по неколико часака и за вријеме најљућих непријатељских напада . . . А непријатељски фронт се са свих страна све више приближује . . . У ноћи по отсјају неба види се да горе села потпаљена непријатељском руком . . . Пред фашистима народ бјежи и крије се по пећинама.

---

[1] Сава Ковачевић, народни херој погинуо за вријеме V непријатељске офанзиве код села Крекови на Сутјесци 13 јуна 1943 године, на челу своје омиљене V црногорске бригаде. Био је командант III ударне дивизије . . .

Недјељама нису превијени многи рањеници. Кроз запрљане завоје из рана тече смрдљиви густи гној.

Све више се множе они које треба носити. И онако мали број коња за јахање сваким даном се смањује. Од исцрпљености и недовољне исхране липсавају под теретом.

У таквим околностима паде одлука Штаба групе:

„. . . Због тешке ситуације, непокретне — теже — рањенике, санитетско особље и потребну храну сакрити по пећинама дуж Пиве и Таре, док се продре из обруча и непријатељ удаљи. Касније, у повољнијој ситуацији са овом групом тешких рањеника, уз помоћ позадинских радника који ће водити бригу о исхрани и снабдијевању истих, кренути се и прикључити главнини . . .

Сви остали рањеници и болесници, који се могу кретати помоћу штака или на коњима, ићи ће са борбеним јединицама . . .“

Са носила почеше да устају многи рањени и болесни. Јављају се многи тешки рањеници, још отворених рана и без ногу.

— Ја могу јахати, — говори такав један.

Док га пењу на коња, трзају му се у болном грчу мишићи лица . . . Дижу се као скелети суви тифусари . . . Потпомогнути друговима, клецајући пењу се уским стазама уз стрме литице Вучева. Спуштају се још стрмијим беспућима у кањон брзе, мутне Сутјеске, која је од скорих киша набујала. Ваља се нарасла рјечица, брза и мутна, стијешњена Волујаком, Маглићем и Зеленгором.

Иако се већ помолило љето, на висовима ових брда и у хладовитим пећинама још се налази заостали прошлогодишњи снијег.

А свуда уоколо по обронцима планина већ одавно су се разлистале стољетне букове шуме. . . Овдје се налазе чувени шумски пашњаци. Они овог љета узалудно ишчекују долазак многобројних стада на испашу коју је рат осујетио . . .

Што се више пење уз Вучево, све више бјелогорица прелази у црногоричну шуму . . . У даљини, у залеђу виде се камене литице Маглића.

А тамо, по Зеленгори, пружиле се травне висоравни . . . Са огољелих врлети и из шума разбјежале се дивокозе и остале шумске животиње. Престрашене топовском тутњавом, завукле су се негдје у дубоке пећине и јаме.

Зрак на овом простору свјеж је и оштар и за вријеме најтоплијих љетних дана . . . Понегдје се модри мирно планинско језеро или „горско око“, на којима су се некад напајала стада . . .

Сада борци на брзину гасе жеђ, рањеници испирају ране . . . Други опет, заклоњени иза шкрипова, налажу шкрте ватре и на њима на брзину „прље“ комаде коњетине или мазгетине . . . Ватру заклањају ћебадима и њемачким шаторским крилима да не послужи непријатељу за мету.

Киша пада скоро сваки други дан.

Међу онима који су се јавили да могу ићи налази се и Бошко. И он се сада креће у саставу борачких јединица.

Кад је сишао са носила, мутило му се у глави, ноге су подрхтавале... Чврстом вољом надвладао је слабост... Испијени образи и очи дубоко упале у очне дупље говоре о претрпљеним патњама.

Идући, он бере „зечији купус“ и гули букову кору, под којом се налази слаткасти сок „букове мезгре“.

Свуд уоколо се виде трагови борбе. Тим путем се пробио први и други ешалон, Врховни штаб и чланови АВНОЈ-а.

— И моји су прошли. Је ли ко од мојих земљака остао у овим планинама? — пита се и гледа разбацане лешеве погинулих другова измијешане са лешинама Нијемаца...

Крај једне увалице леже мртви. На њима су ране проузроковане авионским бомбама... Мало даље, изрешетани митраљеским рафалима, као покошено сноп̀ље лежи девет бораца. Лешине Нијемаца се виде свуда уоколо.

Тамо, у миришљавој шумској трави провирују нечије ноге откинуте од трупа и блиједа, бескрвна мушка рука... Потрбушке, раскриљених руку, као да жели да загрли земљу, пао је борац распрсле лобање, просутог мозга... жути скелети тифусара леже као заспали, а поред њих су гранатом искидана, изнакажена људска тијела... Од крви се мјестимично црвени земља... Она је свједок борбе за живот и смрт.

Бошко се храбри:

— Пробићемо се! Није нам ово ни прва ни посљедња тешкоћа!

Један тежи рањеник је клонуо духом.

— Нико од нас неће изнијети живу главу!

У тај час неко најави да омиљени командант дивизије оде на положај са V црногорском бригадом.

Рањеник се обрадова:

— Кад је Сава с нама, онда ћемо се сигурно пробити!

Са свих страна се чуше охрабрујуће ријечи рањеника и бораца:

— Каза командант, кад је прош'о Стари да морамо проћи и ми.

— Проћи ћемо, кад је пред нама Сава...

— Призна̀ла нам се борба!

— У наш Врховни стигле савезничке мисије.

— Призната нам је и досад била! Призн'о нам је први друг Стаљин и Совјетски Савез.

— Праведна је наша борба, због тога је и призната, због тога ћемо и побиједити.

— Ко зна новости?

— Црвена армија напредује!

— Онда се и ми морамо пробити! И наша ће се бригада послије пробоја назвати пролетерска!

Скоро неопажено долетјеше њемачке „штуке“ и прекинуше живи разговор.

Почеше да митраљирају . . . Спуштају се до изнад самих врхова дрвећа и тако из близине туку митраљезима. Одмах послије њих долетјеше „Дорнијеи“, истресоше бомбе на положаје и на болницу . . .

2

Напорно је пењање уз Вучево. Бошка је оросио хладан зној . . . Са ближих и дањих положаја без прекида думбарају непријатељски топови . . . Од Златног Бора и Ћурева ричу њемачке хаубице, шиште минобацачке гранате . . . Више Бошка прошишта и запара ваздух топовско „ђуле“. Кратка оштра експлозија разлијеже се простором . . . Негдје сасвим близу штекћу њемачки шарци . . .

Народна војска им одговара аутоматским оружјем и једним топом који се усамљен јавља . . .

Неко рече:

— Сава лично њим рукује . . .

Непријатељ је већ заузео врхове Дурмитора, каменог Маглића и Пивску Планину. Десну обалу Таре фашисти већ чврсто држе у својим рукама. Њемачка пјешадија се спушта према Вучеву . . . Бошко застаде на једној заравни. Рана на грудима се помало гноји. Хоће да је обложи буковим лишћем . . . Окренут леђима Бошку, један мршави борац бере „сријемушу“. Једе узгред ову траву и на брзину пуни војничку торбицу. У њиховој близини се распрсну топовска граната, а одмах затим стадоше да косе митраљески рафали . . . Планином се разлијеже прасак и јека . . .

Бошко прилеже уз један камен. Не стиже да превије рану . . . Више његове главе закрцкаше поломљене гране . . . Запрашта стољетна буква оборена топовским поготком. Увис полети изрована земља са одломљеним камењем . . .

— Аа! — повика неко у његовој близини.

Са димом испаљених граната измијеша се мирис крви.

Бошко подиже главу посуту земљом. Видје мршавог борца, који је мало прије брао дугачко, пернато лишће „сријемуше“. Граната му је разнијела обадвије ноге готово до кукова . . . Истом сад запази да је смртно рањени још скоро дјечак . . . Преко голобрадог лица са широко отвореним очима нагло се разлијева бљедило . . . Даље од њега лежи торба. Из ње извирује лишће сријемуше, попрскано крвљу . . . Из осакаћеног младићевог трупа потоком тече крв.

— Да ми је да се подигнем! — повика молбено.

Бошко не може да се сретне с његовим погледом. Младић гледа око себе и покушава да се опре на онемоћале руке . . . Придиже мало главу и баци ужаснут поглед на своје осакаћено тијело. Онда онемоћалом главом лупи о ледину.

Поново отвори очи и погледом ухвати Бошка, који се иза широког дебла заклања од метака. Преломљеним, празним гласом замоли сасвим тихо:

— Уби ме, друже, да се не мучим! Не дај да ме Нијемци хватају живог!

Бошко не сможе ни ријеч ни глас... Младић повика:

— Издржаћемо! Живјела Комунистичка партија! Живио Совјетски Савез!

Поново зашишта граната и с треском паде сасвим близу. Пред Бошком полетје увис и земља и дрвеће. Зашуми крв у ушима и зачас стиша прасак и ломљаву... Чини му се да је оглушио, тако одједном све утихну. Мјесто на коме је малочас лежао смртно рањени младић-борац изровано је пуним поготком гранате. Младић је затрпан земљом и камењем... Бошку се и сада чини да види његово још голобрадо, дјечачко лице, на коме је запазио херојски израз борца, помијешан са изразом туге за животом и неслућеном вољом која жели да побиједи смрт.

„Издржаћемо... Уби ме, друже, да ме Нијемци живог не хватају!“ — одјекује у Бошковом срцу...

Ватра је уминула... На брзину он ови рану буковим лишћем... Стресе са себе земљу и пође према блиском врху Вучева... Отуда ће се ноћас спуштати према Сутјесци.

3

Сунце се нагнуло западу. Освијетљени сунчаним зрацима, румене се врхови планина...

На једном зараванку Вучева одмарају се дијелови централне болнице... Коњи су растоварени, преморени борци су полијегали... Неки траже скровита мјеста гдје ће на брзину наложити ватру и спремити топал оброк.

Бошко пође извору да се напије... Поред воде леже два погинула борца. Због тога одустаде од наумљеног...

Крај њега пролази један батаљон... Борци журе на положај. Онда разабра коњски кас... Видје јахача, па му синуше очи:

— Командант Сава!

Јахао је на високом, снажном коњу. Кошчат, крупан, као да је никао овдје у планини. Опуштени су му смеђи брци, кратко потшишана коса, кестењасте свијетле очи, оштар проницљив, у исти мах дубоко људски поглед одликује овог рођеног команданта...

Погледом, покретом, гласом, ходом, држањем и дјелима улијева повјерење, добија људе. У најтежим условима од бораца ствара јунаке, потстиче на херојска дјела...

Бошко га гледа... Осјећа да му се вратила малаксала снага... Сјећање дотаче све што је о вољеном команданту знао и чуо... Порасте у срцу и души његов лик, а с њиме и вјера у побједу....

Ослањајући се о пушке покрај букава се одмара неколико преморених бораца...

Сава окружи по њима погледом . . . Бошко осјети да и њега дотаче.

Овај час његове ријечи не падају оштро као заповјед, него као охрабрење које се само собом претапа у заповиједи:

— Напријед, момци! Напријед, другови! Не заостајте!

И појаха, журећи на положај.

У пратњи му је и синовац Драган, још голобрадо момче. Бошко гледа за њим . . . Командант не да коњу да успори кас. Опет ће се наћи на челу својих јединица, први међу првима. Бошко овај час дубоко схвати његове ријечи које борци често понављају:

„Дисциплина комуниста и бораца огледа се у извршавању постављених задатака . . .“

4

Са истакнуте коте више Драгош-Седла два топа непрестано гађају њемачке колоне које се са супротне стране спуштају према Сутјесци . . . О стрме литице одбија се Савина команда. Она храбри борце, који иду у сусрет њемачким тамним колонама . . .

Сава одлучује:

— Корисно истрошити сву муницију! Сваки погодак у циљ! Иначе нећемо моћи да изнесемо топове на другу страну!

Поред топа он лично утврђује отстојање, одређује мету. Кликтави снажни глас стапа се са грмљавином артилерије и одлијеже у срцима бораца.

Црне колоне се колебају, измичу . . . Око њих пршти, повија се дим испаљених граната. По трави остају лешеви њемачких војника. Леже разасуте њихове зеленомодре униформе . . . Нијемци узмичу . . . Низ стрмину се котрљају њихови гвоздени шљемови . . .

5

Ноћ је . . . На зараванку Вучева већ неколико сати се одмарају дијелови централне болнице . . . Кроз одјек артилериске ватре чује се зука мотора . . . Разлегоше се нечији повици:

— Авиони!

— Гасите ватре!

Болничарке и борци пратеће чете побацаше на мале ватрице шаторска крила, ћебад, кабанице . . . Свјетла нестадоше . . . Иако ноћ није ведра, авиони једно вријеме зује над положајем болнице.

Рањеници и болесници су разбуђени . . . Наређен је покрет . . . Опет са свих страна крклја . . . Непријатељева артилерија без прекида удара несмањеном жестином, као да хоће у нервозној журби да истроши сву залиху муниције . . .

Јека се одбија и одлијеже кроз дивље кланце и урвине, спушта се у кањоне ћудљивих ријека и потока и поново пење уз стрме витице брда . . .

Почело је спуштање низ стрмен врлети Вучева . . . Бошко се хвата за коријење дрвета, идући натрашке . . .

Чује се од напора убрзано, тешко дисање људи и фрктање коња. Носећи тифусаре и рањене, они се клижу, посрћу и падају низ стрмине. Лутајући кроз помрчину, људи се дозивљу. Болничарке свесрдно, пожртвовано помажу болесне и рањене другове. Да не би изгубили равнотежу, неке су на коњима окренули према коњском репу. Јашу тако натрашке држећи се за коњске репове . . . Због напорног спуштања ноћ се учинила предуга . . . Бошко је наишао на „рижу“, мјесто куда су се некад спуштали посјечени балвани . . . Неки другови предложише да се сједећке спусте. Пода се подметнуше ћебад и кабанице . . . Отпоче спуштање. . . Да би успорили клизање, опиру се о земљу штаповима и кундацима . . . Прашином се испунише и очи, и нос, и уши, и уста . . . Изморени, зауставише се један часак . . . Онда поново кренуше пјешке . . . Држе се за гране и коријење . . . По гласовима, Бошко разабра да се пред њима, истом стрмином, спушта још нека група . . . Цијелу ноћ се тако спуштају дијелови трећег и четвртог ешалона . . . Бошку се чини да током читаве борбе није имао тежи и напорнији пут од овог спуштања.

Од умора му хладан зној роси чело, сви мишићи боле . . . Свиће плавичаста зора . . . Он чује шум брзе Сутјеске. Одахну обрадован:

— Стигли смо!

А са свих страна бјесни борба . . . Већ бије и са Вучева, које су Њемци заузели. Бјесни убитачна ватра. Бије од Чемерна и Ћурева, гдје су се већ успели њемачки тенкови . . .

Сава је прије болнице прешао набујалу Сутјеску са својим борцима и штабом . . . Наступао је правцем којим се пробила главнина ударне групације — између високa Кошура и Озрена, према Зеленгори, преко чијих се дивљих испасишта требало пробити . . .

Заглушно думбара и одлијеже борбена ватра . . . Брза планинска ријека се тешко прелази; многе борце заноси матица . . . Погубише се у хладним, мутним валовима Сутјеске . . . Прелаз је једино могућ ако се људи чврсто похватају за руке и у већем ланцу прегазе матицу.

Неко нађе челичну жицу, која је сигурно остала од прелаза претходних јединица . . . Помоћу ње је и Бошко прешао Сутјеску. Студена вода и снага ријеке резали су и заносили тијела . . . Послије кратког одмора у једној долини болница је крenула за руководиоцима трећег ешалона, који су пошли да се повежу са другoвима на положају и да од њих дознају какво је стање на фронту . . .

На Бошковим јагодицама, испупченим од мршавштине, и упалим образима, избиле су грозничаве црвене пјеге . . . Због пењања, отежано дише . . . Из груди допире гласно шиштање. Врелим длaном притискује рањено мјесто на грудима, које је почело да боли.

Борба се све више распламсава. Штекте њемачки шарци, праште ручне бомбе.

Са једним дијелом рањеника који се крећу без помоћи болничког особља, он стиже до положаја на коме се налазе батаљони Пете црногорске бригаде.

Борба је све јача... Дан одмиче, а она не јењава. Непријатељски авиони надлијећу у таласима и без прекида бомбардују положаје Ослободилачке војске.

Ту у непосредној близини борбеног окршаја преморени рањеници и болесници се одмарају.

Док батаљони Савине дивизије прелазе у напад, дубоким сном одмора спавају неборачки дијелови трећег ешалона.

Нијемци се опиру... Запосјели су све висове. Малим, непримјетним рововима избраздали су земљу. Из њих косе митраљески рафали, лете ручне гранате. Множе се мртви и рањени... Падају преломљена стабла и одломљене гране... Дим и прашина обавише борце, замрачише на смирају ведрину дана.

Линије непријатељског положаја и положаја Народне војске удаљене су неколико корака... Разабира се сваки њемачки повик... Одједном се борбена линија Народне војске поче повијати... Сава командује у првим редовима... Од узбуђења је зажарен у лицу... Поред њега је и његов млади синовац Драган... Бацајући бомбе на непријатељске положаје, Сава запази колебање својих првих линија... Одлучан искочи у први борбени ред и као олуја повуче за собом читав фронт... Заори се његов моћни зов:

— Напријед, јунаци! Јуриш, пролетери!

Одговорише му стотине повика.

— Јуриииш!

— Јуриш, друговиии!

— Напријед, Црногорци!

— Јуриш, пролетери!

Борци јурнуше за својим командантом који је у првом налету ликвидирао њемачки бункер.

Са једног погинулог Нијемца Сава скида пушкомитраљез.

Борци јуришају... Сава је међу њима. Настаде ватрени пакао... Трчећи пуца из задобивеног пушкомитраљеза... Опет из борбене јеке заори његов повик:

— Јууриииш!

Поново му одговорише борци. Они слиједе свога команданта... Трче и истрчавају пред њега... У долини хучи Сутјеска. Од ишчекивања борбеног исхода у близини као да је замрло село Крекови... У ватреном вртлогу јечи Зеленгора... Борбена ватра јој коси и паруши дозрелу траву, пржи и сажиме гору, бије људе, растјерује птице и звјериње...

Из једног сакривеног њемачког бункера зашишта свиткајући шарац... Оловни млаз ошину командантове груди... Сава

тешко коракну. Млаз крви му обоји блузу црвеним пјегама... На пропланку Зеленгоре паде смртно погођен, још за живота легендарни херој, Сава Ковачевић.

Муњевито све стаде...

Онда се од уста до уста пронесе вијест и понесе борце на освету:

— Погибе нам командант!

— Погинуо Сава!

— Погибе нам први у јуришу!

Као вихор, јурнуше борци у напад. Свете смрт најомиљенијег команданта! Још увијек је пред њиховим очима, у њиховим срцима, непобједив његов лик...

Борци прескачу мртве другове, јуришају, падају, подижу се, и поново јуришају пробијајући ватрени зид смрти.

Од дима распрслих граната, од мржње према фашистима, од помисли на погибију славног команданта, очи бораца замагљене су сузама. Слани укус гризе лица, пече срца жеравицом, и потстиче на херојска дјела...

Светећи стрица, одмах послије њега, смртно погођен паде и његов синовац Драган.

Распламсава се, нараста, претвара у ураган борбена ватра.

Нацистима у помоћ долећују њемачки авиони. Проради ло је све тешко и лако оружје Народноослободилачке војске, као да жели да каже:

— Устани, команданте!

— Устани, друже!

— Извршавамо постављени задатак!

Бубњају топови, кевћу митраљези, шиште минобацачи... Око команданта, без јаука падају народни синови... Посљедњи њихови поклици одјекују Зеленгором. Одлијеже дубодолинама и кланцима:

— Ура, пролетери!

— Комунисте, напријед!

— Бољшевици, ураааа!

— Уражаа!

Измијешаше се тела бораца за слободу, са тијелима нацифашиста... Праште бомбе, чују се тупи ударци... Гушање, кркљанац! Обоји се земља крвљу...

У најжешћем окршају лежи командантово тијело прекривено шаторским крилом, а око њега на вјечној мртвој straжи десетине тијела палих народних бораца...

Прескачући их, борци непрестано јуришају... Несаломљива је њихова воља:

— Пробити се из непријатељског обруча!...

— Напријед, јунаци!

Праште бомбе. Из њемачких бункера долијећу јауци и запомагања.

Младић-борац, коме испод капе вири чуперак свијетле косе, завитла откачену бомбу. До крви загризе доњу усну:

— Ево вам, Хитлерови пси!

Међу Нијемцима настаде забуна.

Иако са свих страна коси убитачна ватра, на томе дијелу фронта борци разбише обруч смрти... Проби се знатан део борбених јединица и рањеника...

Часно извршише последњи задатак свога команданта...

6

Је ли то гором минуо рањени вучина тражећи скровито мјесто на коме ће докрајчити свој живот?... Да се није чудним смијехом засмијала хијена због тога што је разбојиште прекривено људским тијелима?... Да то није тужба измученога, увријеђенога човјека који не може да заплаче? Или је заплакао човјек ненавикнут на сузе? Тај глас је тешко слушати...Он откида комаде срца, рањава душу...

То је јекнуо човјек јунак-херој, који је одједном, стицајем околности, дошао у безизлазан положај и постао свјестан своје беспомоћности.

Најтеже од свега боли сазнање да си бескористан, да у нужном тренутку не можеш помоћи ни себи ни другима...

Над разбојиштем, над Сутјеском и Зеленгором спустила се дубока, тамна ноћ... Осветљавају је даље и ближе буктиње запаљених села...

Борбена ватра се стишала... Чују се још само усамљени пуцњи. То њемачке претстраже убијају рањене, изнемогле, заостале другове...

Бошко се извукао из скровишта... Био је скривен у прошлогодишњем шушњу велике издубљене букве... Својим очима је видео да су још прије сумрака, одмах после продора једног дијела треће дивизије, фашисти почели да убијају рањене и болесне народне борце. Неки су пузали преломљених удова, други су сјахивали са коња и помоћу штака се удаљавали од њемачких патрола.

Новозадобивена рана у кољену, исцрпљеност и глад савладали су Бошка.

Највише од свега пече сазнање да је поред толиких јунака погинуо и прослављени командант Сава...

Кад се извукао из скровишта, Бошко се кретао пужући... сваки час је у мраку напипао мртво људско тијело... пужући, спуштао се према Сутјесци...

Одједном је под прстима осјетио љигаво хладно тијело дождевњака:

— И он је изашао у лов.

Бошко се тренутно сјетио давно минулог дјетињства...

Мајка му је још била жива, а он још није био пошао у школу... Било је послије кише... Пењао се уз Цмиљевац и нашао трому, шарену четвороножну, гуштераст у, животињицу... Без страха ју је узео у руку и понио мајци да је обрадује... Умјесто тога, мајка се уплашила:

— Јој теби, шта си учинио! Ако ти пређе преко руке, нећеш с њом ништа моћи радити! Да си ђевојка, не би више могао никакав женски рад урадити!

Сјећа се да се уплашио и бацио немоћног даждевњака који је убрзано дисао...

Онда се у њему пробудила радозналост:

— А зашто не би могао да мичем руком ако преко ње пређе 'вака животиња?

Радозналост надјача страх... Кад мајка уђе у кућу, он дохвати даждевњака и лијевом руком га преведе преко десне... Био је узбуђен и радознао, очекујући „страшно" дејство. Али се рука не укочи. Од тада је, сјећа се, почео све да провјерава што би му старији говорили, нарочито о „чудима" и свецима.

Послије мајчине смрти, кад је већ пошао у школу, једним својим питањем запрепастио је и разјарио попа:

— Господине попо! Је ли ко видео бога, ја л' душу?

Умјесто одговора, поп га је једном руком ухватио за ухо, а другом шамарао:

— Ево ти на бог, а ево душа! Ево ти и бог и душа, безбожниче!

Сјећање изазва осмијех на Бошковом напаћеном лицу... Пужући, он већ чује шум Сутјеске... Или је то зашумио вјетар у крошњама стогодишњих букава? Он му однекуд из дубодолине пренесе до слуха дозив неког рањеног друга:

— Друговиии! Не остављајте меее! Друугоовиии, не остаавиитее ме!

Са кратким прекидима рањеник је дозивао и штапићем лупао у испражњену лимену конзерву:

— Другови, не оставите мее!

Бошко помисли:

— Привући ће на себе непријатељску пажњу!

Увидје како је бескорисно да му одговара кад му и тако ничим не може помоћи. Онда опет помисли:

— Да ми је допузати, сићи до њега...

Увјерен да га још нико није чуо, испрекидани глас још увијек понавља... Ударци по лименој кутијици одјекују у Бошковом слуху, као ударци добоша:

— Друу-го-виии! Не остављај-тее мее!

Бошку се учинило да му је довикнуо:

— Како ћу ти, друже, помоћи кад сам и сам беспомоћан?

Стаде, ослушну не би ли чуо одјек свога гласа. Осим рањениковог дозива, горског и рјечног шума, друго ништа више није чуо...

Негдје зајеца мушки глас. . . Као да препуче јунаково срце. . . Буквине крошње зашумише. . . Скрише, утишаше јецаје. . . Или то жали борац што као некада не иде са челом ударних група-ција које на себе привлаче, па онда разбијају њемачке нападе? Или жали пале и заостале другове, којима не може помоћи?. . .

Да ли можда срцем чује своје другове који се пробише према Босни и оне који се поново окупише и одоше према Црној Го-ри. . .? Да ли чује поновну ватру њиховог оружја које их свети, и пјесму која опјевава славно, крваво разбојиште?

. . . У Сутјесци, у горама,
Леже борци у ранама . . .
За равнијех десет дана
Хранили се лишћем с грана . . .
Умивали росом с траве,
Ране тешке и крваве . . .

Први пут откад је пошао у борбу против окупатора Бошко осјети на свом лицу сузе. Онда се застиђе тренутне слабости. . .

Учини му се да га гледају очи великог команданта! По-никну њима. . . Онда их окрену у страну. . . Стоји ли то у помр-чини под буквом Олга? Као да се у мраку вије плави прамен њене косе? Не, то је о буквину грану вјетар објесио комад би-јелог завоја. . .

Онда видје сутрашњи дан и неколико наредних дана. . . Или их можда преживљује?. . . Преостала снага скупила се и прелила у мржњу. Суве су, сад очи. . . Нема ниједне сузе. . .

Одјекују издајнички и окупаторски плотуни. . . Борци за „Нови европски поредак“ силују, стрељају и кољу болничарке које остадоше добровољно да дворе рањене другове. Убијају рањене и болесне народне борце. . . „Чистећи терен“, пред роди-тељима убијају дјецу, пред дјецом убијају родитеље. . . Пљач-кају и пале села. . . Претражују сваки грм и пећину због страха пред народним отпором.

А прије фашистичких плотуна и узмаха кама чују се по-клици Комунистичкој партији, Стаљину, Титу, Совјетском Са-везу. . .

Поклике дохвати срце народа. . . Разумједоше их срца мајки, прихватише срца нових бораца што похиташе у помоћ својој војсци, која из офанзиве у офанзиву све више и више расте и претапа се у славом овјенчану армију:

Крај Сутјеске хладне воде,
Барјак части и слободе,
Лепрша се изнад главе
Команданта, друга Саве . . .
Јер је Сава херој прави,
На чело се војске стави . . .

Као да пали оживјеше... Расте, јача велика ослободилачка војска... Са херојима и она уђе у легенду, претопи се у пјесму народа који опијева најкрвавију и најславнију борбу која се водила против V непријатељске офанзиве:

...Ко но јутрос рано преће
Про њемачке ратне међе?
Оно су ти љуте змије —
Пролетерске дивизије...
Ко се оно храбро бори
У планини Зелен-гори?
Оно Сава борце зове,
Партизане-витезове.
На ногама из свег гласа,
Зелен-гору заталаса:
„Напријед, браћо, партизани!
Ми смо борци одабрани!.."

Почујте, рањеници, и ти друже што дозиваш из кањона Сутјеске, нисте остављени, нисте сами! Уз вас бије живо, велико срце народа...

Бошко се сјећа, или можда чује, или се једном сјетио ријечи што је некад неко изговорио:

— Никад није сам, слаб ни беспомоћан онај ко је с народом и уз кога је народ...

Претсмртни тренуци борца-комунисте су постали свијетли...

Или је очима видио будућност? Бошко зна:

— Минуће недјеље,... мјесеци,... године... Овдје, на крвавом разбојишту израшће трава, процвјетаће шумско цвијеће, замирисаће јагоде.

По пашњацима Зеленгоре зазвониће бронзе. Оживјеће мртва испасишта. Низ „риже" ће се спуштати посјечени балвани. Прихватиће их брзе планинске ријеке и преносити даље, до неке пилане... Претвараће се дрво у грађу за подизање нових насеобина... Умјесто попаљених села никнуће нове куће, задружни домови, сточарске станице. Ухваћени ријечни слапови ће жицама пронијети свјетла... Освијетлиће сеоске куће дотад увијек тамне... Свијетла, поносна и захвална, биће срца оних за чији бољи живот ви дадосте животе!

Око споменика славног команданта, око споменика палих у славној бици за вријеме V офанзиве, у свјеже љетне ноћи купиће се нови људи, свјесни радници и раднице, бригадисти и бригадири сточарских станица... Причаће приче о минулој борби... Засјаће много око сузом и поносом... Под кораком младог задругара зазвечиће у трави метални шлем, спао са давно изгубљене главе неког хитлеровца... Окупљене другове и другарице из многих радних колектива потсјетиће на мрске освајаче, на фашисте! Поред њихових мрских ликова искрснуће вјечно живи ликови народних синова који свјесно прежалише животе за слободу и бољи живот радног народа.

Из многих грла извиће се сјетна, поносна пјесма:

...По Сутјесци тама пала,
Сву Сутјеску затрпала!
По бојишту Швабе пале,
Све бојиште затрпале!
С њима млади партизани
По бојишту изм'јешани...

Одјекнуће пјесма, одбиће се о стијење и камење и устостручена многогласна попети из дубоких дивљих кањона, куд протичу плаховите ријеке и напајају се стада и звјериње, до највиших врхунаца...

Говориће пјесма поносито о славном покољењу које је несебично давало животе за једно велико, свијетло, радосно Сутра!

— Зато не зови, друже! Не ударај штапићем о испражњену лимену кутију, другови те нису оставили! Не зови, друже, не показуј фашистима мету!

Је ли то негдје у планини посљедњи пут закликтао Бошков глас, или се јавила зора?...

Са Сутјеске и Зеленгоре, послије великог борбеног окршаја, из најдубљих дубодолина и провалије, побјегла је, нестала је, изгубила се тешка, непровидна тама, пред сјајним сунчаним зракама.

Вера Обреновић-Делибашић

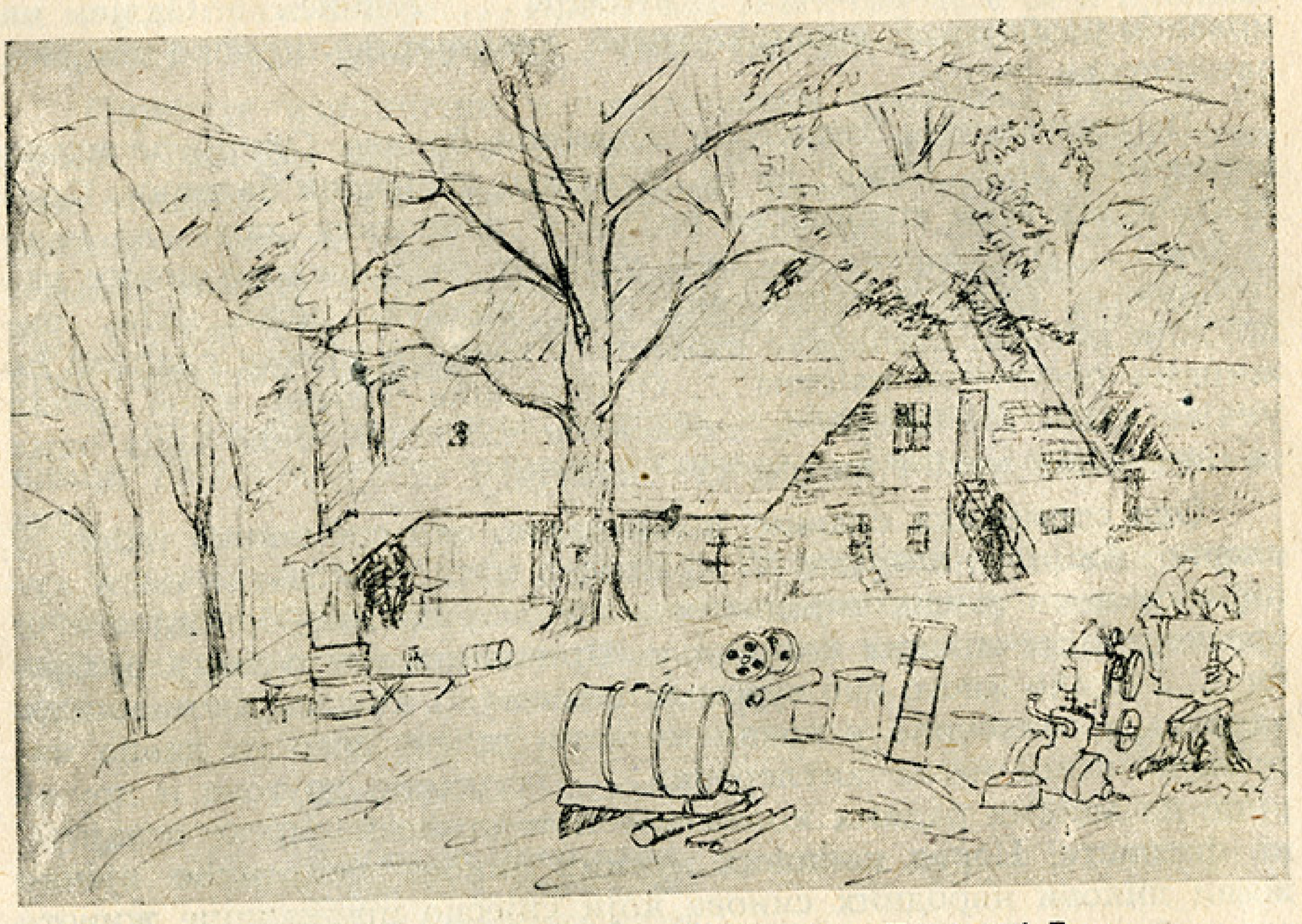

Фрањо Мраз, Штампарија „Вјесника“ у Петровој Гори

ИСИДОР БАЈИЋ

Српска музичка историја деветнаестог века углавном је везана за Војводину. Од првих нотних записа Емануела Коларовића, објављених још 1829 године (у овом часопису), преко плодног стваралаштва Мите Топаловића, Јосифа Маринковића и не мање значајне музичарске делатности досељеника Чеха до Исидора Бајића — то је богат период наше музичке историје који се одвијао у Војводини. Јасно је зашто је музичка култура више успевала у Војводини тога времена него у Србији: разлог је виши општи културни степен у Војводини — под утицајем аустриске и мађарске и политичке и културне доминације, нижи у Србији — под турским ропством. Али за развој српске музичке делатности у Војводини биле су од пресудног значаја патриотско-ослободилачке тежње српског народа. Током века кроз музику, као језик интернационалан и доступан, и у многим случајевима позитивно делотворан, провлачили су се борбени текстови који, иначе, написани или говорени, не би могли да прођу кроз будну угарску цензуру. Зато имамо потврде у бојовним песмама ширењим током година, почевши од 1848, кроз концертне приредбе, кроз многа српска певачка друштва, међу народ.* Патриотска мисао била је главни покретач свега српског музичког стваралаштва у Војводини и у томе је његов напредни друштвени значај.

Плодни расадник музичке културе претстављала је нарочито Српска велика гимназија у Новом Саду. Од првих настојања њеног управника Васе Пушибрка до марљивог рада на музици професора Јована Грчића новосадска гимназија је трајно и неуморно гајила култ ове уметности. То се одражавало у појању ђака у цркви, у систематском неговању хорске песме и инструменталном концертирању у ђачким ансамблима и, највише, у чувеним светосавским беседама које су, по програму а и извођењу, често надмашивале обично аматерско музицирање.

Јован Грчић, страсни љубитељ музике, ту своју љубав преносио је на своје ђаке — упркос томе што му музика није уствари била струка. Тако су настојањем Грчића многи омладинци уве-

---

* Позната је анегдота о томе како је кикиндско певачко друштво „Гусле“ 1907 године, тада под управом д-р Васе Јакшића, ставило било на програм свога концерта Маринковићеву патриотску песму Хеј трубачу!, али анонимно, са три звездице у штампаном програму. Концерту је присуствовао мађарски градски капетан Кајтар. По завршеном извођењу песме, Кајтар је упитао свога суседа, иначе члана хора упућеног у заверу: „Шта је то? Каква је то песма?“ Он му је одговорио — „То је Lohengrin!“ На то се капетан присетио да му је ствар позната — јер то и његова жена свира на клавиру!

дени у музику, неговали је аматерски или је изабрали за позив у животу. Међу овима је Исидор Бајић.

Бајић као да је од Грчића наследио не само љубав према музици него и неуморну радљивост, истрајност на сваком послу, амбицију да уради и постигне што пре и што више у многим гранама музичке делатности: организаторској, репродуктивној, литерарној и композиторској, као да је знао да неће живети више од 37 година и да зато треба на време да испуни разноврсне задатке које је постављао правилан развој музичког живота у Војводини.

Отуда Бајић у гимназији, у нижим разредима, помаже у музичким пословима професору Грчићу, у шестом већ нешто компонује, у осмом сам диригује ученичким хором. По положеној матури већ је сасвим опредељен за музику и одлази у Пешту да би се у тамошњој Музичкој академији музички образовао. Већ тада он испољава јаке организаторске наклоности: из Пеште, пун идеја и радне енергије, он учестано пише професору Грчићу, дајући му сугестије за оснивање савеза српских певачких друштава, за штампање нотних партитура српских композитора и тражећи савета и подршку у писању о српској музици за један мађарски музички лексикон.

По завршеним студијама Бајић долази у Нови Сад, добија место наставника музике у истој гимназији у којој се школовао, а поред тога развија своју многоструку активност на другим пољима. Покреће Српски музички лист, тада једини музички часопис у југословенским крајевима, испуњава скоро сваки број својим прилозима, оснива усто и Српску музичку библиотеку где, поред својих композиција, објављује дела својих савременика, пише уџбенике за своје ђаке (Теорију нотног певања, Клавир и учење клавира и др.), преводи страна музичко-теориска дела, саставља збирке црквених песама за употребу при појању, оснива музичку школу и — компонује, много и разноврсно.

Та Бајићева разграната упосленост на многим странама свакако је један од узрока што се он у композицији није могао усавршити до вишег уметничког степена, што заправо није стигао, услед тежине и множине задатака и кратког свог века, до оног стадиума уметничке сталожености који омогућава строго самокритичко мерило. Осим тога Бајић је, као један од ретких у оно време српских стручно образованих композитора у Новом Саду, морао да задовољава потребе целокупног музичког живота тога града; он је те дужности примао на себе као поштен српски грађански родољуб и не слутећи да ће све то бити на штету његовог личног уметничког усавршавања. Он се спонтано сав предавао ствари музике, из љубави према свом народу и према својој уметности.

Бајић се огледао у скоро свим музичким облицима: писао је комаде за клавир, песме за глас и клавир, хорске композиције, тамбурашке сплетове, дела за разноврсне камерне ансамбле, црквене композиције, оркестарске композиције, музику за многе

позоришне комаде, оперете, па чак и једну оперу. Већ сами облици које је неговао указују на то да је ишао за потребама и жељама средине и да су се разноврсни утицаји културног живота Војводине на прелому векова одражавали у његовом композиторском раду.

Донео је на концертни подијум народне обраде за тамбурашки оркестар, чиме је изазвао негодовање образоване елите, па чак и самог професора Грчића — али је мислио да на тај начин треба да прикаже и повеже музику народа са грађанском. Писао је песме за глас и клавир у којима се кроз романтичарско одушевљење и макар кроз неуку композициону технику огледала непосредност у изразу и топлина у мелодиској линији. То Бајићево стваралаштво пратиле су још за живота његова оштре критике (у овом часопису) присталица тадашњих напредних смерова у музици Петра Коњовића и Милана Сакса. Те критике су нарочито подвлачиле дилетантске црте и несавременост у Бајићевим композицијама. Оне су у многоме имале право. Према гледишту и мерилу западноевропског стваралаштва Бајић је стварно био у раскораку с временом утолико што је у доба настајања европске „модерне“, која се оштро супротстављала мелодиском принципу романтичара и веристa, одлучно стајао на линији мелодије као главног чиниоца у музичком изразу. Бајићеве мелодије су заиста буjне, топле, каткада и непосредне, али њихова конвенционална хармониска основа, њихова недовољно зрела техничка разрада и обрада чине да те мелодије, као језгра композиције, изгубе од своје уметничке вредности. Очигледно је да је Бајић тежио за простосрдачним и простонародним изразом и да је у томе успевао; међутим, он није био свестан, у оно време, разлике између народног и малограђанског, тако да су његове најприступачније и најпопуларније творевине често нагињале и подређивале се укусу малограђанштине, мање широко народном, док су му смерови и естетика западноевропског мајсторства били далеки и туђи.

У клавирским композицијама показао је већ осећање и смисао за клавирски став али још не самосталну, оригиналну идеју. Његов Албум композиција као и Српска рапсодија су спретно написана клавирска дела која у многоме носе далека обележја клавирских дела Шумана, Чајковског и, нарочито, Листа. Није ни чудо. Своје музичко образовање Бајић је стекао у Пешти, где се тада, по смрти Листовој, ватрено и упорно гајио чак и наметао новим музичким васпитаницима, Листов виртуозно-бриљантни клавирски стил (којем је, уосталом, и Пачу подлегао у својим клавирским творевинама).

У хоровима је већ имао узорног претходника у Стевану Мокрањцу и стога је у тим композицијама, без узалудног лутања и тражења, одмах нашао најправилнији пут. Обрађивао је српске народне песме, појединачно и у сплетовима, увек тежећи да погоди прави народни тон, да композиционо-технички одговори захтевима правилне обраде народног мелоса. У томе су му користила и његова мелографска путовања на којима је сам залазио

у народ, записивао народне мелодије, ослушкивао било народног живота. На таквом једном путовању кроз Србију, пред крај њеживота. На таквом једном путовању кроз Србију, пред крај његова живота, Бајић је дошао и до саме популарне Коштане у Врању. По њеном певању (а и по мелодијама свирца Ајроша Каримановића), записао је више песама које претстављају узоре лепоте народне уметности и које су инспирисале и нашу књижевност и нашу музику.

Навике и прохтеви тада владајуће класе у Војводини налагале су и неговање оперете. Али не оперете која би по својим позитивним идејним елементима, кроз приступачну мелодику и друштвену сатиру, значила прогрес у том облику, него оперете искључиво забавне, површне, сладуњаво-дирљиве, аустромађарског порекла, која је имала за циљ само да зачини безбрижни живот војвођанских велепоседника и претставника политичке власти и режима. Бајић, увек у жељи да свуда стигне и све уради, и на том пољу је створио два комада. Не треба ни наглашавати да су та дела ишла за бечко-пештанским, већ добро опробаним узорима.

Писао је и сценску музику за многе позоришне комаде који су се изводили на сцени Српског народног позоришта у Новом Саду, и стране и домаће: Сеоског лолу, Чучук-Стану, Ракију, Дивљушу, Шарана, Пркос, Максима Црнојевића, Златију и друге, и тиме наставио посао који је у том позоришту започео рано преминули Аксентије Максимовић.

Бајић је међу првим српским композиторима приступио компоновању опере. За тему је узео Кнеза Ива од Семберије, једночину историску драму Бранислава Нушића, и покушао да створи неку врсту српске музичке драме. Пред њим су стајали велики узори Рихард Вагнер и Рихард Штраус, али сам младалачки занос Бајићев није био довољан да оствари са правим уметничким изразом овако велики облик. Отуда, поред сенвим тименталног тона који провејава кроз цело дело и невеште инструментације има и нејединствености у стилу; али зато ипак извесни одломци освајају својом непосредном дражи, својим интересантним и погођеним националним колоритом.

При оцртавању музичарског лика Исидора Бајића мора се пре свега истаћи његова изванредна присност са тежњама грађанских и сељачких слојева народа. Бајић је знао да нађе средства, начин и пут којим се најнепосредније иде к срцу широких маса слушалаца. Он није могао у сложенијим формама тзв. апсолутне музике да домаши далеко, али зато ће Бајић остати увек омиљен и признат као типични, непосредни тумач осећања свога народа и зато ми данас на њега гледамо као на заслужног трудбеника на пољу широко популарне музике.

Стана Ђурић-Клајн

ПРЕЖИХОВ ВОРАНЦ

(10-VIII-1893 — 18-II-1950)

Словеначку књижевност задесио је тежак, ненадокнадив губитак: најоригиналнији савремени словеначки приповедач, Прежихов Воранц, умро је. Глас о његовој смрти одјекнуо је као изненађење. Истина, Воранц је боловао, тешко боловао пуне две године, тражио лека у болницама у Љубљани, Марибору, на Јасеницама, у последње време маштао о одласку у Виши. Тешку кризу пребродио је средином прошле године, али су се пре два-три месеца пронели гласови да му се стање поправља и да се налази на путу опоравка.

У касној јесени прошле године Воранц је одлучио да напусти свој домаћи крај, свој Прежихов Врв изнад Гуштања и своју обитељ, да би зиму провео у погоднијој мариборској клими. Било је већ на почетку зиме кад је напуштао своје корушке брегове. Књижевник Иван Потрч пластично описује тај последњи Воранчев растанак са својим домом, растанак коме је Потрч сасвим случајно присуствовао, долазећи са другом у посету Воранцу баш на дан кад су га превозили у Марибор.

— О, биће боље, у Марибору биће бољи зрак, биће боље тамо, — говорио је Воранц.

Потрч овако приказује Прежихов одлазак:

„Помогли су му из куће. Пред храмом чекала су кола са оградом и даском. На ту даску сео је Прежих, док је кочијаш потерао волове. Изгледало је као да Јирс и Баух возе Прежиха узбрдицом испред куће. Посматрали смо како је воловска запрега нестајала између стабала, како се Воранц одвезао с Прежиховине . . .“

Заиста, у Марибору Воранц је осетио олакшање, живахнуо је, снага му се почела враћати. Није морао стално ни лежати. Десетак дана пре смрти позвао је чак неке пријатеље и књижевнике на колиње. Још 15 фебруара, три дана пред смрт, диктирао је писмо за Божидара Борка у Љубљану, додајући на крају: — Уосталом, ускоро доћи ћу у Љубљану, уколико буде лепо време. — На ногама је неколико дана пред смрт испратио кћерку Виду, која му је дошла у посету с малом унуком. Чак му је лечник обећао да ће моћи у седмици, коју је започео, 20 фебруара, дакле два дана после његове смрти, отићи на први излет у Котље, које је Воранц толико много волео.

Али Воранчево срце није издржало. Препукло је. Он је заиста посетио Љубљану — он је заиста отишао у Котље, отишао исте оне седмице, како му је то обећао лечник. Али отишао је мртав. У његову домају, у родне Котље, подно Прежихова Врха, испратише га, после погребних свечаности у Марибору и Љубљани, многобројни пријатељи, многи југословенски књижевници, а нарочито народ из околних села, који је Воранца толико поштовао и волео.

*

С Воранцом сам се упознао једног снежног јануарског дана године 1946 у Београду, у уредништву Дизјуга. С њиме је био и Мишко Крањец. Расправљало се о томе која словеначка дела треба одмах превести на српски. Касније, за време скупштинских заседања, на која је долазио, редовно смо се састајали. Наврађао је и у Загреб. Имао је обичај да, враћајући се из Београда, остане дан-два у Загребу, посећујући пријатеље.

Код првог разговора учинио је на мене утисак чисто народског човека. Сав његов лик, широко лице, дубоке очи, које су биле увек испитивачки проницљиве, плећа као у медведа, тешке, здепасте руке, малчице устрану повијена глава, његов карактеристичан, тежак ход, а нарочито његова домаћа, једноставна, али суздржана реч, одавали су човека који је потекао из народа и који још увек одржава с њиме најтешње везе. Упркос чињеници да је прошао света као ниједан словеначки књижевник пре њега, можда и више него сви знатнији словеначки приповедачи пред њим заједно, Воранц није у свом понашању и начину говора испољавао ни сенку приученог, ма у ком виду извештаченог, страног. Све на њему било је присно његово, непатворено, оригинално, али припросто, и зато драго.

Воранчева реченица била је карактеристично кратка, лапидарна, и у разговору. Рекао би у неколико речи шта мисли и како мисли. Таква су и његова писма. Средином прошле године писао ми је из љубљанске болнице писмо које се једва може читати. Доказ је оно великих мука које је подносио у то време, кад се очекивало да ћемо после Жупанчича убрзо изгубити и њега. Карактеристична је његова љутина на лечнике који га муче. Ипак, увек је нешто ведро просијавало и из његових речи, и из његових писама. Надао се, дуго, до краја.

Његова Прежиховина, његове Котље, Уршља Гора, Пеца у позадини, Гуштањ са равенском творницом челика у дољи, шуме, непрегледне шуме, и лиснате и црногорица, и тај свет, субалписки, пун свежине, извора и поточића, богатих воћњакâ, ораницâ на подеснијим положајима, и ти људи, једноставни, са корушким нагласком, говорећи речником који је Словенцу из Доленьске често у први мах и неразумљив, суздржани, али људи који много раде и много пате, а постранце, на обронцима, бивши дворци, замкови немачке господе, која су страховала, искоришћавала тај народ, замкови који данас служе у друге сврхе: — таква је прва, упечатљива слика Прежихове покрајине, која

ми је остала урезана у сећању кад сам у јесен 1947 изненада посетио Прежихов Врх. Чини ми се да је нужно, нужније него код осталих словеначких приповедача, у Воранчеву случају познавати покрајину из које је писац никао, па да се може правилно и свеобухватно разумети пишчево дело. Кад човек види ову покрајину и ове људе, и кад се упозна са условима њихова живота, много штошта у Воранчевим књигама постаје му разумљивије и јасније.

Воранцу нисам јавио за свој долазак. Хтео сам га изненадити. Већ од Дравограда пратио ме је снег. Била је већ потпуна ноћ кад сам се пео падинама Прежихова Врха, пртећи снег до чланака. Кад сам ушао у кућу, чуо сам како из собе одјекују звуци писаћег строја. Воранц, дакле, ради. Закуцао сам на врата. Кад сам их отворио, слика се изменила. Поред писаћег строја није седео Воранц, како сам очекивао, већ његова кћерка Вида. Убрзо сам сазнао да у име домаћих пише писмо оцу Воранцу, који се налази у Љубљани, у болници. И сутрадан, кад сам се враћао у Љубљану, лично сам му однео то писмо, добре жеље његове обитељи и Прежихова Врха.

Тешко је кад човек пише своје личне утиске о пријатељу којег више нема. У Воранчеву случају толико ми је теже, јер знам да Прежих није као књижевник до краја исказао све оно што је намеравао рећи. Највише ми је жао што није написао књигу личних успомена. У гроб је понео много штошта значајно и занимљиво, што никад више нећемо сазнати. Истина, у две књиге путописа, датих час популарније, помало фељтонистички (Борба у туђини), час опет књижевно дотераније (Од Каотља до Бјелих Водâ), Воранц је рекао многе ствари о свом тешком животу, о свом потуцању светом, о својој борби за бољитак човека у Словенији и у свету. И у својој последњој објављеној књизи, у Солзицама, разоткрио нам је исечке из свога детињства, мукотрпног и невеселог. Ипак, књига мемоара, крцата доживљајима у тешкој борби са животом и приликама, књига која би, стопу по стопу, приказивала са крвавом аутентичношћу све успехе, а и све перипетије и поразе у Воранчеву животу, која би поименце говорила о сусретима са многим виђеним претставницима радничког покрета готово свих европских народа за последњих двадесетак и више година, таква књига остала је ненаписана. Али успон којим се Прежих попео на једно од првих места у словеначкој белетристици уопште доказује да је видокруг, да је грађа, из које је тај реалистички приказ словеначког живота у Корушкој поникао, морала бити огромног опсега. Зато толико жалим што није написао књигу успомена, макар и без литерарних претензија, али утолико аутентичнијих из прве руке.

Али имао је и других планова. У току 1950 године хтео је Воранц написати још једну књигу за словеначку и југословенску омладину. Признао је да Solzice нису потпуне, да је већ прошле године намеравао написати и већ скицирао још три-четири цртице, које је требало уврстити у књигу. Али болест га је спре-

чила у томе. Исто тако већ дуже времена бавио се мишљу да напише роман из краја прве половине прошлог века у Корушкој, назван Pristrah, из доба народне револуције године 1848. Један је одломак и штампао у Novom svetu прошле године, у броју посвећеном Прешерну. И на крају, Воранц је припремао и роман из нашег савременог живота, роман о победи социјализма у нашој земљи.

Често се чује да Воранц није дотеривао своје рукописе. Ово је уствари истина. Што је написао, остало је написано, јер није волео да се поново враћа рукопису и да што исправља. Тако ћемо и схватити да је за три месеца написао, рецимо, свој најопсежнији роман Јамница, са преко 500 страница. Ипак, мора се признати да је имао нарочити смисао и за осебујност стила, нарочито за корушке локализме, и за присност народског говора, на који наилазимо у свим његовим делима. У више наврата сам га и усмено и писмено молио да, у виду речника напише, коментар својим делима. Пишући новеле и романе, Воранц је наиме био исувише шкрт у тумачењу слабо или готово никако познатих локалних корушких израза, које је често нештедимице употребљавао. Нажалост ни такав коментар није написао, иако би тиме много олакшао посао нарочито преводиоцима својих књига на друге језике. И то је један од разлога што су хрватски и српски преводи његових дела већином рђави, неки готово немогући, скандалозни. Осуђујући их, Воранц је употребљавао најопштрије речи.

Да, Воранца више нема. Нема више његових дубоких, проницљивих очију, замрла је његова добра говорена реч. Остало је његових девет књига, које су документ времена и доказ његове стваралачке снаге, и остао је његов гроб у Котљама у Корушкој, који ће бити и будућим генерацијама привлачна тачка, пошто крије прах књижевника и борца који је много волео човека.

Тоне Пошокар

МИХАИЛ ЕМИНЕСКУ

Навршава се сто година од рођења великог румунског песника Михаила Еминеска (1850—1889), песника који је дигао свој глас против своје епохе. Стога је он, као и његово дело — иако му се морало признати да је достигао највише врхове које је румунска поезија до тада достизала и створио иза себе читаву школу подражавалаца и епигона — био запостављан од румунске буржоаске критике, или су биле тумачене само неке негативне појаве у његовом делу (карактеристично је да су неке његове револуционарне песме, као што је случај са песмом Живот, биле избачене скоро из свих грађанских издања његових дела). Тако се из неколико хиљада листова песникових рукописа, који су били затурени у архивама Румунске академије, није осветлио хуманистички лик овог великог песника. Његов животни пут такође је оличење непријатељског става буржоазије према правој уметности и према уметницима напосе, као што је признао један румунски савремени писац: „Када румунска буржоазија буде једном запитана шта је учинила на овој земљи, она ће одговорити, гласно и разговетно:

— Мрзела сам уметнике, а нарочито песнике и писце - - -; загорчавала им дане . . .“ (Галактион).

Доба у коме је живео и стварао Еминеску јесте доба превласти грађанске класе и растућег капитала, као и индустријализације. Али док се у западној Европи овај процес одвијао брже и радничка класа јачала, у ондашњој Румунији, као претежно аграрној земљи, радничка класа се тек рађа, а буржоазија је принуђена да чини уступке бољарским, феудалним остацима у земљи; тако се овде, у то доба, налазимо тек на прагу сељачких устанака од 1907. Ово је веома важно за духовну ориентацију песника, за ограничавање његовог борбеног елана, које је условљено недовољном вером у снагу радничке класе и нејасним перспективама за будућност. Слом париске Комуне коју он пева у стиховима

Париз у валовима гори, олуја се у њему купа . . .
На улицама испрекрштаним заслепљујућим пламеновима . . .
Крећу се батаљони пролетерских маса,

само је допринео песниковом разочарењу.

Отуда песников песимизам, који је грађанска критика неумесно упоређивала с Леопардијевим, сматрала га урођеним или га изводила из песникове лектире Шопенхауера. Познати румунски идеалистички критичар, Титу Мајореску, говорио је да би Еминеску, родио се ма где и ма када, био увек исти. Тек је К. Доброђеану-Гереа, румунски марксистички критичар с краја прошлога века, дао шири и прави смисао песниковом песимизму, тумачећи га као разочарање у либерално-буржоаско-великопоседничку цивилизацију у ондашњој Румунији, са свим њеним негативним појавама: сиромашење сељака, трка за новцем и подмитљивост водећих класа, интриге и помањкање идеала, итд. Сам ће песник рећи у једној својој сатири:

Да, профит без рада, ето јединог покретача.

Али и сам мучан и тегобан живот Михаила Еминеска показује његово супротстављење ондашњем друштвеном устројству. Родио се 15 јануара 1850 године (ма да је отац негде забележио као датум рођења 20 децембар 1849, „у четири сата и петнаест минута по европском времену"), у малопоседничкој породици Георгија Еминовића, у Ботошанима, који је имао једанаесторо деце (од којих је песник био седмо). Прве разреде основне школе учио је, вероватно, приватно, тако да га налазимо тек у III и IV разреду у немачкој школи (Буковина је у то доба потпадала под Аустро-Угарску) National-Hauptschule у Черновицама. У првим разредима гимназије бежи из школе, пошто му се не допада ондашња атмосфера, те тако понавља II разред. Учи даље приватно и лута са једном позоришном трупом. Историчар Н. Денсушиану, који га је упознао у Сибиу, пише да га је нашао у тако бедном стању, „да су се, у правом смислу речи, вукли дроњци за њим; једва да му се око врата могао видети мали остатак црне кошуље, а прса су му, од горе наниже, била гола". Прелази у Румунију где га, 1866, један глумац из трупе Јорга Карацалеа налази као лучког носача у Ђурђу, у крајње бедном стању, „без кошуље и без чарапа". Писац Јон Лука Карацале говори у својим успоменама да га је нашао такође у Ђурђу, као хотелског слугу, у коњушници са кофером пуним књига, који је држао у валову, заједно са зоби за коње. Извесно време бива суфлер у трупи Јоргу Карацале. Доцније постаје ванредни слушалац филозофског факултета у Бечу па у Берлину, живећи свугде тешко и, како сам каже, у „потпуној издвојености од друштва и људи", станујући код сиромашних и бедних људи, „који чекају као свечаност дан када ће им исплатити кирију". Ту га удружење румунских студената у Бечу оптужује због космополитизма.

Вративши се у Јаши, улази у литерарну дружину Тита Мајореска Жунимеа (Младост), где чита своје радове. Оче-

кују га нова разочарења. Као библиотекар Централне библиотеке бива оптужен због нестанка неких књига и намештаја библиотеке. Касније, када је био школски надзорник, градоначелник га оптужује министарству. У писму од 15 октобра 1877 он говори о „ускости човечанске савести“, малограђанштини и празном фразирању, које се уврежило у дружини Ж у н и м е а.

У новембру 1877 прелази у Букурешт; ради за кору хлеба у конзервативном листу Т и м п у л (В р е м е). Ову његову новинарску делатност, ма да су ти његови чланци мање више блутави, и права је величина Еминеска само у стиховима, обилато су искоришћавали румунски грађански националисти и традиционалисти. Али је његов живот и даље крајње бедан. Славић, ердељски прозни писац, каже да је становао у некој као „калуђерској ћелији“, коју песник сам овако описује:

По соби, по кутовима,
Исплео паук мреже,
А на полици међ књигама
Кришом мишеви беже

а у својим сатирама он се пита, с хумором:

А зар нам садашњица није велика?

Најзад, 1С јула 1883, усред свих ових недаћа а, услед тешке болести (луес), песников ум се помрачи. Живеће још пет година (до 15 јуна 1889) у овоме мраку, по разним санаторијумима, бедан и напуштен. Да би му се указала нека помоћ, била је потребна иницијатива неких грађана Ботешања. Трупа Тардини-Владическу даје претставе у његову корист. Тако је у беди и мраку завршио један од највећих румунских песника онога времена.

Његово дело садржи јаке сатиричне елементе, чија је оштрица уперена у првом реду против младих изданака румунске буржоазије, васпитане на Западу:

У Паризу, у крчмама пуним цинизма и лености,
Са изгубљеним женама и у развратним оргијањима.

Ови фићфирићи из „Бал-Малбила“, који су се вратили, како песник каже:

Дошли сте нам затим; уместо мозга, стакленце помаде,
С моноклом у оку, место оружја штапић за шетњу,
Увели пре времена . . .
Новац лове и профит без рада

и који су претстављали либералну грађанску омладину, нису могли бити узор нашем песнику. Он је био из другога света.

Његов тон добија местимично борбен карактер. Ту треба поменути у првом реду песму Живот, коју је грђанаска критика, уколико се њоме бавила, сматрала позајмљеном од енглеског романтичара Томаса Худа. Ту песник даје слику једне раднице која по ноћи, сама, бедна

Везе у платну своје очи.

Песник се пита:

Зашто се она родила на свету?

па одговара: за богатог трговца који има

Бриљанте на дебелим прстима,
Добијене ноћима оних што му платно везу

јер њихов вез продаје књегињи, док девојка умире. Овај контраст, можда романтичног карактера, ипак је одраз једне друштвене истине, која је вредела за оно доба. У песми Цар и пролетер инспирисан је париском Комуном, нарочито у првом делу песме у говору пролетера. Ту пролетер изобличује класну, буржоаску етику и њене главне елементе: право, врлину и религију. Кулминација је у стиховима:

Уништите тешки и неправедни поредак цео,
Што свет дели на беднике и богаташе.
Ако вас иза смрти не вара награде вео,
Учините да на овоме свету праведни део
Сваки има... и братски нек је живот наш!

Али ипак песников борбени полет бива као прекинут, парализован, што је у зависности од социјалног момента који смо видели. У таквој ситуацији, када му се не допада тадашње стање ствари, а пошто не верује у будућност, песнику остају само два излаза: прошлост и фантазија. И он их обилато користи. Критикујући савременике, он уздиже и прекомерно хвали писце пребуржоаске епохе, или уздиже неке историске личности. Ово се нарочито може уочити у песми Епигони и у Трећем писму. У песми Вештице, и у другима, песник је запловио водама уобразиље, у оквиру фолклорних елемената.

Начин на који Еминеску искоришћава фолклор у своме делу управо је задивљујући. Он не копира народну поезију, него пише своје песме на маргинама народне поезије. Својим ретким сликовима и богатим језиком он освежава народну поезију. У народном духу је писана и његова најбоља песма, епског карактера, Вечерник (звезда Даница) у којем је приказана љубав девојке према небеском светионику, који остаје хладан, бесмртан и кога она напушта најзад. Ту је симболично приказан несрећни живот песников али се није никад поминьало да је

несрећа песника на земљи била условљена друштвено-економским приликама времена, као што сам песник каже, да у његово време

Врлина је лудост, геније несрећа.

Ова величанствена поема, несрећне љубави, на којој је песник радио неких десет година, била је инспирисана — како се испоставило — самом песниковом несрећном љубави према Вероники Микле. Грађанска критика је и овога пута лутала, тражећи јој узалуд литерарне аналогије, почевши од Виландова Оберона па завршујући, чудновато, са летонским дајнама, грчком или персиском митологијом.

Најзад, једно велико поглавље у поезији Михаила Еминеска, и које је мање више оптимистичко: то је његова љубавна поезија. И поред извесних разочарења и изјава, као:

Шта је љубав? За бол
Прилика предугачка;
Јер хиљаду суза доста нису
И увек више тражи

ипак је он дао лепе и чак ведре песме, пуне чежње и наде, које се и певају, као

Видиш, одлазе нам ласте

или

Покрај топола без пара
Пролазио сам често,
Познавали ме суседи сви,
Али ме познавала ниси ти

или, пак

Истом уличицом месец
На прозорима дрема,
Иза решетака само
Тебе никако нема.

Чак се чини да његова осећања не губе у интензитету:

Ако године још протичу,
Љубав ми не губи ништа,
Јер у њеноме целом бићу
Све је не знам како и шта.

Еминеску је мајстор стиха. У његовим су стиховима заступљене скоро све прозодичне форме

Јамби што се пењу, трохеји, дактили што скакућу.

У погледу језика, он узима за основ своме делу народни језик, за разлику од других савремених писаца грађанско-бољарског порекла, који у румунски књижевни језик уносе много галицизама. И ово је један од разлога његовог спора са Мачедонским, савременим песником.

У овоме се састоји значај М. Еминеска за румунско књижевно наслеђе и значај његове поезије уопште. Сам факат да га и писци румунске националне мањине у ФНРЈ, у скромном оквиру своје књижевности, могу прослављати, од великог је значаја. То је доказ потпуне равноправности и несметаног културног развитка румунске националне мањине, заједно са осталим народима Југославије. То је најбољи одговор онима који нашу Партију називају националистичком или угњетачком. Ма колико раскинула НР Румунија културне уговоре, и саботирала изградњу социјализма код нас, Еминеску остаје и наш са оним што он има најлепше и најпозитивније у своме делу.

Раду Флора

Петар Шимага, У дјечјем дому

ЗАПИСИ О МОМЕ НАРОДУ

(Издање Просвете, Београд, 1949)

Ова књига Исидоре Секулић значајно је дело и овога писца и наше савремене књижевности уопште. Она се органски везује, по многим јасно и снажно израженим квалитетима, за раније пишчеве књиге — Из прошлости и Кронику паланачког гробља. Већ њима Исидора Секулић је обележила не само свој самостáлан књижевни пут, оригиналан израз, оригиналан уметнички поступак, него и моралан лик ствараоца, узбудљиво устремљен на тражење златних жила народне снаге, лик пун жудње за решењима мучних питања појединачних живота и живота свога народа, за утврђивањем онога што као вредност, доброта, истина, лепота, мисао, жртва, побеђује гадости човека и слабости друштва. Било је на том путу и лутања, метафизичких немира, интелектуалне контемплације, утапања у мотиве, али су постизавани и неоспорни резултати, крупни и од видне вредности.

Исписујући речи Васка Гораковића, личности из приче Друг Максим Горки, да „кад је реч о сасвим великим стварима, то јест, о човеку према великим стварима какве су правда, слобода, истина, бескласно другарство људи, жртва, љубав, смрт —... осећање и интелект раде истовремено у истом правцу, то јест прецизна мисао и прецизна емоција заједно, иначе нема динамике ни у теорији ни у пракси. Мисао носи циљ, емоција креће енергије“... Исидора Секулић је дефинисала један од пресудних чинилаца свога стваралачког бића. Код ње је одиста непрекидно видан напор да одреди свој однос према „сасвим великим стварима“, а уз то и тога ради напор постизавања „да осећање и интелект раде истовремено у истом правцу“. У том свом напору Исидора Секулић је имала крупних успеха. Њене књиге претстављају по својој тематици увек занимљиву књижевност, богате су многоврсним одразима друштвеног живота, зраче племенитим сјајем дела од праве и трајне вредности, јер саме собом потврђују тачну мисао да је књижевност „историја начина живота и расположења једне епохе“ (Максим Горки), одзвањају хармонијом животних звукова, каткад привлачном по својој сложености, каткад узбудљивом по лепоти.

И квалитетима чисто књижевним, ерудицијом, стилом, богатством облика, језичким осећањем развијеним до мере да реч не само употреби онде где припада него да, употребивши на одређеном месту баш ону најбољу, једину реч са одговарајућим значењем, испуни је изненадном светлошћу као да она сине новим, свежим значењем — и квалитетима мотива, замашности решаваних питања, опсега жи-

вотне стварности, проза Исодоре Секулић се издвојила. Таква, она је, у уметничком погледу, носилац многих одлика. И таква је претставник висине степена који смо постигли у извесном правцу приповедачке изражајности.

Међутим, текстови Исидоре Секулић не читају се лако. Изразит есејиста, чија духовна радозналост никада не дрема, она скоро никад не расплиће елементе приповетке и есеја и отуда, скоро редовно, у њеним есејима је много приповедачког, а у приповеткама много есејистичког материјала. Ваља у њеним приповеткама код многих реченица стати, оставити књигу, везивати своје искуство за оно у књизи, јер је читалац приморан на такав предах и везивање. У тим приповеткама је живот згуснут до мере која се прима само полако, са застајањем и рашчлањивањем. Никад то није чиста приповетка, течна и у догађајима који сами по себи оцртавају карактере; дијалози су најчешће судови, оцене, понекад и сентенције. У причи Друг Максим Горки су оцене о народним пословицама („у сабијеном смислу пословица леже читаве моралне теорије, читаве мале комедије“), о Максиму Горком („Код Максима Горкога приповедача мени је необично драга пластика његових лица и сцена“), о Бранку Ћопићу („Ћопић је... крајишка детелина од пет крила“), о карактеру руске књижевности, о разорном деловању богатства и о многим другим стварима.

У Записима о моме народу Исидора Секулић је обухватила крупне проблеме судбоносног раздобља наше историје од 1912 до 1946. У том раздобљу су четири рата Србије и два рата осталих наших народа. То је раздобље у коме је на небројене начине показано и доказано херојство нашег народа, његова љубав према слободи, мржња према насилништву, с једне стране, а с друге стране дотрајалост и трулост капиталистичког система заснованог на угњетавању и коришћењу сиромашних радних слојева људи. Те судбоносне, крупне преломе у историји Исидора Секулић оцртава кроз преломе породице Срба у бившој Аустро-Угарској и Србији. У Шумановићима је сукоб оца и сина: отац аустриски потпуковник Иван Шумановић, готово већ одрођен и однарођен, васпитан у крутом бирократском духу, у апсолутној послушности и преданости реакционарном и насилничком режиму који тлачи и његов народ, и синови Славко и Богдан, од којих старији, Славко, доживљава прво преокрет у својој души, а после дужих сукоба са оцем, буди и у њему заспалу националну свест. Тај преокрет, та „револуција у души“, врши се у доба првог светског рата, кад и Иван Шумановић мора да се определи и опредељује се по гласу своје националне свести.

Исидора Секулић је поставила тај прелом породице на националној основи, јер је у том тренутку он и истинит и напредан; у другом рату и другој окупацији, у времену Народноослободилачке борбе, тај прелом је на социјалној основи. У приповеци Друг Максим Горки супротстављени су отац Радисав Гораковић, немачки ђак, васпитаник и обожавалац, богаташ који је већ отровао у себи све што је човечно здраво и лепо, и син Васко, студент, напредан, у на-

глом зрењу од одушевљеног читаоца дела Максима Горкога до свесног борца Народноослободилачке војске. И док је у Шумановићима сукоб двеју генерација и измирљив и измирен, овде је то знатно тежи проблем и непомирљивији сукоб. Истина, Гораковић отац није постао ни сарадник окупатора ни народни издајник у мери у којој је то господин Мића из приповетке Склоништа, животиње и људи, и господин Мића, али је ипак по страни борбе и ван реда оних који приносе жртве, дају највећу цену за слободу и човечније услове живота.

У овој књизи Исидора Секулић је тежила да ухвати и обележи оне покретачке снаге које чине величину народа; ту је она остала на терену Србије, додајући му још и тежњу уобличавања здравих традиција Војводине. Те борбене снаге народа чине основицу његова става у народној револуцији, у решености да се не поклекне пред окупатором, да се дају неопходне жртве. Исидора Секулић је фиксирала већи број учесника и стваралаца величанствене епопеје народне борбе и победе. На том плану имају пуну пластику ликови мајки сељанки: Марице и Нане. Обе оне се издижу до мученика и до хероја по својој снази трпљења и по поносној свести о потреби жртава. Такав је и деда Маша и Динићи, нарочито Драги и Матија, и цео низ других људи. Они су носиоци онога што су наше врлине, лепота тих врлина, као што је Мића израз ружноће и слабости, издајства и нечовечности. Позитивни ликови израстају још више но што им је основна граница, јер их Исидора Секулић штедро обасипа и својом топлом симпатијом и понесеним дивљењем. Динића писац готово милује речима; писац је ту не само тумач и приповедач објективног градива него и ватрени бранилац, онај који стапа своје личне заносе са заносима својих личности, који слави њихову моћ за подвиге у животу и горд је због те моћи. Радован Динић, тај моћно извајани лик сељака, каже једном приликом: „Једно ти је, Драги, у вароши и на селу исто: човек, ако ваља, велика је цена и тамо и амо...“ Ту праву вредност, ту ваљаност, ту основну, исконску искру народну која је кадра да се у судбоносном тренутку разгори до моћног пламена и створи легендарне херојске ликове, ту моралну и духовну грађу од које су саздани борци и подвижници у својој несаломљивости, непоколебљивости и непобедивости — то је Исидора Секулић са најживљим интересовањем пратила, уочавала и утврђивала код својих личности. Тиме су делимично решени и објашњени чиниоци борбене снаге и вредности револуционарне народне армије.

Обрађујући ратна збивања у склопу позадине, углавном кроз Београд под окупацијом, и везујући их развојним животним поступком за претходни период, Исидора Секулић је изнела на видик колико је и та скала обухватања замашна и како тешке услове она поставља уметнику. Баш због те замашности и због садржајне набујалости постављених проблема целина приповедака не држи се увек чврсто, разбијена је некад на делове местимично непотребно проширене и претрпане. Прича Други Максим Горки састављена је, уствари, од две приче: прва је о Миши Катићу, пролетеру инжењеру (у њој је још и сажета историја породице пуковника Ђурића),

чији се поглед на свет ствара под утицајем дела Максима Горкога; друга прича, посебна и везана само танким концем за прву, историја је о Гораковићима. Ова друга историја је и прави предмет приповетке, јер кад она дође на ред, забораве се и Ђурићеви и Миша Катић, ма да се у његовом стану држе састанци револуционарне омладине. Ти састанци, као и утицај Максима Горког, постављени су књишки, исконструисани су. Могли су они, заиста, и бити такви, дешавати се тим редом и са том садржином дискутовања о смислу и значењу наших и енглеских народних пословица, о књижевном делу Максима Горкога, о Босни и Ћопићу, али су нетипични и нестварни као израз револуционарне активности. Васко и Пеко, омладинци који су од првог тренутка на исправном путу, тек кад се нађоше „у чврстом оквиру... одличне организације", добише моралну одлучност и свест о дужности и одговорности, а дотле у њима има нестварних колебања. И утицај дела Максима Горкога више је израз литерарне симпатије Исидоре Секулић, него што је убедљив у свом дејству у причи.

У приповеци Д е д а М а ш а, која је иначе врло занимљива по опису историјата Космајске улице — ту Исидора Секулић показује знатну могућност живог евоцирања прошлости — официр Немац, који се као окупатор усељава у вилу, добива неочекиване црте. Официр има „од природе моћан, одлично школован баритон, и у њему, кад певач запева арију, живи говор душе, поезија". Тим својим певањем официр је успео да поколеба породицу, да отупи њену мржњу према окупатору, а Лела, унука деда Машина, „носила је кризу": заљубила се у песму, у певање. Појам окупатора је по својој садржини тако пун грозоте, бестијалности, нечовечности, да у њега не пристаје ништа што је човечно топло и блиско, или разумљиво као такво. Отуда је такав утицај, дат у приповеци, неодржљив и у путном нескладу са општом атмосфером беде и трпљења насталом због окупације. Такав несклад не показује Милица Гораковић, која се заљубила у немачког мајора, „не види ништа, и не чује своју савест", јер је она на другој страни, међу капиталистима — сарадницима окупатора. Али у породици деда Маше, у којој блиста дивна личност омладинца Младена, човечни акценат у личности окупатора несагласан је. Он баца сенку на моралну чистоту и лепоту држања светлих личности из чијих редова се рађају хероји.

Као целине најбоље се држе приче Ш у м а н о в и ћ и, део о Нани из Д и н и ћ а и С к л о н и ш т а, ж и в о т и њ е и љ у д и, и г о с п о д и н М и ћ а. Оне су јединствене без претрпаности која ремети ток причања. У Ш у м а н о в и ћ и м а, причи упечатљивој и динамичној, пластични су ликови оца и сина по својој целовитости, дограђености. Шетње двојице пензионисаних аустриских официра Срба, Шумановића и Летића, по кеју крај Дунава и њихови разговори снажна су литература, животно истинита, непосредна и успешно усклађена. У Д и н и ћ и м а су потресне судбине трију генерација везаних чистом животном енергијом сељака од којих ће бити ваљан човек на сваком месту. У причи С к л о н и ш т а, ж и в о т и њ е и љ у д и, и г о с п о д и н М и ћ а окупација је приказана у свим својим делова-

њима, а разнолико држање наших људи, од пркосног отпора до срамног богаћења и куповања сигурног места у немачким склоништима, добило је убедљив и жив рељеф. У Марици је успела супротност између њене тврде спољашности и меке, осећајне унутрашњости.

Звучно је име Исидоре Секулић у нашој књижевности. Звук је тај сложен из богатства мисли, осећања, животне стварности; сложен је и из високих изражајних и стилских могућности, из духовне радозналости која обухвата знатну моралну и социјалну проблематику нашег народа и нашег времена; сложен је и из резултата који се врстају по вредности међу најистакнутија дела наше прозе. Записи о моме народу садрже све те особине.

Бошко Новаковић

Ошон Посгружник, Жене

ПОВОДОМ ПРЕМИЈЕРЕ ПУЧИНИЈЕВИХ БОЕМА У ВОЈВОЂАНСКОЈ ОПЕРИ

Као прву премијеру ове сезоне Војвођанска опера у Новом Саду приказала је Б о е м е, оперу од Ђакома Пучинија. Том премијером Војвођанска опера је ушла у своју трећу сезону. Тим поводом, после две сезоне рада и искуства, ваљало би о раду Војвођанске опере ставити неколико примедаба.

Држећи се резултата показаних на премијери Б о е м а, покушаћемо да размотримо и главне проблеме овог најмлађег југословенског оперског ансамбла.

Ова критика не претендује на стручност, већ је оснажена жељом да се ова млада важна културно-уметничка установа развије у жариште музичке уметности у Војводини која је у музици, па и у оперској, носилац значајних традиција.

*

Полазећи са гледишта да је опера пре свега сценско дело, не сме се сметнути с ума да је опера и музичко дело те да је потребно стално водити бригу о томе да се у приказу опере не запостави њена суштина, основни елеменат којим опера делује, а то је музика. Основни оперски проблеми шаблонски су недељиви на музичке и на сценске, али их је могуће пратити упоредо. Због тога не би било исправно ни о нашој опери говорити само као о сценском послу. Али, како наша опера пати од основних сценских недостатака, неће бити неправилно да се у њој размотре сценски проблеми.

Стављајући на репертоар оперу Б о е м и, Војвођанска опера се руководила неколиким разлозима. За приказивање ове опере сматрало се да постоје довољне музичке могућности. И то је узето као основно мерило. Такво састављање репертоара, међутим, не може бити правилно, иако је разумљиво да се један тако млад оперски ансамбл и несвесно пре свега руководи тиме. Но, при састављању репертоара свакако не треба ићи првенствено том линијом. На репертоар једне овако младе опере треба стављати таква дела која ће и за публику и за ансамбл опере бити од педагошке вредности.

Ако узмемо да и опера у друштвеном смислу има првенствено задатак да у гледаоцу, кроз уметничку и културну разоноду и ужи-вање, потстакне етичке принципе као основ и путоказ, дакле да оплемењује и уздиже човека, онда би опера Б о е м и само у неку руку испуњавала овај задатак; а баш стога што је у Пучинијевој музици оно што је постављено као племенито и узвишено често остварено неуметничким средствима, банално, потенцирано празним ефектима, кроз малограђански поглед на свет, сентиментално, са уздисањем и мирењем са судбином и животом онаквим какав је. И поред Пучи-

нијевих јаких музичких, уметничких квалитета, поменута страна је онде врло осетна. А либрето, оперски текст којим се музичар инспирисао, директно је у том смислу вулгаран и грубо неуметнички, а управо тај текст служи што бољем и што популарнијем објашњењу композиторовог дела. Управо су такви друштвени и уметнички елементи врло истакнути у Боемима, ако нису, можда, и главни.

Војвођанска опера би у сваком случају учинила много више да је уместо Боема спремила, рецимо, Фиделио, сценску музику Бетовена. Војвођанска опера располаже снагама за извођење и оваквог дела. Чак нам се чини да су многи музички и техничко-музички услови у Фиделију и скромнији него код разметљивог Пучинија у Боемима. А Бетовен је у том делу дубоко човечан, истинит, као и цела његова уметност уопште. Он је и у Фиделиу високо уздигао лик човека-борца, његову етичку личност, величајући човеково људско достојанство, непокорност судбини, и лепоту и узвишеност страдања за човекове идеале, и величанственост борбе за велике циљеве. Бетовенова опера споменута је овде само узгред, док је нагласак примедбе у томе да је на репертоару Војвођанске опере за кратко време од пола године ово већ друга сладуњава Пучинијева опера. То је подвучено због тога, што прети опаснст да се оперски репертоар одведе у малограђанске воде, а наш човек, нова публика, силом загњури у сентименталну музику која тупи и ујулькује човека и расплињује осећања.

Задаци опере су много виши и важнији. Све наше опере видно теже високој уметничкој линији, не бојећи се да ће залутати, јер само у високим уметничким дометима почивају најјачи ослонци реалности и истине. Млада опера мора тог принципа да се држи још чвршће, јер она тек сада пробија путеве, а какве пробије, такви ће јој и остати.

Од осталих сценских питања наше опере, свакако да питање оперске режије претставља болно питање наше оперске сцене.

У почетку је Војвођанска опера питање оперске режије решавала половичним начином. Све до пред крај, претставе су се спремале без редитеља. Последњих неколико проба одржавао је редитељ Београдске опере, Јосип Кулунџић. Међутим, ни Кулунџићева изванредна сценско-оперска вештина, упоран рад за то време, ни његово стручно знање и искуство, нису били у стању да опери пруже оно што јој може дати само дуг, студиозан редитељски рад. Тако спремане опере трпеле су од врло видних мана. Опера би се одржала као целина, али на празним шаблонима, тако да је, уствари, стојала на стакленим ногама. То се мучно видело и на игри солиста од којих је већина у нашој опери ступила на оперску позорницу, али је нарочито било уочљиво у сценама са хорским масама. Таква појава је нашој опери давала јак утисак аматеризма, да не кажемо дилетантизма.

Увиђајући тај свој недостатак, Војвођанска опера је покушала да нађе друга решења. Једна опера поверена је драмском редитељу, под претпоставком да ће много дужи рад на сцени и са драмским редитељем отклонити основне недостатке у режији наше опере. Такав покушај је имао извесног успеха, нарочито са чисто сценског

становишта. Оперу Б о е м и поставила је Драгица Дамјановић. Она није извела на сцени наше опере никакво „чудо“, како су многи очекивали с обзиром на њене квалификације и искуство. Међутим, да она постигне стварне резултате са нашим оперским ансамблом, није довољно да буде само декретирана за тај посао. Треба јој остварити основне услове рада и пружити много већу и снажнију помоћ. У њеној претстави се осећа да је она настојала да изведе многе снажније режијске потезе и мере, али да су се они одразили само делимично. Само неки од младих солиста, који су следили њеним упутствима, којима су то у исти мах била прва стручна упутства уопште (Поповић, Парабућски, Мушицка), показали су да је с њима радио редитељ. У општем утиску који даје оперски ансамбл, осећа се да је он пружао отпор настојањима режије. Из многих појединачних и скупних покрета види се отступање од напора режије. Очигледно је да оперски ансамбл није био дисциплиновани сарадник оперског редитеља, већ је тежио да намеће своје мисли и схватања, која су, аматерска и нестручна, и водила право у аматерство. Огромној већини чланова хора, који потиче из аматерских редова, недостаје довољно уметничке дисциплине, а одвише је у њих самоуверености. Неки од старијих чланова-солиста показали су према новом редитељу неповерење, које се рђаво одразило управо на њиховој игри, као и на целој претстави. Показало се да ансамбл у већини нема поверења у редитеља. Међутим, без поверења у редитеља, без уметничке радне дисциплине, самодисциплине и колективне дисциплине у уметничком раду, нема успеха.

Главни чинилац који не дозвољава да се наша опера извије из атмосфере аматеризма, јесте режија. А главна настојања наше опере иду за тим да се затворе сви путеви дилетантизма. У ту сврху су омогућени велики материјални услови, кадрови, стручњаци и техника. Свим силама треба порадити на томе да наша опера у својој трећој сезони отклони своје аматерске црте. Без озбиљне оперске режије то се неће никако моћи учинити. Стога редитељу треба омогућити да спроведе и оствари своје замисли. Критички се можемо односити према уметнику тек кад оствари своју замисао у потпуности. Без тога се његов рад и не може оцењивати.

Војвођанска опера, углавном, има младе певаче. То је значајна и симптоматична појава. То је доказ да код нас стасају млади кадрови и у опери. Но, међу младим певачима наше опере запажа се знатно диференцирање. Неки од њих имају стручну спрему, неки и извесно искуство, док су други спонтано никли, развијају се спонтано, па тако и делују. Наравно да би се морале предузети мере да се такво стање отклони. Сви наши солисти који немају стручну спрему морају ту спрему надокнадити, јер без тога неће никад постићи оно што би за озбиљно оперско певање било неопходно. Има на нашој оперској сцени и певача без спреме који напредују и развијају се, али је њихов број мали. Јасно је да певачи-аматери у целини вуку оперу са уметничке професионалне платформе. То се мора журно исправити. А најпре тако што би се аматери који показују снажан таленат посветили најозбиљнијој студији, а где се може

упутити и на редовно школовање. Тамо где се утврди да аматер-певач не показује успех, не развија се у стручно оспособљеног певача, треба га упутити његовом редовном послу, а не задржавати га на оперској сцени. Начелно узев, аматере-солисте треба потпуно искључити са наше сцене. Они треба или да студирају, или да напусте оперу. Трећег решења ту не може бити.

На премијери Боема јасно се испољила та отворена разлика солистичког ансамбла. Док је Злата Сесардић, млада, даровита певачица солидне спреме, иначе у озбиљном даљем усавршавању, певала са неким од певача-неаматера, дотле је утисак оперског интерпретирања био сачуван. Међутим, кад су се на сцени појавили и певачи-аматери (Михајловић, Цвејанов, Молдовановић), онда је све оперско и уметничко опадало одмах и незадрживо на ступањ дилетантизма. Зденка Николић, Варговић, Нецков, млади су и даровити певачи који су се на оперску сцену попели такође из аматерских позиција, али су радом успели да искључе највидније елементе аматеризма и из свог певања и из глуме, иако још многе њихове црте указују на то. Они треба много да раде и да уче у исти мах, без обзира што су, благодарећи специјалним условима наше опере и недостатку кадрова, постали већ значајнији солисти. Другу групу сачињавају певачи који су професионалци-почетници, са солидном стручном спремом (Мушицка, Јелача, Хаднађев). Они у нашој младој опери имају прилике да се развију, али морају упорно радити, нарочито у глумачком смислу. Трећу групу би сачињавали наши солисти који су потекли из аматерских редова, а који се још нису одлучно афирмисали као професионалци, већ се колебају између оперског професионализма, аматеризма и потпуног напуштања оперске сцене. То су врло талентовани певачи Влада Поповић и Миленко Парабућски. Било би потребно да се потпуно посвете професионалном оперском певању, јер им садашњи положај онемогућује да брзо и сигурно заузму позиције које им по певачкој даровитости припадају. Но и они морају неопходно да се посвете упорним музичким и глумачким студијама, утолико више што више нису тако млади да би за то имали на расположењу много времена. Само професионално обављање певачког-оперског посла, који је за први мах довољан да им омогући рад на оперској сцени, створио би им могућности да уз то и обаве тежак напор студија и усавршавања.

Мислим да скоро исте примедбе које су речене за солисте, могу да се ставе и оперском хору. За хор није довољно да стално употпуњује своје глумачко знање, које је сада врло површно и недовољно, већ је потребно и непрекидно скупно и појединачно учење. Разумљиве су тежње хориста да постану солисти, и у нашим условима то је и могуће, али члан хора пре свега мора непрекидно да се усавршава као члан хорског ансамбла. Тек другостепено треба да се оперски хориста посвећује солистичком раду, и то онда ако стручњаци озбиљно утврде да такав рад има смисла. Аматерске особине хора наше опере јесу појава која штетно утиче на нашу оперу као уметничку установу, и потребна је стална борба оперско-хорског колектива и свих појединаца хориста, као и руководства да се профе-

сионалним тоном замени онај који је могао бити оправдан само у време кад се наша млада опера стварала. Ако се сетимо какав је саставни део уметничког ансамбла опере хор, онда ћемо разумети јасније колико је такав задатак важан.

У овој претстави Боема огледа се непријатна самоувереност хора која се испољавала не само у глуми, држању и игри, већ и у певању чланова хора појединачно и целог хорског ансамбла. Таква појава никако не сме овладати, јер је она неуметничка. Хор се мора улити у општи ток претставе и не може се издвајати ни као скупина, у односу на целу претставу, нити појединачно, појединим својим члановима унутар хора.

Један од најзначајнијих и најтежих проблема Војвођанске опере јесте њен оркестар. Садашње стање оркестра показује очигледну бројну несразмеру у односу појединих група свирача. То се у извођењу оркестарске партитуре Боема осећало, као и раније. Проблем сразмерног нивелисања оркестра мора се решити енергично. У оркестру је свакако проблем и његов непотпуни састав уопште. Оркестар је главно тело опере, и без потпуног оркестра се не може ни замислити уметничко извођење оперске претставе. А у оркестру наше опере сасвим недостају поједини инструменти, док су поједине групе бројно на недопуштеној мери.

Не би било нарочито потребно наглашавати да је нашој опери рад у много отежан тиме, што до ове претставе није био организован балет. За такво стање има много озбиљних разлога и оправдања, међутим, да је без балета немогуће довести оперу до пуног израза, јасно је. У недостатку балетског ансамбла, Војвођанска опера је прибегавала различитим недовољним решењима, која су могла да надокнаде тренутне потребе, али која никако нису значила студиозно решење и решавање проблема. Увођење аматера-играча наравно није ишло ка растерећењу опере од аматерских карактеристика.

Што се тиче сценографије наше опере и њене технике, мислимо да су ту постигнути најзнатнији резултати. Кад се узме оно што је сценографски пратило прве поставке наших оперских претстава, па се упореди са сценографијом, рецимо Боема, онда се види како су сценографи Војвођанске опере користили искуства и успели да свој сликарски рад прилагоде потребама оперског дела које се приказује. Сценограф Стеван Максимовић је то показао на Боеми, где је дао атмосферу Париза, употпуњујући је атмосфером приказиване опере, дајући основном тону своје сцене лиричност. Сценограф Борислав Дежелић успео је то да покаже са више вештине а мање атмосфере код других оперских остварења у Новом Саду. Рад два млада и неискусна сценографа на оперској сцени у Новом Саду треба целом ансамблу опере да служи као узорит пример студије и развоја, учења и резултата. Стога је и сценографија оперске сцене у Новом Саду најмање аматерска и највише уметничка, зато и снажна и упечатљива.

Оперска сцена и њезини захтеви поставили су технику Војвођанског народног позоришта пред врло озбиљне проблеме. Мали технички апарат требало је употребити и прилагодити великим тех-

ничким захтевима које је изискивала оперска сцена. Садашња модерно уређена позорница са оствареним многобројним техничким захтевима показује да је техника наше опере релативно отишла далеко, и да је њен напредак текао брзо и добро организовано. Војвођанска опера данас располаже значајним техничким персоналом и постројењима која омогућавају да се оперска дела изводе са већим уметничким ефектом. Код извођења опере Б о е м и тај технички напредак је очевидан, и он је снажна полуга за отклањање аматерске атмосфере оперских претстава на нашој оперској сцени.

Техника оперске сцене треба такође да послужи ансамблу опере као узорит пример прилагођавања потребама и стварног схватања проблема и његовог решавања. Без добре технике нема добре опере. Техника Војвођанске опере је на најбољем путу да свој део у уметничкој обради оперског дела у потпуности испуни. Да је могуће и да није ни претешко остварити велике стручне резултате и у новој младој опери, нека уметничком ансамблу послужи пример техничког ансамбла.

Настојећи да решимо проблеме који се намећу кад је у питању Војвођанска опера, са сталним и упорним радом на томе да опера пређе дефинитивно на професионалну уметничку основу, да искључи све чињенице које је свлаче са професионалног уметничког пута, и дају карактер аматерског рада, успећемо да развијемо Војвођанску оперу да буде способна да служи значајним циљевима који су јој одређени у систему васпитања и уздизања наших широких народних слојева.

Б. Чиплић

Едо Муртић, Рушевине

ИЗЛОЖБА ПАСТЕЛА И ЦРТЕЖА МИЛАНА КОЊОВИЋА

Милан Коњовић долази из оне групе наших ликовних уметника који су своје погледе и схватања, средства сликарског уобличавања и оријентацију, примили још давно пре овог последњег рата, у Паризу, са платна импресиониста, постимпресиониста и експресиониста.

Читаве генерације наших ликовних уметника, који нису хтели (уосталом с правом) да у шупљој бечкој и минхенској сецесији траже подлогу за своје уметничке инспирације, одбацујући празну патетику, одлазили су у Париз, који су видели и гледали кроз калејдоскоп импресиониста у тежњи да се приклоне колористичкој распеваности париских палета. Привијали су се својим узорима, својим ликовним симпатијама, у несвесној тежњи да угуше у себи све што су у себи донели, и ту почели, са мање или више успеха, тапкати за платнима великих сликара француског импресионизма. Осећали су и гледали како је гледао или осећао Сезан, Реноар, Ван Гог, Вијар и десетине других.

Међутим, у Паризу, у том центру буржоаске естетике, наши сликари, у већини случајева, нису осећали приближавање смрти грађанске уметности. У разбукталом просперитету капитализма, после првог империјалистичког рата, за политичког лаика какав је могао бити наш сликар који односи своју „душу“ да је напуни бојама, који кроз мучни живот са бедним стипендијама, или без њих, савладава у Паризу своје занатске проблеме у неуморном учењу, већина њих је поступила једнострано. Богате збирке париских музеја остављале су блед и једностран траг на раду наших сликара. У галеријама где изложена платна немим говором причају о животу људи Европе кроз векове, јасним, реалистичким изражајним средствима, из момената када је уметност била, по томе своме најприроднијем реалистичном ставу, својина људи свога времена, и када је требало не постати кописта тих великана, већ само научити њихове изражајне знаке, њихов језик, кроз боју и линију изразити своје време, — та наша послератна генерација сликара живи у сенци декадентног Јесењег салона, срче распад уметности која је изгубила сваку везу са животом и живим људима, па у бизарности, безидејности и трагању за нечим, тобоже свежим и новим, повлачи се у себе и ствара уметност искључиво ради такве своје уметности.

Истовремено док је нашима ликовна инспирација Матис, Пикасо, Руо, Бонар и ко би их све побројао, дотле чаршија у Београду и Загребу и другим местима наше земље, парвенијска, а у основи патријархална и малограђанска, не достигавши ни изблиза „укус“ и степен снобизма својих париских класних колега, купује „дела“ Колесникова, Пастухова, Ханзена, Бужана, Томерлина, Шипека и

стотине других угађача малограђанштине, одбацује радове југословенских сликара по њиховом повратку из Париза, препуштајући их да живе таворећи па чак и гладујући у тескобној дисхармонији и раскораку између „новог“ и „револуционарног“ схватања и прилика у којима су морали да живе и стварају.

И тако, с једне стране, наводно, схваћени од естета с празним џепом, а с друге стране означени као „мазала“, сликало је десетине наших сликара своје слике само за себе, за своје ликовно „иживљавање“, слажући платно до платна у својим атељеима по мансардама и таванима, гледајући како на то њихово „иживљавање“ пада деценијска прашина.

Освитао је наш пејзаж у атмосфери која није била наша, већ туђа, француска. Небо се сликало на начин како га ни један наш човек изнад свога темена није никад видео, а физиономије наших људи, схваћене егзотично и бизарно, изгледале су као пренете са платна једног Гогена или некога из тога круга. У тражењу и третману људске психе трчало се у деформацију лица, у неприродност боја људског лика. Сви покушаји оправдања таквог становишта сводили су се на оно празно, необјашњено, немотивисано, и у основи наказно и декадентно тумачење: „Ја тако видим и тако осећам . . .“ Уствари та флоскула била је лаж и параван за све оно што је наш сликар (уствари негирајући тиме у себи нашег сликара) доносио у коферу своје извитоперене фантазије из Париза. Кад је третиран наш фолклор, који се у богатству орнаментике и шара јавља на националном костиму, откривајући све богатство фантазије и осећање мере и односа у боји и линији, онда се тај костим остварује на слици у оргијама и конгломерату грубих тоналитета, који са лепотом, елеганцијом и финоћом нашег веза нема никакве везе. Орнамент слика наш сликар-Паризлија онако неодговорно, као што је и Матис сликао своје одалиске, где је само бујност и темперамент палете, храброст у слагању боје до боје, рафинованост колористичних односа, доживљавање боје као такве, требало да буде једина вредност слике.

Истина, на једну деценију пред другим светским ратом јављали су се појединци и групе који су стали на сасвим друго становиште. У Београду Кун, Кујачић, у Загребу група „Земља“ око Крсте Хегедушића, тражи свој израз у мотивима друштвених и класних супротности.

Полазећи чак од холандског ренесансног реализма Боша и Бројгела, па преко Гоје, Домијеа, Кете Колвиц до Георга Гроса и Франса Мазарела, успели су, са више или мање резултата, да заокрену точак у нашој ликовној уметности налево. Диктатура, међутим, гушила је та настојања, и њихове формације распале су се у јединке, које осим подршке напредних интелектуалних снага у писаној или усменој критици ништа друго нису имале.

Милан Коњовић био је један од најмаркантнијих претставника париских идолопоклоника.

Све ово раније било је, по моме мишљењу, нужно истаћи, да би се могао оценити данашњи Коњовићев однос према ликовном са-

држају, и да би се начин тумачења његових доживљаја кроз линију и боју могао лакше разумети.

Као ученик Париза, Милан Коњовић понео је оданде све што је било и позитивно и негативно за ту епоху француске уметности. Понео је бујну и многобројну палету, и лабав, готово никакав однос према цртежу.

Познати француски (заправо пореклом пољски) историчар уметности, Валдемар Жорж, рекао је негде да је „цртеж граматика уметности". Непријатно је на некој слици видети цртеж као доминанту целе композиције, а боју само као средство за изражавање у диференцирању планова. Као што у литератури граматика није књижевност, али ни књижевности нема без граматике, то исто важи и за сликарство, па и за сваку другу уметност.

Код Милана Коњовића, на његовој последњој изложби пастела и цртежа у Новом Саду (и Сомбору), треба у првом реду ценити његову девијацију, његово хтење, вољу и напор да стане на нов пут, у нов однос према ликовном садржају.

Његове најновије слике причају о Војводини на раду, на делу. Причају о напорима државног сектора у пољопривреди. То је крупан садржај нашег преображаја, то је једна од компонената изградње социјализма у нашој земљи. Живот и амбијент тога преображаја хтео је Милан Коњовић да нам ликовно оживи на рожњачи нашег ока. Смењују се слике са пољопривредног добра „Мајевица" у јутру, у сунцу, у пролећу, отварају се пред нама врата ковачница и штала, кухиња и амбара, смењују се дани облачни и дани ведри, пролази поворка ударника, тракториста, ковача и сарача, куварица и кочијаша, пролази поворка радних људи. На свима сликама осећа се сликарева тежња да зарони у средиште проблема. И, заиста, кад слику посматрамо као остварење у боји, онда је свака од тих слика свежа, она брекће у свом колориту. Међутим, с друге стране, на понекој од њих није све правилно у цртачким односима. То нарочито пада у очи код извесних скраћења руку или ногу, на ту и тамо још увек приметној деформацији извесних делова човечјег тела. Али, ако се сетимо ранијих слика Милана Коњовића, онда ова изложба претставља за њега врло велики корак унапред ка реализму. Сам Милан Коњовић то и зна и осећа и види, и, на крају, оно што је битно у целом његовом личном проблему, он сам сматра да је тек сада опипао темеље наше социјалистичке уметности, он хвата својом четкицом чврсто тле, и његове снаге вероватно ће се тек сад размахнути.

Треба веровати, на основу ове изложбе, да ће његове будуће слике, његова палета и креда, престати проговарати кроз експресионизам Запада изражен у „балканском" темпераменту, у бојама и ритму тог „нашег" пустог дивљег и брзог иживљавања.

На његовим последњим сликама видели смо нову Војводину, земљу у размаху, која у себи носи елементе драматике наше стварности, као, например, на слици „У јеку летњег рада", где у хуци трактора и прашини и вихору плеве људска телеса утонула у камаре жита једва се назиру — атмосфера толико типична за војвођанску вршидбу! Док, с друге стране, Коњовић је успео да нам при-

каже и сав лиризам нашег пленера, наших њива, поља и воћњака, па тиху атмосферу собица у кућама од черпића са бакама са плетивом у рукама, и жуту фосфорну влагу и задах коњских штала, и свој ликовни разговор са неимарима пољопривредног добра, и поља у житу, и поља покошена, и воћњак у пролеће заљихан пролећним ветром, и дрво које пупи и око кога би могли чути зујање пчела, и прво бујање траве, маслачка, кукурека и јагорчевине.

Цела изложба ипак носи фрагментарни карактер. Део од овога и део од онога. Тек понеке слике упозоравају на могућност шире композиције.

Социјализам у нашој земљи остварује се напорима свих радних људи овога тла. Циљ је — резултанта, композиција свих тих напора. Не детаљ, већ целина, јер тежимо ка циљу.

Сликати композицију, значи сликати наш живот у свим његовим тешкоћама и у свим његовим радостима.

А Милан Коњовић то може да ради и треба да ради.

Јован Коњовић

Аншун Зупа, Под окупацијом

БЕЛЕШКЕ

ПРОМЕНЕ У НАЗИВУ ЛЕТОПИСА

Сама реч "Летопис" означује, као што је познато, уствари један историски спис, у ком су историски догађаји нанизани један за другим по годинама (летима). Према томе, тај назив, у свом првобитном значењу не би могао да послужи као погодан наслов једном књижевном часопису, као што то примећује и Маретић у Академијином Рјечнику под том речју. Како је пак дошло до тога да реч "летопис" означује и један повремен спис, то Маретић не објашњава. По мом мишљењу, до тога је дошло стога што су наши старији лексикографи речју "летопис" превели немачку реч Jahrbuch, која је опет, са своје стране, преведено латинско annales. (Тако у Стулићеву речнику: annales, annali, љетопис; и у Волтицијеву: љетопис, annale, Jahrbuch). Немачка реч Jahrbuch пак означује у исти мах и историски спис као и алманах, годишњак. И доиста, и Летопис је био у први мах замишљен као алманах, што се види и по календару — месецослову — који је био додан уз прву књигу Летописа, и по шематизмима, који су се налазили испред најстаријих свезака Летописа. И немачки поднаслов од II до VI књиге гласи Serbisches Jahrbuch.

Колико ми је познато, још није утврђено откуд сам назив Српског летописа нашем часопису. Изгледа ми врло вероватно да је Магарашевић наденуо то име свом часопису по угледу на један од најбољих и најчувенијих тадањих немачких часописа, Wiener Jahrbücher, којима је био сарадник сам Копитар и који су много поклањали пажње словенским стварима. Сличан је распоред грађе у оба часописа; бечки часопис се врло често наводи и ствари из њега преводе, а сам његов наслов се преводи (Лет. 4, 145) као „Љетописи бечке" и (6, 207) као "Бјенске љетописи". Реч Jahrbuch је нашао у Курцбекову и Волтицијеву речнику преведену речју "летопис", а уместо назива места у наслову часописа, како још није било заједничког средишта разједињеног тада српства, стављено је име целог народа. Наслов узора био би очуван и у немачком поднаслову Serbisches Jahrbuch. (Стари речници били су познати тадањим нашим књижевницима; у Летописима се спомиње Курцбеков речник, а Хаџић-Светић цитира Волтиција, Лет. 45, 85.)

Први наслов Летописа гласио је Сербска љетопис (генит. Сербске љетописи). Скерлић у својој Историји нове српске књижевности (154) погрешно наводи као наслов Сербске љетописи (у множини): "Магарашевић је покренуо Сербске Љетописи" (слично и стр. 514). Заглавље доиста тако гласи, али добија свој смисао тек скупа с осталим текстом насловног листа, те према томе треба читати овако: „Сербске љетописи за годину 1825 частица перва", а то значи "Први део Српског летописа за годину 1825". Ред речи је овде дословно ропски подешен према латинском, одн. донекле мађарском, онако рецимо, као кад би се например рекло: „C. Taciti Historiarum liber primus" или „Az Évkönyv első része". „Сербске љетописи" у наслову је дакле рускословенски генитив једнине, — при чему је реч Летопис узета у женском роду као у руском, — а не номинатив множине. То се види и по томе што се у свим предговорима старих Летописа и осталих места у њима, где се помиње име нашег часописа (напр. 3, 152; 3, 158; 4, 1) исти наводи увек у једнини, а никад у множини; у противном случају би и немачки поднаслов морао гласити Serbische Jahrbücher.

Почев од св. 21 гласи наслов Сербскиј љетопис, а од 30-те налазимо и мото, познате стихове Мушицког "Од Пеште даж' до Чарне Горе дјелатељ прилежан сјем' да спјеши". Године 1834 забрањене су и Матица и Летопис, а када је аустриски цар Фердинанд V 1837 ту забрану укинуо, велича Теодор Павло-

вић, нови уредник Летописа, ту царску "милост" — уствари само исправку једне учињене неправде — као "оживотворјашче пролеће књижества и изображенија србског дивно засијнувше". Највише се томе радовао Шафарик, говорећи да тиме започиње "нова и лепша епоха нашег књижества" те је Летопис од год. 1838 св. 42 добио нов наслов Новиј сербскиј љетопис.

Наследник Павловићев у уређивању Летописа, Јован Суботић, опет је изменио тај наслов, те је наслов 56 књ. гласио опет Сербскиј љетопис, а од 92 књ. (1855) Србскиј љетопис. Године 1864 моћни талас Вукова револуционарног покрета захватио је, најзад, у доба око Вукове смрти, и Матицу, те 109 књ. има наслов Србски летопис, без дебелог јера, а од 115 књ. (1873), под уредништвом Јована Бошковића, ученика Даничићева, гласи по фонетском правопису Летопис Матице српске, где први пут у наслов улази и име Матице српске и тако остаје до дана данашњега. Досад се сматрало као утврђено да је обрнут ред речи у називу Матичину (место Српска матица) постао услед амбиције Хаџић-Светићеве да у њему овековечи иницијале свог књижевног псевдонима. Међутим не сме се изгубити из вида да је ту био посреди и јак утицај латинског језика са својим редом речи, који се нарочито огледа у делима наших старих књижевника из прве половине XIX века, нарочито где је именица испред придева од личне именице, напр. "гимназија новосадска" (Л. Мушицки), "стари новци сербски" (Г. Магарашевић), "слава сербска" (Г. Магарашевић), "војска трачанска" (Хаџић—Светић), "црква неунитска" (Г. Зелић) и др.

И у графичком погледу прошао је наслов Летописа кроз многе перипетије. У старијим свескама угласта широка слова, која би одговарала данашњим тзв. "римским" и "тексту", а у доцнијима опет угласта и још виша, али ужа, која одговарају римским и средњим бројевима цицера. Најзад, доцније, почев од редакторства М. Малетина, имамо позната слова, која својом сликовитошћу и шароликошћу одају прекидање са старим графичким калупима.

Д-р Сшеван Јосифовић

КАТАЛОГ БИБЛИОТЕКЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ. І. СРПСКЕ КЊИГЕ 1494-1847

(Матица српска, Нови Сад 1950, стр. 144).

Значај Библиотеке Матице српске данас је врло велики, нарочито кад се узме да је та библиотека по фонду својих старих књига била најприближнија изгорелој Народној библиотеци у Београду. Према томе, Библиотека Матице српске била би, док се Народна библиотека сасвим не обнови, најпотпунија библиотека старе књиге српског народа и зато је врло корисно што је Матица српска преузела на себе издавање каталога своје Библиотеке. Први штампани каталог Матичине Библиотеке изишао је 1899 године. А од тада наша је земља прошла кроз два светска рата, кроз два најмучнија периода, фондови књига су се изменили, много штошта је пропало, много је књига приновљено. У Матичине књижне фондове ушла је богата библиотека Новосадске гимназије, једне од наших најстаријих гимназија.

Каталог који је пред нама претставља попис наших најстаријих и најређих књига толико важних за проучавање наше културне и књижевне историје. Он почиње нашом првом штампаном књигом (Октоих Ђурђа Црнојевића) од 1494 године па се завршује 1847, годином врло значајном за нашу књижевност јер су се тада појавиле у штампи: Даничићев Рат за српски језик и правопис, Гласник Друштва српске словености (наш први научни часопис), Караџићев превод Новога завета, Његошев Горски вијенац, Песме Бранка Радичевића и др. Из тог временског периода Библиотека Матице српске има око 1248 библиографских јединица, скоро 9/10 свих књига из тог временског раздобља које су ушле у библиографију Стојана Новаковића и, како сазнајемо из поговора, око 200 књига које нису ушле у поменуту библиографију.

Састављач каталога д-р Димитрије Кириловић трудио се, како сам каже у поговору, да "научним радницима и библиофилима о овим некојим ретким књигама пружи податак који се не налази у нашим ранијим библиографијама". Како наша књижевност XVIII и прве половине XIX века није самостална већ је већим делом преводна, д-р Кириловић многа анонимна дела, као и дела позната у историјама наше књижевности под именима

својих преводилаца (на пр. Орфелин, Вићентије Ракић, Јован Рајић, Доситије Обрадовић, Јоаким Вујић и др.) бележи именом њихова изворника. Ми се не бисмо сложили са том променом, јер та дела, позната у нашој књижевности под именима наших књижевника XVIII и прве половине XIX века, забележена су под страним именима својих писаца често мало познатих код нас и још под именима непотпуних (пр. стр. 15 бр. 71, 72, 17 бр. 87, 19 бр. 103, 33 бр. 242, 43 бр. 333, 44 бр. 343, 53 бр. 419 и др.). Она су за нас од споредног значаја, а могла су доћи у примедбама испод текста са тумачењем одакле су подаци о ауторству узети, онако како је то радио Стојан Новаковић у Српској библиографији. Па и ти подаци колико смо могли видети нису увек тачни. На пр., д-р Кириловић ставља Избранне басне съ различни езыка на сербс'кій езыкъ преведене (страна 27, број 188) под именом Доситија Обрадовића. Међутим већ је Стојан Новаковић (Српска библиографија страна 50, број 210) такав начин пописа ставио под питање. Наводећи Шафарика он каже: "Уопће се у оно вријеме мислило да је ово посао Л. Мушицкога" што је касније д-р Владимир Ћоровић у својој студији о Лукијану Мушицком и потврдио (Летопис Матице српске, књ. 279, стр. 23.). Анонимно дело Сербіе плачевно пакипорабощеніе лѣта 1813 (стр. 52, бр. 413) д-р Кириловић ставља под именом Поповић Јефта. У нашој књижевности то је дело приписивано Стефану Живковићу, Ивану Југовићу, секретару Правителствујушчег совјета и још неким вићеним личностима из Првог устанка. Желели бисмо знати како је пописивач дошао до тог податка.

Исто тако било би вредно проучити и Матичин примерак писма Доситија Обрадовића Љубезном Харалампију које је, ако је библиографски опис тачан, изишло као посебна књижица са непагинираним странама, док је примерак који има Народна библиотека у Београду штампан уз Живот и приключенија са посебном сигнатуром. Изгледа нам невероватно да су се могла појавити два издања исте године 1783 с обзиром на ондашњи мали број "пренумераната".

Могло би се замерити д-р Кириловићу што се у свом раду није придржавао метода усвојених у библиотекарској пракси при састављању каталога и библиографија старих и ретких књига. Зашто је вршио скраћивања у наслову а не тамо где су таква скраћивања потребна. (На пр. стр. 69, бр. 572. "част первa, втора, трећа, четврта„ — а не част I—IV). Зашто је вршио транскрипцију имена и библиографских података у опису, а наслов остављао старим правописом на језику онога доба, тако да се у азбучном реду имена аутора и наслова анонимних дела нови и стари правопис јављају наизменично? Зашто пише Ролен а не Ролен (Шарл) стр. 15, бр. 71, Мармонтел а не Мармонтел (Жан Франсоа) стр. 15, бр. 72, кад већ пише Шаптал (Жан Антоан Клод де Шаптал) стр. 52, бр. 418? Зашто се једно исто име налази у каталогу на три разна начина (стр. 18, бр. 101, 21 бр. 126, 35 бр. 264)? Зашто је своје напомене, примедбе и допуне местимично уносио у сам текст библиографског описа а не испод њега (пр. стр. 9 бр. 26, 23 бр. 153, 32 бр. 229, 46 бр. 364, 61 бр. 504 и д.р)? Не можемо прећи ни преко многобројних штампарских грешака, поред оних исправљених у поговору, нарочито оних које се јављају у тексту старим правописом.

Из целокупног погледа на Кириловићев Каталог намеће се закључак да је овај тако користан посао требало радити много пажљивије и са више критичности. У сваком случају састављачев напор, који треба признати, добио би ефикаснију намену и озбиљнији прилог нашој библиографији. Иначе техничка страна Каталога не задовољава и ако се он упореди са Српском библиографијом Стојана Новаковића не чини корак напред.

Љ. Михаиловић

*
* *

На предњу критику Људмиле Михаиловић ево мога одговора:

1) Када је пре 80 година Стојан Новаковић писао Српску библиографију, у нашој се књижевности за многе преведене књиге није знало ко им је писац, те зато није никакво чудо што је те књиге Новаковић забележио под именом њихова преводиоца. Имајући у виду слабо развијено стање наше књижевности и науке вероватно да је Новаковић, истичући на прво место име преводиоца, уједно желео да на тај начин код на-

ших људи изазове што већу вољу за литерарним радом. Данас су прилике сасвим друкчије. Српска књижевност је од то доба напредовала па се и за многа анонимна и преведена дела из XVIII и прве половине XIX века данас зна ко им је писац. С обзиром на ту околност било би јако назадно држати се и данас праксе од пре 80 година, па макар та дела и била „позната у нашој књижевности под именима наших књижевника XVIII и прве половине XIX века". Због тога сам, када ми је поверено да саставим Каталог Библиотеке Матице српске, одмах прихватио и упутство да, по могућству, код сваке преведене књиге на прво место истакнем име њена писца. Да сам се држао старе праксе за коју се залаже Људмила Михаиловић мој Каталог би изгледао овако: место да у заглављу текста код сваке књиге стоји име писца, стојало би име преводиоца, као што је то случај код Стојана Новаковића. Тако би, примера ради, место Виланд стојало Лазаревић, место Волтер — Берић, место Гете — Рајић мл., место Лесаж — Зубан, место Овидије — Мразовић, место Плутарх — Захаријевић, место Сенека — Поповић, место Фенелон — Живковић, место Хомер — Пањевски, место Хорације — Светић, место Хуфеланд — Бечкереки, место Цицерон — Живковић, место Шекспир — Јовановић итд. А да би се читаоци Каталога лако оријентисали и у погледу преводиоца, ја сам иза наслова редовно истакао и његово име, а регистар имена је додат Каталогу, те тако ни за кога ова новина не би требало да ствара неке тешкоће или забуне.

2) Људмила Михаиловић тврди да сам за књигу Изабране басне (број 188 у Каталогу) погрешно означио Доситеја Обрадовића као писца место Лукијана Мушицког, кад су већ Шафарик и Стојан Новаковић довели у сумњу Доситејево ауторство у погледу ове књиге, а Владимир Ћоровић је чак „и потврдио" да је писац ове књиге Лукијан Мушицки. Ја допуштам да у Каталогу има сличних омашака, што сам и у Поговору Каталога већ наговестио, али код овога случаја Људмила Михаиловић нема право, јер је писац Изабраних басана заиста Доситеј Обрадовић. Позивање на Шафарика и Стојана Новаковића је неумесно. Шафарик бележи ову књигу одмах иза Доситејевих Басана из 1788 године па додаје: „Diese Auswahl aus Dosithej Obradović obigem Buche veranstaltete, dem allgemeinen Glauben nach, L. Mušicki." Шафарик, дакле, казује да је, по општем мишљењу, Лукијан Мушицки само редактор ове Доситејеве књиге. Тако треба схватити и примедбу Стојана Новаковић коју цитира Људмила Михаиловић. Са позивањем на В. Ћоровића, међутим, ствар друкчије стоји. Ћоровић заиста на наведеном месту у Летопису тврди да је Лукијан Мушицки преводио и прикупљао разне басне и да су резултат тога његова рада ове Изабране басне из 1800 године. За доказ овога и он се позива на Стојана Новаковића, али и на једно место из једнога писма Мушицкова Копитару које гласи: „D. Fabeln machte ich 1800 als Jurist in Pest". Ћоровић није обратио пажњу на оно слово „D." на почетку наведене реченице, иначе не би баш на основу ње без колебања тврдио да је Мушицки аутор ове књижице. А то слово треба читати као Dosithej's. Према томе оно Мушицково „machte ich" треба тумачити као „начинио сам избор", „редиговао сам", а не „написао сам". Ћоровића донекле једна околност правда од одговорности због површности у овом случају. Он књигу о којој је реч није видео. „Мени је жао — вели Ћоровић — што о тим баснама не могу ништа ближе рећи, јер их нисам могао добити..." Ја сам, међутим, имао у рукама ове Изабране басне и установио да се у њима налазе прештампане Доситејеве басне и наравоучења из 1788, и то овим редом: бр. 33, 112, 10, 119, 110, 23, 19, 134, 125, 60, 28, 5, 96, 102, 121, 127, 144, 12, 115, 114, 104, 124, 155, 158 и 139.

3) „Исто тако било би вредно проучити и Матичин примерак писма Доситија Обрадовића Љубезном Харалампију које је, ако је библиографски опис тачан..." Ко да проучи? Људмила Михаиловић као да се не сећа добро овог чувеног Доситејевог писма, кад тврди да је оно штампано заједно уз Живот и прикљученија. Што би Доситеј онда у том писму рекао: „Ти гледај те разпошљи неколико од ови писама којекуде...", кад би га штампао заједно са другим својим неким делом. Понављам, Писмо Харалампију је посебно штампано дело, дакле посебна библиографска јединица. Што се најчешће налази укоричено заједно са де-

лом Живот и прикључења, не мења ништа на ствари. И Матичина библиотека има примерак као и Народна библиотека у Београду, само је Матичин адлигат повезан, у савремени тврди повез, са Совјетима (1784 год) и Словом поучителним (1784 год.). Зато што се Писмо Харалампију готово редовно налази укоричено са другим делима Доситејевим, а најчешће са Животом и прикључењима, још је Андра Гавриловић мислио да су ова два дела заједно штампана, а сад ту нетачност понавља Љ. М. Ја сам видео Писмо Харалампију у оригиналној величини и она је знатно мања од величине Живота и прикључења.

4) Људмила Михаиловић вели да би желела да зна, како сам дошао до податка, да Јефту Поповића сматрам за аутора дела „Сербије плачевно пакипорабошчение". Тај податак се налази у Арнотовом Магазину за 1839, 80а.

5) Људмила Михаиловић ми замера што се нисам придржавао „метода усвојених у библиотекарској пракси". Које праксе? Код нас колико је библиотека,да не кажем библиотекара, толико је и пракса! Међутим, не може се рећи да се ипак нисам држао оних најнужнијих и најосновнијих метода из библиотекарске праксе, и то онолико колико је потребно за састављање једног библиотечког каталога. Ја нисам радио библиографију већ каталог, а то су две ствари. Када сам у Поговору написао: „Овај Каталог има искључиво практичну сврху: он треба да буде информатор о оним српским књигама које има Библиотека Матице српске" —, мислим да сам за сваког стручњака довољно јасно рекао да сам радио само каталог а не библиографију. Наведене моје речи из Поговора не могу се уопштавати, као што то Љ. М. покушава. Ја сам тамо ово рекао: „Величину књиге смо бележили у сантиметрима да би научним радницима и библиофилима о овим, некојим јако ретким, књигама пружили податак који се не налази у нашим ранијим библиографијама."

6) Наслове сам писао „старим правописом на језику онога доба" зато што сам такво упутство добио, сасвим умесно уосталом, а ређање по азбучном реду текстова нове и старе азбуке смета једино, ваљда, Људмили Михаиловић. Зар није и Стојан Новаковић исто тако поступио?

7) Писао сам Ролен, Мармонтел, Волтер, и сва друга познатија имена у овом скраћеном облику, али зато сам мање познатим страним презименима, бар први пут кад сам их споменуо, готово редовно додавао и име. (напр. Фелбигер Ј. И., Ајбл Ј. В., Мајдингер Ј. В., Кампе Ј. Х., Гаспари А. Хр., Лауренберг Петар итд.). Можда сам у овом питању могао бити доследнији.

8) Тачно је да штампарских грешака има, али оне никако нису многобројне, сем ако Људмила Михаиловић не рачуна и оне, доста честе, грешке у насловима, које сам намерно оставио неисправљене ради очувања верности текста, што сам довољно јасно истакао у Поговору. Једну штампарску грешку, иако је Љ. М. не спомиње, желим ипак овде да поправим. Она се односи на књигу забележену под бр. 34 у Каталогу. Тамо је наведено да је та књига штампана 1757 место 1760.

9) Да ли овај Каталог „чини корак напред" према Библиографији Стојана Новаковића, мени није ни на памет пало да упоређујем, јер су то две потпуно различите ствари. Па ипак због оних скоро 200 библиографских јединица, које се налазе у мом Каталогу, а Стојан Новаковић их или уопште нема или их у потпуности није саопштио, као и због оних података које дајем о листовима и часописима, уверен сам да ће овај Каталог многима добро доћи.

Д-р Дим. Кириловић

БОЖИДАР КОВАЧЕВИЋ — ИЗ ПРОШЛОСТИ

Крајем 1949 г. изишла је у издању Српске књижевне задруге, као њена 308 књига XLV кола, збирка чланака и огледа Божидара Ковачевића Из прошлости. У њој је писац штампао своје чланке писане од ослобођења до 1949 г. закључно и огледе писане између два рата. Чланци писани после рата углавном су биографије наших великих писаца — Живот и дело Вука Караџића, Његош, Светозар Марковић; или занимљиви периоди из живота и рада других писаца — Доситејево учешће у устанку пре његова преласка у Србију, О Ђури Јакшићу, Пушкин и ми; или чине историски преглед појединих области нашег књижевног и културног живота

— О почетку српскога романа, Драма пре Стерије и Деметра, Наши културни односи са Русима. — Огледи од пре рата су — Братство и јединство у делу једног нашег старог писца (Франа Курелца), Стеван Сремац, Бранислав Нушић.

При летимичном погледу на радове у књизи одмах пада у очи да се Ковачевић, негујући пре рата и есеј, после ослобођења окренуо историографским радовима. За време познатих прослава наших писаца 1946 и 1947 године, када су се многи трудили да према своме знању дају марксистичка тумачења и оцене тих писаца и њихова дела, он се у нас такорећи специјализовао у писању биографија слављених писаца. У том правцу он је наставио да ради и доцније, што показују његови чланци из 1948 и 1949 године.

Са живим интересовањем за прошлост Ковачевић се у нас истиче својом великом обавештеношћу и разноврсном радозналошћу у разним областима наше историје књижевности. Судећи по овој збирци, он испољава нарочите наклоности према малим радницима на нашој књизи у прошлости као и према многим ситним знањима о нашим већим књижевницима. Као ретко ко од наших активних не школско-научних или архивских радника на науци о књижевности, Ковачевић гаји топлу љубав и лепе симпатије, познате само стручњацима, према нашим старим, мало познатим, скромним али ваљаним радницима на нашој књижевности из доба њенога мучног рађања, који су, међутим, својим радом чинили књижевну еволуцију и утирали пут већима и великима. За то су нарочито карактеристични чланци о почетку нашег романа, нашој раној драми, о Стефану Стефановићу. — Као што се радо бави тим малим писцима, Ковачевић се радо бави и истраживањем детаља из живота и рада већих писаца; он показује нарочити смисао и за ситне, наоко неважне, уствари врло потребне, драгоцене податке који служе бољем објашњавању и потпунијем разумевању крупних особина пишчеве личности и његових књижевних дела. Треба додати да те многе ситне појединости, којима обилују сви радови у књизи, сви они ређи и ређе познати подаци о времену и приликама у друштву, за шта је потребно уложити много времена и рада, претурити многе старе књиге, часописе, листове, записе, Ковачевић не нагомилава, да га сав тај материјал не претрпава, не осваја, као што се то може дешавати. Он та своја ситна, а врло карактеристична знања употребљава ненаметљиво, као успут, дајући им природно место и повезујући их вешто, тако да се читалац не осећа њима претрпан. Места са преопширним цитатима, као што је оно са писмом Стојана Новаковића Ђури Јакшићу, ретка су у књизи. Та велика историографска обавештеност Ковачевића, која може учинити добре услуге и велике користи нашој науци о књижевности, свакако је једна од врло позитивних особина и његове књиге и њеног писца.

*

Помало у обрнутој сразмери са том обавештеношћу стоје његова схватања и тумачења књижевних појава, где их он даје, која су или недовољно продубљена или погрешна. Такво је, рецимо, његово тумачење Робиње Ханибала Луцића, хварскога писца, коме је, узгред речено, у чланку дато више места неголи Марину Држићу. Један од "оригиналних детаља" те драме јесте, по писцу, и стављање радње у Дубровник, "који, ма да турски вазал, даје слободу свакоме робу кад ступи на његово земљиште". Писац даље истиче и "лепу" и "свакако оригиналну" поенту "кад дубровачка властела долази да поздрави младога витеза и ослобођену девојку" (стр. 130). — Оставимо на страну то да Дубровник не даје слободу баш "сваком робу кад ступи на његово земљиште"; он је није дао ни јунакињи Луцићеве драме већ самим тим што је она продавана на "дубровачком тргу робова" за три хиљаде златних дуката: девојка је ослобођена тек кад ју је млади Леренчин откупио од турских гусара на дубровачком тргу белим робљем. Битније је питање зашто је Луцић ставио радњу своје драме баш у Дубровник. То свакако нема значај само "оригиналнога детаља", него више значај његових друштвених симпатија. Стари аристократа по пореклу, Луцић је после сељачких побуна на Хвару, због којих је и сам морао бежати у емиграцију, још више појачао с једне стране осионост и мржњу повређеног феудалца према сељацима, кметовима а с друге, своју аристократску гордост, своју љубав према класи феудалаца, према свему аристократском. Луцић је и Дубровник волео највише

због тога што је властела у њему чврсто држала власт у својим рукама, док је пук стојао "у послух", што је јасно изразио у својој песми У похвалу града Дубровн'и'ка. Пишући своју драму, Луцић је намерно ставио њену радњу у Дубровник како би још једном у своме књижевном делу дао одушка својој љубави према Републици "гдино и суд дају племенити и част" и још једном прославио дубровачку властелу. Ту своју намеру извео је Луцић у завршној сцени Робиње, када је извео дароносну дубровачку властелу коју је приказао као гостољубиву, дарежљиву, висококултурну и достојанствену. — Луцић нам се тиме приказује као потпуно класно свестан писац који своје највеће књижевно дело свесно ставља у службу своје класе и аристократског друштва. Код Ковачевића о тим и сличним стварима нема речи, његове мисли не крећу се у томе кругу, што у многоме штети његовој књизи. На те ствари данас је, међутим, нужно указивати ако желимо да нашим читаоцима пружимо правилна научна објашњења књижевних појава прошлих времена и да нам дела буду прожета идејношћу. Чисто биографски метод којим се Ковачевић доследно служи, ограничава га и не допушта му слично повезивање пишчеве личности и његова дела са његовом класном припадношћу и његовим друштвеним тежњама. — Задржали смо се само на једном примеру; сличних места у књизи има више: његово разматрање о памфлету на социјалисте, на пример, у Сремчевој Лимунацији на селу у огледу о Сремцу; више местâ у огледу о Нушићу, итд.

Ковачевићева књига и по методу којим је рађена, биографском, често и по кругу и правцу идеја и схватања израженим у њој, у многоме потсећа на радове пишчева учитеља Павла Поповића. Има, међутим, места која сведоче да би се Ковачевић са више напора и већом концентрацијом пажње, уз потребне студије, могао одмакнути од чисто биографског метода у посматрању књижевних појава прошлости и, чувајући позитивне стечене одлике тога метода, прилазити проучавању писаца и њихових дела са савременим научним схватањима и методом.

Писана на занимљив и лак начин, течним стилом, књига Божидара Ковачевића пружиће многим нашим читаоцима многа занимљива и корисна знања и обавештења, што се неће често наћи у есејиста који се знањем материјалних чињеница не служе много; али, с друге стране, наш савремени читалац неће у њој наћи и материјалистичку идејну оријентацију у посматрању књижевних појава, што налази у радовима оних других. Потпуну слику о писцима прошлих времена он ће добити тек у споју тога двога — знања материјалних чињеница и њиховом научном, марксистичком објашњавању.

Ж. Бошков

ГОЈКО БАНОВИЋ — ПО НАШОЈ ЗЕМЉИ

(Издање „Рада", Београд, 1949.)

Наша нова репортажа тек је на путу да створи узоре на основу којих ће се даље развијати. Зато се можда ни о једном роду књижевности и новинарства — а репортажа има додирних тачака и елемената обојега — не расправља толико много и са толико супротности у гледиштима, као баш о репортажи. Шта је разлог свему томе? Репортажа, у склопу нашег новог новинарства из времена народноослободилачке борбе и у послератним приликама, морала је не само да пређе на обраду сасвим нових тема, него и да притом употреби потпуно нове методе. То природно произлази из нових задатака који су се наметнули новинарству после коренитих друштвених промена у нашој земљи.

Предратна репортажа, у саставу тадашњег новинарства, тежила је једним својим делом за сензационалношћу, а другим напредним, за критичким осветљавањем и раскринкавањем неправедних друштвених односа и њихових последица. А доласком народа на власт репортажа је добила улогу организатора маса у остварењу нових напредних циљева, и непосредног покретача на извршењу одређених задатака у борби за социјализам. Разуме се да је за то било нужно пронаћи нове путеве у прилажењу темама, у њиховој обради, у форми и изражавању.

Главна вредност књиге репортажа Гојка Бановића је у томе што она обележава данашњи степен у таквом развитку наше репортаже. Када кажемо да је баш то највећа вредност ове књижице, мислимо на две ствари: прво, на чињеницу да је Гојко Бановић један од најбољих наших савремених

репортера, и, друго, да репортаже *По нашој земљи* не досежу вредност узора.

Да размотримо прво врлине књижевника Гојка Бановића као репортера. Његов рад одликује се, у првом реду, једним докраја поштеним, човечним прилажењем теми. У репортажама Бановићевим нема оних често отужних увода, „описа природе", који би требало да створе, тобож, „штимунг" радосног живота трудбеника у новој Југославији. Описи Гојка Бановића су сажети, непосредно и тесно уклопљени у тему. Писца не заноси ни чисто спољашња грандиозност појединих објеката и машина, он и у моћним конструкцијама мостова и у кубицима земље утрађеним у железничке насипе тражи и налази напоре и стваралачку радост радног човека. Види се да је Бановић сву пажњу усредсредио на људе, на праћење њиховог развитка у новим условима слободног рада и напретка.

Тај осећај разлике између битног и небитног и осећај мере одређују начин обраде Бановићевих репортажа. У њима нема нарочито тражених израза и ефеката којима поједини репортери теже да прикажу величину изградње — све је испричано просто и истинито. Ни у описима лица нема оних „енергичних вилица", „успламтелих погледа", градитељи социјализма су људи какве ми сваки дан срећемо, и Бановић нам их износи са неколико најбитнијих карактеристика.

Разлог зашто ова књига ипак не даје узор наше репортаже лежи у томе што читалац неће у њој наћи разноликост и пуноћу, које чине репортажу удечатљивом и сугестивном. Делимице је томе узрок и начин на који је књига настала; она је састављена од најбољих репортажа које је Бановић писао по налогу своје редакције, па су њима обухваћене свега три-четири теме. Знамо, поред тога, да се репортаже пишу уз временско и просторно ограничење. Али недостатак ове књиге није само у томе.

Рекли смо већ да Бановић у својим репортажама даје прво место човеку-ствараоцу. У његовој малој књижици оцртане су многе занимљиве судбине људи које је из просечности издигла борба за социјализам. Међутим, судбине тих људи дате су нам често само у најкрупнијим потезима. Ако је репортажа посвећена само једној личности, Бановић обично износи најкарактеристичније чињенице: живот пре рата, за време рата и сада (Пут Руже Луцић, Металостругар Никола Јовановић итд.). Он нам премало говори о оном прелому, можда једном догађају или моменту, који је ове људе повео новим путем, у сусрет измењеном животу, који мења и њих саме. А када се ради о каквој споредној личности, писац је слика само овлаш. Међутим, штета је што неке од тих слика нису репортерски даље разрађене, управо, што баш оне нису постале предмет репортаже.

Ево примера. У репортажи *Ускоро ће наше село сјати к'о град* има овакво место:

„— Скоро се удала — прича коњушар. — Обоје у задрузи, па се загледали, и да видиш како се сад слажу и добро живе.

О овој жени-задругару више се не говори у репортажи: даље је реч о турбинском млину, пилани итд. Међутим, можда би било баш добро задржати се на тој једној судбини, описати је докраја, изнети нове односе који настају у браку међу људима које не притискује проклетство својине над средствима за производњу. Јер, ти односи су уствари оно битно због чега се стварају пилане и турбински млинови, па и саме задруге, слика тих односа остала би читаоцу дуго у сећању и највише утицала на његову свест.

Можда је оваква сугестија неизводљива у репортажама које се пишу за дневни лист. Међутим, када се ради о књизи, такав захтев је свакако умесан. Јер то је уједно један од главних захтева који се постављају пред савремену репортажу, да би она могла у потпуности одговорити своме задатку.

А. Тишма

БУРА ЈАКШИЋ — ИЗАБРАНЕ ПРИПОВЕТКЕ

(Издање Просвјете, Загреб, 1949)

Интерес за Јакшићеву прозу у последње време прилично је порастао. Матица је после Ослобођења (1946) издала један избор Јакшићевих приповедака, а сада то чини Просвјета у Загребу. У књизи се налазе: *Сплав, Кривоносећи механџија, Потпалубњак, Тихомир, Бела, Ђаконица, Рањеник, Коњаник* и *Комадић царског сира*. За разлику од Матичина издања, уз приповетке нема

никаквог коментара и објашњења текста, што је, без сумње, озбиљан недостатак; у Јакшићевим привоветкама има историских и других момената које данашњи читалац не може разумети без брижљиво спремљених објашњења. Уз фрагменте Спахије треба рећи да су то одломци романа, који Јакшић није довршио. Један фрагмент штампао је 1866 у Новаковићевој Вили; потом је 1869 преко београдских дневних листова упутио позив на скупљање претплате за роман који ће имати 4—5 штампаних табака. Било је то управо у часу кад је поднео оставку на учитељску службу у Рачи Крагујевачкој (априла 1869), јер „са незнатне плате... није у стању никако своју фамилију издржавати". Позивом на претплату на роман Спахију, Јакшић апелује на „пријатеље наше књижевности" да га скупљањем претплате потпомогну. „Оставку сам на моје незнатно званије дао, зато да бих тиме више као књижевник и себи и народу привредити могао..." — каже у објави у новинама. Из објављених одломака видимо да је Спахија требало да буде историски роман о животу банатских кметова на спахилуцима у XVIII веку. Очигледно, Јакшић није имао довољно даха за писање романа; ни две веће приповетке — Сирота Банаћанка и Српско чобанче — није довршио. У фрагментима Спахије превлађује романтичарска патетика над реалистичким елементима, а то није могло послужити развијању потке романа.

Уз приповетке Јакшићеве дат је и чланак Владимира Поповића о Јакшићу, написан поводом 70-огодишњице песникове смрти. Иако, дакле, није написан за ову прилику, он ће, свакако, бити користан читаоцима овог издања Јакшићеве прозе. Поповић истиче да Јакшић „готово све своје приповиједтке компонује романтичарски", „на једној чисто романтичарској идеализованој основи", али је ипак, у судару с немилом му животном стварношћу, „на махове, у цртању извјесних појава те стварности, прелазио у најчистијег реалисту". Да би то потврдио, Поповић наводи неколико карактеристичних места из Беле кућице и Кривосечке механе; штета што се писац није задржао и на анализи Сироте Банаћанке, једне од најбољих Јакшићевих прозних ствари, поред свега тога што је недовршена. Поповић се доста дуго задржао на троброју Летописа МС из 1932 посвећеном Јакшићу, придајући и сувише велику важност појединим чланцима и мишљењима у њему. Чини се као да В. Поповић сматра да је то последња реч о Ђури Јакшићу на коју треба реаговати и да од 1932 па до данас нису речена и друга, позитивнија и прогресивнија мишљења о Јакшићу. Судећи по навођеној литератури, као да му те ствари нису познате.

К. Георгијевић

АУГУСТ ШЕНОА — СЕЉАЧКА БУНА

(Издање Просвете, Београд, 1949)

Шеноа је један од ретких старијих писаца чија се дела, нарочито романи, и данас радо читају. Пре, отприлике 80 година, у доба њихове појаве, публика их је с одушевљењем прихватила и читала, јер је у њима видела себе, свој сопствени живот и његове проблеме, било у историској прошлости или сувременој класној борби. То је било 70-тих и 80-тих година прошлога века, када су се у хрватском друштву вршиле значајне промене: водила се класна борба између феудалног племства, које је већ било у опадању, и младе, полетне и борбене буржоазије, која је све више освајала позиције у националном и културном животу хрватског друштва. Шеноа је ту грађанску класу, а уз њу донекле и сељаштво, учинио главним чиниоцем у својим делима, а нарочито у историским и социјалним романима, — насупрот осталим хрватским писцима романтичарима, који су приказивали само људе из виших друштвених слојева.

Поред значајних историских личности, Шеноа је у својим историским романима много места дао малим људима и приказао их са симпатијама и топлином. Тиме је књижевност тадашњем просечном читаоцу постала блиска и привлачна. На тај начин је Шеноа извео двоструку реформу у овом књижевном роду, и по садржини, и по методу обраде, — створио је социјални роман и сасвим изменио концепцију дотадашњег историског романа. Наиме, он историју није схватио као легенду нити глорификацију прошлости, и напустио је народне умотворине и фантазију као извор материјала на основу кога је сликао историску прошлост, као што су то чинили остали романтичари, и пришао је сасвим другом методу: претраживао је

архиве, проучавао историска документа, акта, писма, извештаје о парницама и борбама људи и друштвених класа, извлачећи отуда истину о животу хрватског народа у прошлости. На тај начин је Шеноа средњевековним херојима скинуо онај дотада уобичајени легендарни ореол и начинио од њих обичне људе, са својственим друштвеним врлинама и пороцима. Тиме је прекинуо са романтизмом, а од историског романа начинио друштвени.

Тако је постао и роман Сељачка буна који је од свога првог издања (у Вијенцу 1877) доживео, ево, већ неких десетак нових. У два најбоља Шеноина роман'а — Златаревом злату и Сељачк'ој буни — дата је слика сукоба двеју друштвених класа: у првом — феудалног племства и буржоазије, у другом — феудалаца-спахија и сељака-кметова. У овом другом је, на основу документарне историске грађе, приказана прва револуција, први оружани устанак хрватског сељаштва против спахија, који се збио у Хрватском Загорју и околним областима у другој половини XVI века. Феудалне привилегије које су уживали племство и црква страховито су притискивале сељаке-кметове, који су плаћали разне порезе и давали обавезан део производа и цару, и цркви, и господару-спахији. Шездесетих и седамдесетих година XVI века ти намети, бездушна експлоатација и разна насиља обесне властеле превазишли су били сваку меру и постали за сељаке-кметове неподношљиви. А врхунац свега тога достигао је спахија Фрања Тахи, господар Сусједграда и Стубице, тиранин и развратник, који је отимао сељацима храну, стоку и жене, затварао их и убијао. Сељаци се пожалише цару, а када и ту не нађу заштите, није им преостало ништа друго него да сами извојују себи правду. На устанак их је подигао Матија Губец, слободни сељак из Стубице, 29 јануара 1573 године. Хрватским сељацима су се придружили и многи словеначки сељаци из суседних крајева.

Из судских записа онога времена види се да је устаницима био циљ: рушење читавог феудалног система. То је била свесна борба сељака за "стару правицу и свету слободу", за "сталешку једнакост" и "опште плаћање порезе и вршење војне дужности", за укидање царине итд. "Ишли смо на суд — вели Губец сељацима — ал за сељака не има суда; ишли смо пред бана, бан обећа, али не одржа.." "Земља нас оставља, небо се затворило, за нас нема правице". Зато су сељаци "једном душом, једним срцем и једном шаком потегли мач... да би могли слободно носити главу по свијету"... "Нек нас згазе господска копита... наша крв бит ће сјеме бољега часа"... "И осванут ће дан гдје буде и палачи и колиби једнака правда."

Али је правду и овога пута надвладала сила. Иако дотада у сталном међусобном сукобу и парничењу о поседе, и хрватска и мађарска властела се, под вођством загребачког бискупа Драшковића, одједном ујединила у одбрани заједничких интереса, будући да се "радило о главама целога племства, јер је сотонски дух уш'о у сељаке", — како је узвикнуо бискуп, наређујући команданту спахиске војске Алагићу, да нападне сељачку устаничку војску. Боље организована и добро наоружана спахијска војска је, код Стубичких Топлица, савладала храбре и борбене, али ненаоружане сељаке, похватала вође Гупца, Грегорића и Пасанца, страховито их мучила и зверски побила, а после њих и око шест хиљада сељака.

"Срце њихова пука" може се доиста "поносити њима пред вијеком и свијетом", — како каже писац на крају романа — јер они више од двеста година пре француске грађанске револуције "дигоше мач на закоч варке и лажи, — за закон природе свете."

М. Јерков

ИВАН ТАВЧАР — ВИСОЧКА ХРОНИКА

(Издање Нопока, Београд 1949).

Књижевно дело словеначког писца Ивана Тавчара, чије зрело стварање иде на крај XIX и у прве деценије XX века (1851—1923), недовољно је познато у нас. А по своме историском значају и уметничкој вредности оно заслужује да буде познато. Уз Левстика, Јурчича и Стритара од старијих, и уз цео низ снажних новијих прозаиста, на челу са Цанкаром, словеначку прозу успешно претставља и Тавчар. Избор Височке хронике за превод оправдан је, јер она претставља најзрелије дело и највиши уметнички домашај овога писца.

Височка хроника је историска панорама узбурканог живота словеначких грађана и сељака у времену

које иде непосредно иза Тридесетогодишњег рата који се још, и по свом престанку, осећа и у људима и у друштвеном поретку. Фабула хронике обухвата животни пут сељака Исидора Калана од рођења до смрти. Његов отац, сиромашни сељак и војник луталица у Тридесетогодишњем рату, Поликарп Калан, запленио је са двојицом другова у једној битци шведску војну благајну. Док је један од тројице, Лукеж, лежао у болници рањен, дотле су друга двојица будно чувала благајну и презала један од другога. Најзад је Поликарп убио свога „камерада" Јошта Шварцкоблера и сам присвојио благајну. Убиством и пљачком засновано је богатство сељачке породице Каланових. Међутим, Поликарп није уз богатство постигао и душевни мир. На самрти је заклео сина да нађе Агату, кћер убијеног Шварцкоблера, и ожени се њом да се иметак не би морао делити. Исидор Калан, послушни син, извршио је завет очев и нашао Агату, али се није он оженио њом, већ млађи брат Јурај који је, у тренуцима кад је Агата била оптужена као вештица, показао велики степен људске снаге и несебичне оданости према њој.

Оцртавајући главну личност Високе хронике, богатог Исидора, власника сеоског дворца Високо у Пољанама код Шкофје Локе, Тавчар је уз њу дао не само знатан број упечатљивих и живих ликова него и многе чиниоце друштвених, политичких и економских односа. Томе Височка хроника захваљује што је и данас дело живо, занимљиво по историској документарности, а топло по човечној осећајности.

Пишући своју Височку хронику Тавчар је стављао у први план животни развојни пут Исидора Калана, условљен гресима његова оца Поликарпа и религиозним васпитањем, а у други или нижи план остале ознаке; томе га је водило његово гледиште грађанског либералца којем је богати сељак најздравији и најчвршћи темељ друштва. Међутим, кроз основни реалистички поступак којим Тавчар оживљава време и људе, пробија се баш из другог плана у први, на највидније место, све оно што је битнија основица животних супротности што их јасније показује и сигурније решава. Притиснута су леђа сељакова разноврсним наметима којима га феудални велепоседници с једне, а црквени с друге стране израбљују до нечовечности. „Само на ваздух, који дишем, нису ми ударили порез" — то је у говору Исидора Калана уопштен израз за суровост притиска којим се исцрпљује радни човек, и тек резигнирана констатација стања у расположењу богаташа. Кад се, међутим, пође друштвеним степеницама ниже, према обесправљенима, бескућницима и бемљашима, према свету слугу, најамника, луталица, — онда такав израз расте неминовно до револуционарног протеста, уобличава се у снажан борбени крик потлачене масе, крик пригушен силом, стрељањима и паљењем на ломачама, али жив и плодоносан.

Многоструки утицај цркве у ери борбе католичке реакције против протестантизма, њена сложена организација којом држи у власти и под притиском како појединца тако и установе, изражен је у делу видно и рељефно. Оно што чини специфичну драж дела јесте фина ирониja којом Тавчар црта облапорност свештеника за материјалним добрима. У тај степен иде и топлина пуна нежних акцената у описивању суђења Агати као вештици. Опис тај расте до пуне, снажне и импресивне драматике. Слика времена пење се каткад до оштре реалистичке карактеристике. Такав степен постигнут је у карактеристици ратника из Тридесетогодишњега рата који се са истим професионалним пљачкашким нагоном туку на страни Немаца против Швеђана и на страни Швеђана против Немаца, без вере и милости, без убеђености о сврси и потреби ратовања, дивљи и поживинчени: „Ратовали смо за веру а вере није било ни у царским, ни у шведским редовима! Тешко оном ко би нам пао у шаке! Људски живот није вредео више од јабуке коју смлатиш с дрвета." Има жива рељефа и у опису грађана Шкофје Локе. Женски ликови су изразити; у њихову описивању Тавчар потсећа донекле на Шеноу. У слабости дела треба рачунати идеализацију личности владике Јанеза Франчишка и недовољно истицање значаја народног трибуна, „парничарског војводе лошких поданика", Шифрера.

Сликајући узрујани и бурни XVII век, са његовим тешким, смисаоним и бесмисленим борбама, са његовим заблудама и тежњом ка напретку, духовним тминама и ведринама, Височка хроника није без занимљивости и за данашњицу.

Б. Новаковић

ПРЕЖИХОВ ВОРАНЦ — ЂУРЂЕВАК

(Ново поколење, 1949. Превео Ђуза Радовић)

Исте године кад и оригинал (Solzice) добили смо и превод овог значајног дела омладинске књижевности. Прежихов Воранц (Ловро Кухар) наш истакнути савремени књижевник, као и многи други писци, наши и страни, један део свога моћног стваралаштва посветио је нашој деци, нашој омладини. Воранц се у својим зрелим годинама, после тешког и мукотрпног живота готово кроз сав живот, нарочито у детињству и младости, пун искуства и прекаљене љубави, у неколико приповедака осврнуо на своје младе дане. У њима није приказао само свој живот, већ живот свих својих вршњака, горак живот синова грофовских најамника и фабричких радника у Корушкој, која је онда била под Аустријом. Као син једног од тих најамника, Воранц је био позван да нашим најмлађим читаоцима исприча како су живела словеначка деца у скорој, недавној прошлости.

Снагом правог уметника, трудећи се да подеси тон и стил, писац је у једанаест кратких приповедака — цртица, обухватио све најважније моменте из тог доба. Није нам приказао само невероватну беду сеоских и градских пролетера, нарочито сеоских, глад и немаштину (Леви цеп), већ и бездушно експлоатисање домаћих газда (Награда), рафинирано пљачкање бедних радника, кочијаша (Ваша математика). Само у једној цртици дат је приказ и осуда старе школе у којој је „учитељ био натмурен и зао и сваком приликом претио огромним прутом“. Та прича носи карактеристичан наслов Бол; бол је нарочито јак, готово очајан у моменту кад у пожару горе многе зграде у селу, а школа је остала нетакнута. И мали се Воранц пита: „Ох, мајко, зашто школа није изгорела?“ Вековна борба Словенаца против германизације снажно је приказана, делимично у приповеци Добро јутро, а нарочито у Првом писању. Снажно делује одлучна одлука оца да се на адреси сину не напише Клагенфурт већ Целовец.

Има у Воранчевим приповеткама и толико наивне али верне дечје психологије: то су оне нити које уочавају само прави стваоци (Три ускршња поклона, Потолчени Крамох). Али већи део ових приповедака одише искреном и великом љубављу према мајци. Осим Цанкара нико код Словенаца није лепше, заносније, уметнички надахнуто писао о овој заиста вечној теми. Ту се издвајају две приповетке, Ђурђевак и Ељдово стрниште: прва је посвећена мајци, а друга бакици. Обе подједнако дирљиве, јер су потекле од чиста срца, јер су људске, истините. Оне, свакако, значе и највећи уметнички домет ове мале, али богате збирке.

Треба нешто рећи и о Воранчеву стилу: да ли је он у потпуности погодан и да ли у потпуности одговара душевном нивоу пионира. Види се да је писац настојао да се што више приближи својим најмлађим читаоцима. Пишчев контакт са читаоцима је заиста непосредан и сигуран. Само код неких описа, нарочито описа природе, то није сасвим постигнуто (Први мај, Ељдово стрниште): нису дати пластично, већ уопштено и са доста тешких и нејасних места за децу.

Илустратор, за кога не знамо ко је, јер то није нигде назначено, али за кога знамо да је добар, био је у свему пишчев помагач. Радујемо се што видимо овако успеле илустрације, деци разумљиве, какве нисмо одавно видели у нашим дечјим књигама. Једино се поставља питање да ли је илустратор увек погодио, одабрао прави, најснажнији моменат за илустровање. Такав „пропуст“ десио се само код Ељдовог стрништа, где је илустратор уместо две, које готово не казују ништа, могао дати само само једну: сусрет унука и баке на стрништу. И по техничкој опреми, ова књига долази у боља, рећа издања. За пуни успех ове значајне књиге има заслуга и преводилац, Ђуза Радовић, који је настојао да се, тачним и течним преводом, што више приближи оригиналу.

Уз збирку, као предговор, иде чланак Жупанчићев (Разговор са Воранцем и о Воранцу). Иако је чланак написан топло и од човека који је дубоко познавао Воранчево стваралаштво, ипак је он недовољан и непотпун за српске пионире. Чланак је потпуно разумљив само за најужи, интимни круг: он српским читаоцима, нажалост, мало казује и о писцу и о епохи у којој је живео и коју у делу Воранц приказује. О томе се мора водити рачуна, нарочито кад је књига изричито намењена пионирима.

С. Цуцић

ЕЛИН ПЕЛИН — ЈАҢ БИБИЈАН

(Роман за децу. Ново поколење 1949. Превела с бугарског Емилија Анђелић)

Истакнути и напредни бугарски књижевник, Елин Пелин (Димитар Иванов; 1878—1949), познат је нашим читаоцима још поодавно, још пре првог светског рата. Добар познавалац села, он је у својим приповеткама дао снажну и потресну слику бугарског села и бугарског сељаштва, у доба продирања капитализма, који је довео до оштрих супротности: стварања и јачања чорбација, с једне, и множење сиромашних сељака, углавном беземљаша, с друге стране. Узгред, Елин Пелин се бавио и дечјом књижевношћу, написавши и два дечја романа, која је „Ново поколење“ издало заједно, у једној књизи (то су Јан Бибијан и Јан Бибијан на месецу). Иако је устаљено мишљење да је Елин Пелин „један он најбољих бугарских дечјих писаца“ (Бугарска приповетка, Ново поколење 1949), овај рад му је ипак знатно слабији, судећи на основу ова два романа.

Поводом овог издања треба мало више да се проговори, и то не толико о самој књизи, колико о појави њеној код нас. Тешко је, пре свега, одредити шта је писац желео овом књигом. По почетку излазило би да ће то бити нека дидактична књига у стилу Христифора Шмита и његових следбеника: као књига о дечаку од кога „дигоше руке родитељи и препустише га провиђењу“. “Тако је обећавао почетак, али „провиђење“ се већ постарало да не буде баш све тако. И сад долази оно што данашње читаоце доводи до највеће забуне. Заиста је више него чудновато како се писац, познат као напредан реалист, уједанпут упустио у разне и несхватљиве вратоломије. У даљем причању, Јан Бибијан, деран „који није личио на осталу децу“, бежи од својих родитеља и склапа нераскидиво пријатељство са — једним ђаволчићем. Од тог момента догађају се тако апсурдне и бесмислене ситуације, да их је готово немогуће и испричати. Ако би наши пионири, којом несрећом, морали да репродукују садржину ове књиге, верујем да би се презнојавали. Удруживши се, тако, са ђаволчићем, он чини разне мангуплуке и пакости људима. Тако им, примера ради, као и да се истакне васпитна страна ове књиге (а то је само један пример!), за украдене кокошке један качар даје оваку „лекцију“: затвара га у буре и баца у реку! Иначе туча и свађа има колико год хоћете. Бибијан, поред осталог, — и он се већ научио, — туче две чаробњакове жене, јер су ружне. За сва та „недела“ Бибијан је кажњен, добио је — главу од глине. Тај догађај чак је пропраћен песмом, од које узимамо само једну китицу: „Проклет си и изгубио си своју главу, али чувај и пази добро душу праву“. Душа, разуме се не сме да пропадне. У невољи му помаже једна врана, која и није врана, већ девојка претворена у врану (Бибијан је већ код чаробњака), а највише га спасава од свих недаћа (а тек колико их је било!) — ђаволски реп. Он, тј. тај ђаволски реп, толико је важан чинилац у оба романа, да је сува штета што се роман није тако и назвао. И Бибијан, тако, без своје главе, води љуту битку, а није нам јасно зашто. Час побеђује чаробњак, час Бибијан. И тек на 111 страни (једва једном) Бибијан долази опет до своје главе. Питаћете, како. Врло просто — трампом: дао ђаволски реп, а добио — главу! Дошавши, опет, до своје главе, Бибијан никако не мирује, већ „прескаче границу између зла и добра“. Али, то је већ област другог романа — Бибијан на месецу.

Читаоци би, с правом, очекивали да ће у другом роману, и судећи по наслову, наићи на причање које је бар слично причању Жила Верна. Али, и овде је иста песма. Поред неких занимљивости, као што је конструисање летеће машине и само путовање, писац опет уплиће — ђаволчића. Спремајући се за пут, Бибијан одржава сталну везу са њим. Опис месеца и његових становника дат је неозбиљно: становници су приказани као чудни људи на — летећим магарадима. На месецу влада — цар. Бибијан, немирна крв, и тамо води љуте мегдане и побеђује равно три цара.

У целини узевши књига је, ипак, поучителна. Бибијан је, још док је био код чаробњака, наишао на необичну — књигу живота. Из ње је сазнао да човек може да поправи све грешке које чини у животу. Осим тога он има и анђеле — чуваре: то је, у првој књизи, девојка коју је чаробњак претворио у врану, а у другој — лепа Ија. Она и мора бити лепа, јер знамо какав је Бибијан према ружним женама!

Да не дуљимо причу, Бибијан је био на месецу и срећно се оданде вратио. Било је то, заиста, узбудљиво путовање, које су сви са налетошћу пратили, а највише, разуме се, лепа Ија. Писац нам то изричито не казује, али наслућујемо да ће се све те авантуре, на земљи и на месецу, са чаробњаком и ђаволом и без њих, свршити врло лепо: Бибијан ће се оженити лепом и б о г а т о м 'Ијом, чији отац има чак и ауто. Прави happy end.

Илустрације, помало старинске а више шеретске, сличне сликама из старих календара-рођданика, сасвим су у складу са тематиком.

Поводом издавања ове књиге изгледа да се десио неки мали неспоразум: требало је да се она појави пре десетак година. Сада је м а л о закаснила јер наши пионири су већ доста поодмакли.

С. Цуцић

ГЕНАДИЈЕ ФИШ — КАМЕНИ БОР

(Превео с руског Ђорђе Терзић. Просвета, Београд, 1949)

Роман Генадија Фиша приказује живот колхозног села у време обнове, непосредно после рата. Село је сиромашно, скоро уништено, без људи способних за рад. Богатство треба стећи искоришћењем шума, пашњака, исушивањем мочвара, подизањем хидроцентрале. Колхозници које води агрономом Прасковја Николајевна, претседник колхоза, заједнички савладавају тешкоће. Води се одлучна борба, посао се организује, развија, гради хидроцентрала. Електрична снага ће заменити људску, она ће обарати шуму, сећи даске; њоме ће се обновити домовина. Село ће засијати новом светлошћу која ће и људе преобразити. Кроз роман су, у сплету разних догађаја, испричани напори, невоље и радости иницијатора и носилаца тих замисли до њиховог остварења.

Несумњиво да је писац романа К а м е н и б о р хтео да кроз слику живота колхоза „Северна светлост" прикаже напоре свих оних колхозника који су, нашавши се после рата пред сличним задацима, заједничким радом успели да се за кратко време развију у активне чиниоце у изградњи својих опустошених области.

Значајну улогу у тој борби писац придаје месној партиској организацији, комсомолу и вишим партиским органима.

У подизању свог опустошеног села Прасковја Николајевна, главна личност у роману, предаје се свим својим бићем општим пословима. Она у рад уноси целу своју личност: све своје знање, поштење, љубав. Обузета дужностима она не налази времена да се приближи својој ћерци код које примећује извесну уздржаност у опхођењу, а свога малог сина једва стигне да успут помилује и пољуби. И кад у току свог живота у селу сретне човека, сличног себи по одушевљењу у послу, који ће јој постати близак и драг, који ће је заволети, она, иако је уверена да би у њему нашла човека каквог је изгубила у мужу који је погинуо у рату, одбија да прими понуђену срећу. Анализирајући свој лични и друштвени положај и задатке инжењера Демина, човека кога воли, она увиђа да се њена срећа, онаква какву је она замишљала, не може остварити. Ни једно од њих не сме у том тренутку да напусти место на коме делује. А без рада на местима и дужностима на којима се налазе, те „личне" среће не би ни било. Тако се њено лишавање љубави и брака не претвара у жртву, јер се срећа остварује у свакидашњем раду, на подизању своје земље. О томе она овако резонује говорећи Демину: „Лични живот! Па зар се може живот састојати само у нашој љубави? Па зар ова подигнута централа није део твог личног живота? А зар све оно од чега ја сад живим . . . зар то није мој лични живот? Подићи централу — то је лични живот! Како бих ја без ње? А свима подићи нове куће? И то је мој лични живот! А да се летина покупи? А петогодишњи план? А да Леночка иде у добру школу? И то је мој лични живот!"

Сцене у којима се слика живот колхоза „Северна светлост" дају нам приближну претставу о стварности совјетског села. Али писац К а м е н о г б о р а није на свим страницама подједнако снажан. Део романа у коме инжењер Демин записује у своју бележницу утиске о селу, људима, Прасковји Николајевној, њеној ћерци, делују снажније својом непосредношћу и свежином. Догађаји са појавом и хватањем медведа у близини села испричани су живо, са хумором. Тако исто дати су топло, са љубављу и познавањем, описи краја.

Личности у роману су просечни радни људи Совјетског Савеза. Ма да, у односу на совјетску власт, између становника села и града скоро и не постоји разлика, ипак млађа генерација, стручњаци и партиски руководиоци, имају некако блеђе и сувље физиономије, док су стари колхозници претстављени са више живота и колорита. Они су занимљиви, и поред неких мана и недостатака. Ти старији људи су вредни, одлични зналци свога посла. Један од њих је нека врста Мичурина свога краја; други је одличан ковач; трећи, колар, и поред тога што воли мало више да попије, са ретком вештином гради привремену дрвену турбину за хидроцентралу. Можда је управо та слобода и лежерност у описивању ових лица дала више могућности писцу да стварност нимало не улепшава, не дотерује, и да их прикаже без извесне крутости и шаблона како је поступио у карактеризацији главних личности.

Прасковја Николајевна, и поред тога што је нова, совјетска жена и градитељ социјалистичког друштва, која у одушевљеном раном полету остварује задатке, и поред снажних, страсних тежњи да живи као жена, приказана је донекле идеализирано. Кроз љубав ове енергичне и паметне жене писац је хтео да покаже како се лични, интимни живот и срећа у њему не могу одвојити од живота проведеног у раду.

Демин, инжењер, пројектант и градитељ хидроцентрале оцртан је са више топлине и природности. Његова љубав према животу и послу, једноставност у опхођењу са људима, душевна уравнотеженост одлике су овог ситног али окретног човека који чврсто стоји на земљи.

И овај роман, као и већина преведених после рата, носи у себи већ познате карактеристике совјетских прозних дела. Совјетски романсијери прилично дуго обрађују проблеме и приказују људе на један одређен, устаљен и скоро шаблонизиран начин. Зато, и поред талента и вештине Генадија Фиша, читаоцу изгледа да је нешто слично већ негде прочитао. И писцу романа К а м е н и б о р недостаје јачи лични израз који би дубље, са више уметничке снаге захватио у типовима и мотивима, сложену и богату проблематику совјетског живота.

П. Адамовић

ОБРАЗОВАЊЕ ПОКРАЈИНСКИХ УПРАВА НАУЧНИХ ДРУШТАВА У НОВОМ САДУ

Деветнаестог фебруара ове године образоване су, на иницијативу управа научних друштава из Београда, покрајинске управе научних друштава у Новом Саду. Скупу су присуствовали помоћник министра за науку и културу Родољуб Јарнуловић, помоћник повереника за просвету Блажо Карађиновић, претставници науке из свих већих градова Војводине и већина чланова научних друштава из Новога Сада.

У Новом Саду су досада функционисале подружнице научних друштава са скученим могућностима рада, чији је посао ,углавном, био сведен на прикупљање чланова, растурање стручне штампе и одржавање повремених стручних предавања. Новоформиране покрајинске управе научних друштава моћи ће убудуће развити своју делатност на много ширем пољу и самосталније. Задатак покрајинских управа научних друштава је: да у АП Војводини оснују што више подружница, да учлане што већи број лица, да одржавају стручна, научна и популарна предавања, да унапређују научна истраживања и истраживања, да организују заједничке екскурзије итд.

Имајући широко овлаштење централних управа научних друштава у Београду да активирају научне раднике и људе способне за научни рад, покрајинске управе ће много допринети ширењу и унапређењу науке. Прикупљени подаци нових радника биће драгоцен прилог темељнијем упознавању војвођанске историје, етнографије, биологије, географије, економике и, уопште, свега онога што стоји у вези са сложеним друштвеним животом.

На овом скупу формиране су покрајинске управе Друштва математичара и физичара, Географског друштва, Биолошког друштва, Друштва историчара, Друштва инжењера и архитекта и Друштва економиста, а ускоро ће се образовати и управа Педагошког друштва. Свака управа посебно развијаће свој научно-културни рад у оквиру постојећих правила и предвиђеног плана.

С обзиром да ове покрајинске управе научних друштава имају социјалан задатак, то је њихово формирање веома значајан датум у културној историји АП Војводине.

Б. Букуров

САВЕТОВАЊЕ АРХИВИСТА, МУЗЕОЛОГА И РЕФЕРЕНАТА ЗА КУЛТУРУ И УМЕТНОСТ У НОВОМ САДУ

27 фебруара о. г. одржано је у Новом Саду саветовање архивиста, музеолога и референата за културу и уметност са територије Војводине. На састанку су прочитана три реферата. О научном раду Матице српске говорио је Милош Јовановић, шеф Научног одељења МС, о заштити споменика културе Рајко Мамузић, управник Завода за заштиту културних споменика, о стању војвођанских архива Живојин Радуловачки, управник Војвођанске архиве. После поднесених реферата развила се дискусија о стању архива и музеја на територији АПВ и њиховом коришћењу за научне сврхе. У закључку је подвучено да руководиоци архива и музеја као и претставници просветних власти треба да покажу више самоиницијативе у решавању свакодневних задатака, више упорности и сналажљивости у отклањању постојећих слабости у раду наших културних установа како би оне, у догледном времену, могле што потпуније удовољити потребама научно-истраживачког рада.

М. Ј.

СЕКЦИЈА ЗА МАСОВНЕ БИБЛИОТЕКЕ ФНРЈ

У оквиру Савеза друштава библиотекара ФНРЈ основана је Секција за масовне библиотеке у коју је ушао по један претставник масовних јавних библиотека из сваке републике. Секција је одржала у Загребу 20 и 21 фебруара т.г. своје прво саветовање на коме су после исцрпне дискусије донесени закључци по питању изградње мреже популарних библиотека, њиховог издржавања, васпитања кадрова, пропагандног и масовног културног рада, дистрибуције књига, техничког уређења књижница и сл. Закључци Секције помоћи ће народној просветној власти у спровођењу наше библиотечке политике.

Д. П.

САВЕТОВАЊЕ РУМУНСКИХ БИБЛИОТЕКАРА

27 фебруара т. г. одржано је у Вршцу саветовање румунских сеоских библиотекара са подручја наше Покрајине а у оквиру Румунске секције Савеза културно-просветних друштава Војводине. После реферата и дискусије, на саветовању су донесени закључци о унапређењу румунског библиотекарства као: учвршћењу управа библиотека и проширењу мреже, изградњи кадрова, ојачању књижних фондова, организовању и појачању масовног културног и агитационо-пропагандног рада, извршењу плана, омасовљењу библиотека, чишћењу књижних фондова од штетне литературе, обухватању у румунске библиотеке осталих нација, ако у селу постоји само румунска библиотека а поред румунске већине живи мањина друге нације.

Д. П.

ГОДИШЊА СКУПШТИНА „ПРОСВЈЕТЕ“ У ЗАГРЕБУ

Културно-просветно друштво Срба у Н. Р. Хрватској, Просвјета, одржало је 12 марта ове године у Загребу своју редовну годишњу скупштину, којој је присуствовало око 200 делегата из свих крајева Републике, претставника месних, углавном сеоских огранака, сељака, радника, старих бораца из НОБ-а. Скупштина је расправљала о раду Просвјете у прошлој години, а овај рад би се могао свести — као што су то учинили извештај управе и дискусија — на три основна питања: рад самог центра друштвеног, Главног одбора у Загребу, рад огранака по унутрашњости и рад установа које се налазе при Главном одбору. Главни одбор је прошле године обезбедио просторије за рад, реновирао их и снабдео портретима и попрсјима знаменитих Срба; он је, исто тако, подигао споменик Николи Тесли у његовом родном селу Смиљану. Главни одбор је, разуме се, руководио радом огранака, помажући их књигама, шаљући им предаваче и сл., али су огранци делали и самостално, кроз своје културно-уметничке секције, приредбе и предавања. Њихов задатак, и задатак читавог овог културно-просветног друштва, састоји се у окупљању и организовању хрватских Срба на великом начелу братства и јединства, на свакодневном практичном спровођењу тога начела, у помагању мера народних власти, економске реконструкције, али највише кроз културни живот села и његово уздизање, у сарадњи са Хрватима, посебно са Сељачком слогом. Да је потреба за оваквим делањем жива и велика и да она изискује напоран и упоран организован рад, показала је

дискусија врло јасно; као и успехе у том раду, и недостатке. Као један од основних задатака за следећу годину истакнуто је чвршће повезивање огранака са центром.

Главни одбор је иначе, преко своје Библиотеке, снабдевене нарочито литературом за проучавање српско-хрватских односа, и Музеја, који располаже многим занимљивим и значајним предметима културноисторијског карактера, као и сликама, развио рад на проучавању прошлости Срба у Хрватској, а овамо ваља споменути и настојање да се очувају споменици на терену (кула Јанковић Стојана у Далмацији, старе цркве и сл.). Издавачка делатност Просвјете била је прошле године нешто мања но досад; за следећу годину издавачки план је унеколико измењен, предвиђена је нарочита једнообразна серија која треба да излази у колима од по 10 књига, са домаћим писцима и светским класицима на ћирилици, док ће се и ћирилицом и латиницом издавати остале серије (мала поучна библиотека и др.).

Уочи скупштине приређено је за делегате по своме карактеру занимљиво музичко вече Никице Диклића, слепог музичара и старог борца из Карловца, композитора неких врло популарних партизанских песама (Назор: С Дона, с Вогле; Уз маршала Тита).

По духу који је владао на њој, по људима, по питањима и начину на који су расправљана, ова скупштина је имала својеврсно обележје скупа старих бораца, пријатеља окушаних на тегобама и напорима борбе, и васпитаних на њима, а који и сад све тешкоће савладавају непосредном и свежом борбеношћу, почев од делегата удаљених села па до високих државних руководилаца.

После дискусије, у којој су учествовали многи делегати, и после речи друга Душка Бркића, изабрана је нова листа Главног одбора и Извршни одбор, на чијем се челу налазе досадашњи претседник д-р Чедо Рајачић и секретар Богољуб Рапајић.

Б. П.

СМРТ НИКОЛЕ НИКОЛАЈЕВИЋА

Крајем марта умро је у Волошинову Ника Николајевић, један од наших највреднијих преводилаца са руског језика. Иако у дубокој старости, Николајевић је све до последњих дана неуморно радио и умро је на послу редигујући један превод Гончаровљева П о н о р а за Матицу српску.

Николајевић се родио у Павлишу код Вршца пре 81 годину. Нику гимназију је свршио у Вршцу а учитељску школу 1890 године у Сомбору. Готово три деценије је провео као учитељ у Мокрину. Радио је као хоровођа сеоског хора, а и на свима другим пословима који се намећу човеку од акције и љубави према своме народу. Од 1924 године био је обласни школски надзорник у Великом Бечкереку (Зрењанину) а 1929 године је пензионисан.

Још као млад сеоски учитељ учи руски језик и, када га је добро савладао, почиње да преводи белетристична дела најбољих руских писаца. Његови преводи и по солидности рада и по избору дела брзо су обратили пажњу читалаца, тако да пред крај прошлога века и почетком овога већ сви српски часописи радо објављују Николајевићеве преводе. Преводио је Горког, Л. Толстоја, Гончарова и многе друге. Неке од ових писаца он је први упознао са српским читаоцима. Пре рата је објавио у Забавној библиотеци Николе Андрића у Загребу велик број совјетских књижевника, али је многе од ових превода тадашња цензура на свој начин „редиговала". После рата Матица српска му је објавила превод Ј а з а в а ц а од Леонова и О б и ч а н д о г а ђ а ј од Гончарова, а у штампи је превод Гончаровљева П о н о р а у његовој редакцији.

Д. К.

САДРЖАЈ ЛЕТОПИСА МАТИЦЕ СРПСКЕ

(1825—1949, књ. 1—364)

У низу издања којима ће Матица српска обележити сто двадесет петогодишњицу излажења Летописа Матице српске изаћи ће године 1950 Садржај Летописа Матице српске књ. 1—364 за године 1825—1949.

У Летопису Матице српске сабрана је обилна грађа за историју књижевног, културног, просветног, научног, политичког, привредног и социјалног живота првенствено Срба у бившој Аустро-Угарској, а затим и осталих Срба и Словена. Радови публиковани у књигама Летописа су огледало књижевног развитка, националног стремљења, словенске узајамности, те борбе за слободан живот и социјалну правду. У великом броју радова забележени су многи крупни догађаји, наши и светски.

Цела та обилна грађа није била лако приступачна, јер Летопис од 1896 год. није имао уопште регистра.

Увидевши преку потребу да се садржина Летописа изнесе пред јавност, у првом реду пред научне раднике, Матица српска је решила да у једној књизи изда садржај свих досада изашлих књига.

Садржај ће бити израђен по писцима и по струкама, тако да ће се врло лако и брзо наћи подаци о писцима и о њиховим радовима у Летопису. Исто тако ће се добити преглед радова по врстама.

Ф. М.

ПРИНОВЕ У ГАЛЕРИЈИ

Тежња Матице српске за прикупљањем свих значајнијих дела војвођанских сликара, како старих тако и нових, имала је успешне резултате. Збирка Галерије стално се повећава уметничким приновама. У току последње две године њихов број износи: 85 уљаних слика и 35 графика, а прибављене су највише куповином. Већина слика рад је наших најпознатијих сликара из прве и друге половине XIX века, док су савремени сликари заступљени у знатно мањем броју.

У низу многих слика треба истаћи радове Николе Алексића, једног од наших најплоднијих сликара, од кога је набављена слика „Портре младића" и портре Јована и Јелене Виловске.

Димитрије Аврамовић заступљен је композицијом "Васкресење".

Куповање портрета родитеља Боке Мијатовића, првог социјалисте из Војводине, значајно је и са историске и са уметничке стране. Они су рад познатог сликара Павла Симића.

Од одличног портретисте Новака Радонића набављено је: портре капетана Биге, проте Бибића и Александра Ђорђевића, а од његовог савременика Аксентија Мародића "Глава дечака".

Малобројне су и ретке добре композиције у нашем сликарству у другој половини XIX века. Тим је значајнији био откуп "Боја Црногораца" од Ђуре Јакшића који, иако понегде цртачки неуспео, својим колоритом и снагом изражаја спада свакако међу најбоље Јакшићеве слике.

Поред дивне "Мртве природе са грожђем" Катарине Ивановић примили смо из збирке Јоце Вујића "Старицу која се моли богу пред постављеним столом".

Није без интереса ни добитак минијатурних акварелисаних скица за старобечејски иконостас. Ове су свакако претходиле већим скицама Уроша Предића које су биле показане на последњој његовој изложби, а квалитетно су на истом нивоу.

Колекција слика Паје Јовановића повећана је "Портретом д-ра Шерцера" и скицом "Парсифал", а Стеван Алексић допуњен "Портретом мушкарца" и композицијом "Полагање Христа у гроб".

Сталним повећавањем нових аквизиција створена је могућност чешће измене слика у Галерији, како би се публика боље упознала са што већим бројем значајних дела наших старих и нових мајстора.

М. Б.

ПОСЕТА ФРАНЦУСКИХ КЊИЖЕВНИКА МАТИЦИ СРПСКОЈ

Боравећи у нашој земљи као гости Савеза књижевника Југославије, француски књижевници и публицисти Жан Мари Доменик, главни уредник угледног париског часописа Е с п р и, Анри Кефелек, књижевник, и Жан Бабулен, новинар, учинили су посету Матици српској. Госте су примили и поздравили у име Матице Светислав Марић, потпредседник, Живан Милисављац, секретар, Младен Лесковац, управник Библиотеке и Милош Јовановић, шеф Научног одељења. У току једночасовног разговора француски књижевници су се обавештавали о Матици српској, о њеној улози у прошлости и о њеном садашњем раду. Нарочито су показали велико интересовање за Матичину издавачку делатност и Л е т о п и с М а т и ц е с р п с к е као наш најстарији часопис који је навршио 125 година свога излажења. После тога, гостима је показан и један део Матичине библиотеке, у коме су смештене старе књиге — драгоцени споменици наше културне прошлости.

Како је у време ове посете била организована и изложба слика Паје Јовановића и Уроша Предића, гости су искористили ту прилику те су погледали изложене радове и тако употпунили слику о нашој земљи, о њеним културним постигнућима у прошлости као и њеним садашњим напорима на пољу културне изградње.

М. Ј.

ПРИМЉЕНО НА ПРИКАЗ

Просвета — Београд

Исак Самоковлија, Изабране приповетке. Стр. 256, цена 56 дин.

Владимир Назор, Изабране песме. Стр. 300, цена 66 дин.

Јован Николић, један живот. Роман. Стр. 308, цена 83 дин.

Мира Алечковић, Три пролећа. Песме. Стр. 176, цена 62 дин.

К. А. Тимирјазев, Историски метод у биологији. Превела с руског Вукосава Поповић. Стр. 240, цена 47 дин.

Ј. Путрамент, Стварност. Превео с пољског Ђорђе Живановић. Стр. 516, цена 96 дин.

Коста Трифковић, Две комедије. I Честитам — II Школски надзорник. Стр. 56, цена 10 дин.

В. М. Гаршин, Четири дана. Приповетке. Превеле с руског Милица Царцарачевић и Гордана Аћимовић. Стр. 32, цена 6 дин.

Франце Бевк, Граната. Приповетка. Превео са словеначког Ђуза Радовић. Стр. 32, цена 6 дин.

Шуберт, Серенада (за клавир). Цена 5 дин.

Предраг Милошевић. Три народне (за мушки хор). Цена 15 дин.

D-r Ivan Ribar, Politički zapisi II. Str. 232, cena 51 din.

R. A. Miliken, Elektroni I i II. Preveo s engleskog d-r Mihailo Radovanović. Str. 708, cena 165 din. (obe knjige).

И. Олбрахт, Пролетерка Ана. Роман о години 1920. Превела с чешког Оливера Младеновић. Стр. 300, цена 66 дин.

Волтер, Изабрана дела I. Превео с француског Милан Предић. Стр. 208, цена 46 дин.

Ново поколење — Београд

Г. Марков, Строгови I и II. Превео с руског Никола Николић. Стр. 227 + 336, цена 78 дин. (обе књиге).

С. Божиновић, На шумским стазама. Стр. 100, цена 24 дин.

Српска књижевна задруга — Београд

Виктор Иго, Јадници I и II. Превео с француског д-р Никола Банашевић. Стр. 620 + 432.

Рад — Београд

Милка Жицина, Репортаже. Стр. 102, цена 20 дин.

Мира Пуц, Ватра и пепео. Драма у три чина. Превела са словеначког Марија Крсмановић. Стр. 64, цена 23 дин.

Н. Задороженко—Л. Рјепин, Пут ка високој продуктивности. Превео с руског Драгослав Илић. Стр. 38, цена дин.

Ing. M. Tucović i S. Meknić, Industriske ekonomije. Str. 64, cena 18 din.

Vlajko Begović, Dvije i po godine izvršenja Petogodišnjeg plana. Str. 32, cena 11 din.

Накладни завод Хрватске — Загреб

Branimir Ćosić, Pokošeno polje. Str. 500, cena 114 din.

Viktor Car Emin, Nove borbe. Roman. Str. 252, cena 67 din.

August Cesarec, Slučaj kolportera Ferića. Str. 68, cena 17 din.

Milovan Glišić, Prva brazda - Glava šećera. Str 60, cena 11 din.

Матица хрватска — Загреб

L. N. Tolstoj, Rat i mir (u dve sveske). Preveo Stjepan Kranjčević. Str. 1468. cena 267 din.

Свјетлост — Сарајево

Мр. фарм. Милош Јанчић, Основна питања колективне исхране. Стр. 48, цена 18 дин.

Vladimir Nazor, Pjesme. Str. 46, cena 10 din.

Ing. Petar Radošević, Napredno obrađivanje zemljista. Str. 104, cena 35 din.

Slavne godine. Narodne pjesme iz Narodnooslobodilačkog rata i borbe za socijalizam. Izbor i redakcija Salka Nazečiča. Str. 96, cena 14 din.

Илија Кецмановић, Вук — Његош — Светозар Марковић. Чланци. Стр. 164, цена 57 дин.

Народна књига — Цетиње

Ристо Ј. Драгићевић, Чланци о Његошу. Стр. 224, цена 50 дин.

Црногорске народне јуначке пјесме. Уредио Редакциони одбор. Стр. 260, цена 50 дин.

Историски институт НР Црне Горе — Цетиње

Три Француза о Црној Гори (Виала, Делари, Ленорман). Стр. 160.

Мемоари капетана Фридриха Орешковића из 1838 год. Стр. 80.

Мисија кнеза Долгорукова у Црној Гори. Приопћио и објаснио Стјепан Антољак. Стр. 78.

Иднин — Скопје

Проф. Д-р Х. Поленаковић, Македонските јечатари и печатници во првата половина на XIX век. Стр. 27.

Матица српска — Нови Сад

Морис Матерлинк, Живот пчела. С француског превео Лаза Атанацковић. Стр. 182, цена 33 дин.

Чарлс Дарвин, Човеково порекло. I. С енглеског превео Недељко Дивац. Стр. 458, цена 85 дин.

Ј. В. Гете, Јади младога Вертера. С немачког превео Станислав Винавер. Стр. 184.

Б. Букуров, Снег и лед, Стр. 70, цена 16 дин.

Каталог Библиотеке Матице српске. I. Српске књиге 1494—1847. Саставио д-р Димитрије Кириловић. Стр. 144, цена 82 дин.

Јаков Игњатовић, Милан Наранџић. Одабрана дела књ. II. Редактор текста Мирослав Јерков. Стр. 278, цена 50 дин.

Богдан Чиплић, Дечаци са Тисе. Роман. Стр. 246.

ОД УРЕДНИШТВА

Уредништву Летописа Матице српске потребни су следећи бројеви Летописа: октобар 1946, новембар 1946, децембар 1946. Моле се читаоци којима ти бројеви нису потребни да их пошаљу уредништву Летописа, које ће их откупити по номиналној цени.

САДРЖАЈ

Вељко Петровић — — * * * — — — — — — — 121
Младен Лесковац — Георгије Магарашевић, оснивач Летописа — — — — 123
Душан Костић — — Спи у срцу крај бријежни — — 149
Душан Костић — — Бити с тобом — — — — — 150
Никола Дреновац — Песниково срце — — — — 151
Иван Иванъи — — Кишовит дан — — — — 152
Бошко Петровић — — Слобода — — — — — 153
О. Бихаљи-Мерин — Шетње по Соренту — — — 164
Вера Обреновић-Дели-башић — — — Шуми, тече Сутјеска — — — 169
Стана Ђурић-Клајн — Исидор Бајић — — — — 183
Тоне Потокар — — Прежихов Воранц — — — 187
Раду Флора — — — Михаил Еминеску — — — 191

КЊИЖЕВНИ ПРЕГЛЕД

Бошко Новаковић — Исидора Секулић — Записи о моме народу — — — — 197

МУЗИЧКИ ПРЕГЛЕД

Богдан Чиплић — — Поводом премијере Пучинијевих Бохема у Војвођанској опери 202

УМЕТНИЧКИ ПРЕГЛЕД

Јован Коњовић — — Изложба пастела и цртежа Милана Коњовића — — — 208

БЕЛЕШКЕ

Д-р Ст. Јосифовић, Промене у називу Летописа — — — — — — 212
Људмила Михаиловић / Д-р Дим. Кириловић } Каталог Библиотеке Матице српске — — — 213
Ж. Бошков, Божидар Ковачевић — Из прошлости — — — — — — 216
А. Тишма, Гојко Бановић — По нашој земљи — — — — — — — 218

Д-р К. Георгијевић, Ђура Јакшић — Изабране приповетке — — — — 219
М. Јерков, Аугуст Шеноа — Сељачка буна — — — — — — — 220
Б. Новаковић, Иван Тавчар — Височка хроника — — — — — — 221
С. Цуцић, Прежихов Воранц — Ђурђевак — — — — — — — 223
С. Цуцић, Елин Пелин — Јан Бибијан — — — — — — — — — 224
П. Адамовић, Генадије Фиш — Камени бор — — — — — — — 225
Б. Букуров, Образовање покрајинских управа научних друштава у Новом Саду — — — — — — — — — — — — — 226
М. Ј., Саветовање архивиста, музеолога и референата за културу и уметност у Новом Саду — — — — — — — — — — — 227
Д. П., Секција за масовне библиотеке ФНРЈ — — — — — — — 227
Д. П., Саветовање румунских библиотекара — — — — — — — 227
Б. П., Годишња скупштина "Просвјете" у Загребу — — — — — — 227
Д. К., Смрт Николе Николајевића — — — — — — — — — — 228

МАТИЦА СРПСКА

Ф. М., Садржај Летописа Матице српске — — — — — — — — 229
М. Б., Принове у Галерији — — — — — — — — — — — 229
М. Ј., Посета француских књижевника Матици српској — — — — — 230

Примљено на приказ — — — — — — — — — — — — — 231

УМЕТНИЧКИ ПРИЛОЗИ

Урош Предић, Георгије Магарашевић
Ксенија Кантоци, Пред стријељање — — — — — — — — — — 148
Златко Прица, Стријељање — — — — — — — — — — — 150
Жељко Хегедушић, Тунел код Јабланице — — — — — — — — 168
Фрањо Мраз, Штампарија "Вјесника" у Петровој Гори — — — — 182
Петар Шимага, У дјечјем дому — — — — — — — — — — 196
Отон Постружник, Жене — — — — — — — — — — — 201
Едо Муртић, Рушевине — — — — — — — — — — — 207
Антун Зупа, Под окупацијом — — — — — — — — — — 211

ШТАМПАРСКО ПРЕДУЗЕЋЕ „БУДУЋНОСТ"
НОВИ САД

ПОСЕТИТЕ

МУЗЕЈ ГРАДА БЕОГРАДА

Болеслава Бјерута 1 (бивша Кнегиње Љубице)

ОТВОРЕН СВАКОГА ДАНА СЕМ ПЕТКА

УЛАЗ БЕСПЛАТАН

Музеј је отворен од 9—16 часова

Музеј приказује својим археолошким, историјским и фолклорним материјалом развој Београда од првих људских насеља из 2000 године пре наше ере до данас.

Један део Музеја је посвећен Народно-ослободилачкој борби у Београду.

При Музеју је и галерија слика која приказује развој ликовне уметности у Београду са делима наших уметника XIX века.

Већ сада, захваљујући успесима постигнутим у изградњи социјализма, зараде односно приходи радних људи у граду и селу знатно су већи од издатака за редовне животне потребе. То значи да сви трудбеници наше земље могу стално одвајати од својих зарада и прихода извесне суме и стварати своје новчане уштеде. Ако буду тако поступали, никада неће запасти у дугове и плаћати камату, јер ће из својих новчаних уштеда подмиривати све своје ванредне потребе и издатке.

Уштеђени новац не треба држати код себе, већ га треба улагати на штедну књижицу, јер је само таква штедња сигурна и корисна. За уштеђени новац који је — помоћу штедне књижице — уложен у државну банку, пошту, штедну касу или земљорадничку задругу — јамчи држава и одобрава 5 од сто камате.

Са уштеђеним новцем — уложеним на штедну књижицу — улагач може у свако доба потпуно слободно располагати према жељи и потреби.

НАРОДНА БАНКА ФНРЈ
ЦЕНТРАЛА ЗА НР СРБИЈУ

HOTEL

MAJESTIC

ДРЖАВНО УГОСТИТЕЉСКО ПРЕДУЗЕЋЕ САВЕЗНОГ И РЕПРЕЗЕНТАТИВНОГ ЗНАЧАЈА

Б Е О Г Р А Д

Располаже целокупним савременим конфором, апартманима и собама са купатилима, текућом топлом и хладном водом, телефонима и другим савременим потребама. -- Богато сортиран ресторан-атриум са домаћом и страном кухињом. Кафана са првокласним сервизом за доручак и ужину

Луксузни аперишив-бара са првокласним салон-рестораном у коме сваке вечери концертира првокласни џез-оркестар. — П л е с и д р у г е з а б а в е.

БЕОГРАДСКИ ЗООЛОШКИ ВРТ

На падинама Малог Калемегдана налази се београдски Зоолошки врт. Између разног дрвећа — јабланова, борова и кестенова — налазе се настамбе разних животиња, како егзотичних тако и наше домаће фауне.

Корисно је слободне часове провести у њему, јер данас Зоолошки врт није само место које служи за разоноду него једна просветно-научна установа. Он служи не само као место за забаву и радост деци него ће се она у Зоолошком врту упознати са примерцима разних животиња која ће обогатити њихова знања из животињског света.

У Зоолошком врту се налази „Биолошки центар“ у коме је окупљен велики број младих биолога који употпуњују своје знање из биологије било кроз практичне радове или пак путем посматрања и упознавања живота животиња Зоолошког врта. У њему почиње научно-истраживачки рад у коме учествују како студенти биологије и ветерине уз помоћ својих наставника тако и млади биолози који раде у Биолошком центру.

Путници! Не одлазите из Београда док не обиђете Зоолошки врт, где ћете упознати разне врсте животиња које раније нисте познавали.

Зоолошки врт је отворен сваког дана сем понедељка.

Телефон 24-522

ЛЕТИ ОД 8—19 ЧАСОВА
ЗИМИ ОД 8—16 ЧАСОВА

ЈУГОПРОЈЕКТ

САВЕЗНО ПРЕДУЗЕЋЕ ЗА ГРАЂЕВИНСКО ПРОЈЕКТОВАЊЕ

ИЗРАЂУЈЕ ПРОЈЕКТЕ ЗА ОБЈЕКТЕ САВЕЗНОГ ЗНАЧАЈА

СПЕЦИЈАЛНОСТ:

Гвоздене конструкције

Здравствени објекти

Силоси

БЕОГРАД III. МАСАРИКОВА Бр. 2. ТЕЛ. 27-341
ПОШТ. ПРЕТИНАЦ 380 — ТЕК. РАЧ. 103-250610

ДРЖАВНО СРЕСКО ТРГОВАЧКО ПРЕДУЗЕЋЕ

СРЕ-МАГ ЗЕМУН

обавља све трговачке дистрибутивне послове навелико и намало на територији среза земунског. Располаже разном робом у слободној продаји.

ГРАДСКО УГОСТИТЕЉСКО ПРЕДУЗЕЋЕ
НАРОДНОГ ОДБОРА ЗЕМУН

Дирекција: Ул. М. Тита 10
Тел. 37-657, 37-224 и 37-637

Предузеће располаже првокласним ресторанима, гостионама и бифеима у којима ће грађанство наћи сортирана јела и пића, културну услугу и пријатну разоноду. У свако доба дана посетиоци се могу освежити и добро заложити у нашим објектима:

1) *ХОТЕЛ „ЦЕНТРАЛ“, маршала Тита бр. 10. Хотел располаже са 36 соба модерно опремљених, баштом, рестораном и кафаном.*
2) *ЕКСПРЕС-РЕСТОРАН, Маршала Тита бр. 10, модеран бифе са добрим пићем, топлим и хладним јелима.*
3) *РЕСТОРАН „БЕЛА ЛАЂА“, Масариков трг бр. 5, одлична домаћа кујна.*
4) *КАФАНА „ПРОЛЕЋЕ“, Кеј бр. 6, са баштом и зимском салом, добра музика, роштиљ и сортирана пића.*
5) *РЕСТОРАН НА ВАЗД. ПРИСТАНИШТУ, репрезентативно опремљен.*
6) *ГОСТ. „СРЕМ“, Сењски трг бр. 1, опремљен пићем и добрим роштиљем.*
7) *ГОСТ. „КОЊАНИК“, Душанова бр. 174, лепа башта, одличан роштиљ.*
8) *ГОСТИОНИЦА „ТРИГЛАВ“, Бежанија, удобан локал са лепом баштом и добрим роштиљем.*

Још 16 других објеката по Земуну, са којима се управа овога предузећа труди да пружи грађанству добра јела и пића по приступачној цени, одмор и разоноду трудбеницима.

КЊИЖАРА *Матице српске*

НОВИ САД
ТРГ СЛОБОДЕ 2

ТЕЛЕФОН
36-81

има на стоваришту сва издања Матице српске као и богат избор Књига осталих издавачких предузећа у земљи

ОЗ

Радници, службеници!

ОСИГУРАЊЕМ ЖИВОТА КОРИСТИТЕ

Себи,

Породици и

Заједници

ДРЖАВНИ ОСИГУРАВАЈУЋИ ЗАВОД

Цена 40.— динара